

e- ISSN
2717-6363

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume: 12 Issue:4 Year: January 2022

Editor
Asst. Prof. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

12/1, January - Ocak 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibarıyla yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". In the first nine years, the issue of 17 was published without any failure. As of 2020, it has decided to continue its publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The languages of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, are either Turkish or English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

12/1, January - Ocak 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor / Editör

Suha Oğuz BAYTİMUR (Asst. Prof. Ph.D., Sinop University, Turkey)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Assoc. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Asst. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Turkey)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Turkey)
Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)
Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Fatma Gül DEMİREL (Prof. Ph.D.; Yıldız Technical University., Turkey)
Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)
Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)
Nalan TURNA (Assoc. Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Turkey)
Nuray KESKİN (Prof. Ph.D., Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Turkey)
Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)
Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Turkey)
Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)
Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)
Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)
Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)
Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Turkey)
Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
İbrahim SERBESTOĞLU (Assoc. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)
Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)
John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)
Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Turkey)
Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Turkey)
Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)
Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Turkey)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Turkey)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca' Foscari Venezia University, Italy)
Sevilay ÖZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Turkey)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Turkey)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Turkey)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vygantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Dh.D., Gazi University, Turkey)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Turkey)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Faruk SÖYLEMEZ (Prof. Ph.D.; Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Turkey)
Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)
Hikmet Zeki KAPICI (Assoc. Prof. Ph.D.; Erciyes University, Turkey)
Haşim Erdoğan (Assoc. Prof. Ph.D.; Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Turkey)
Şeyma AY ARÇIN (Assoc. Prof. Ph.D.; Pamukkale University, Turkey)
Okay PEKŞEN (Assoc. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)
Mustafa Emre KILIÇASLAN (Asst. Prof. Ph.D.; Ordu University, Turkey)
Özcan TATAR (Asst. Prof. Ph.D.; Fırat University, Turkey)
Seden Turamberk Özerden (Asst. Prof. Ph.D.; Girne Amerikan University, Turkey)
Zeynep ÖZDEM KÖSE (Asst. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey)

12/1, January - Ocak 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Ekrem Memiş 1 - 14
Eski Anadolu Tarihinde Frigler Ve Çözüm Bekleyen Bazı Sorunlar
Phrygians in Ancient Anatolian History and Some Problems Awaiting Solution
- Hülya Gözcü 15 - 29
1682-1684 Yıllarını Kapsayan Manastır Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Muhallefât Kayıtlarının İncelenmesi
The Assesement of the Records of Estate Inventory (Muhallefât) in Court Registry Between 1682-1684 of Bitola (Manastır)
- Özgür Yıldız 31 - 45
II. Abdülhamid Ve II. Wilhelm Dönemi Türk-Alman İlişkilerine Bir Bakış
A Overview Of The Turkish-German Relations During Abdülhamid II And Wilhelm II Perion
- Elçin Gün Canık 47 - 71
Türk Mitolojisinin Ana Unsurları Ve Osmanlı Mizahındaki İmgelere Yansıması
The Basic Principals Of The Turkish Mythology And Their Reflection On Images In Ottoman Humor
- Emin Günaydın 73 - 86
Somut Olmayan Kültürel Miras Bağlamında, Geleneksel Yiyecek İçecek Yapımına Bafra'da (Samsun) Bir Örnek: Şıracılık
An Example Of Conventional Food And Beverage Production In Bafra (Samsun) Within The Scope Of Intangible Cultural Heritage: Grape Must

12/1, January – Ocak 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. As of 2020, it has decided to continue its publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The language of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, is Turkish and English. In this issue of Near East Historical Review, it presents 5 different articles to the discretion of scientists. Thanks to **Ekrem Memiş, Hülya Gözcü, Özgür Yıldız, Elçin Gün Canik ve Emin Günaydın** who contributed with their articles in this issue. We would like to express our gratitude to our referees who carefully evaluated the articles. Dear scientists, we expect your support in our new issue.

Best regards.

Asst. Prof. Ph.D Suha Oğuz BAYTİMUR,
Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 12. cilt 1. sayısında 5 farklı makaleyi okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan **Ekrem Memiş, Hülya Gözcü, Özgür Yıldız, Elçin Gün Canik ve Emin Günaydın'a** teşekkür ederiz. Makaleleri değerlendirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Dr.Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR
Editör

ESKİ ANADOLU TARİHİNDE FRİGLER VE ÇÖZÜM BEKLEYEN BAZI SORUNLAR

*Phrygians in Ancient Anatolian History and Some Problems Awaiting
Solution*

Ekrem MEMİŞ

Prof. Dr. Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ememis@sinop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

Near East Historical Review

12/1, January / Ocak 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 20.21.2021
Accepted Date - Kabul Tarihi : 26.01.2022
Pages - Sayfa : 1 - 14

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.57366>

Citation - Atıf : Ekrem Memiş, “Eski Anadolu Tarihinde Frigler Ve Çözüm Bekleyen Bazı Sorunlar”, *Near East Historical Review*, 12/1, January, 2022, pp. 1 – 14.

ESKİ ANADOLU TARİHİNDE FRİGLER VE ÇÖZÜM BEKLEYEN BAZI SORUNLAR

Phrygians in Ancient Anatolian History and Some Problems Awaiting Solution

Ekrem MEMİŞ

Prof. Dr. Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ememis@sinop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

Öz

Bilindiği üzere Frigler, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Anadolu'ya yerleşen ve devlet kuran önemli bir halk grubudur. Ancak unutmamak gerekir ki Frigler'in Anadolu'ya ilk girişleri Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından önceye rastlar. Gerçekten, MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında cereyan eden ve tarihte ilk kez Doğu ve Batı dünyalarını karşı karşıya getiren Troya Savaşları'nda Frigler, Troyalılar'ın önemli müttefiklerinden bir olarak görünürler ve onlar Batı dünyasını temsil eden Akalar'a karşı canla başla savaşmışlardır. Homeros'a mal edilen İlyada adlı destanda, söz konusu mücadele, bütün ayrıntılarıyla gözler önüne serilmektedir. Ancak adı geçen destandan öğrenildiğine göre Frig-Troya ittifakının geçmişi Troya Savaşları'ndan da önceye gitmektedir.

Bazı bilim insanları, Frigler'in MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada cereyan eden ve büyük yıkımlara neden olan Ege Göçleri'ne iştirak ettiklerini ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasında payları olduğunu savunurlarken, bir kısım tarihçiler de Mısır kaynaklarında adları geçmediği için, Frigler'in Ege Göçleri içerisinde yer almadıklarını öne sürerler. Üçüncü görüşe göre ise Frigler, Anadolu'ya MÖ 8. yüzyılda vuku bulan Trak Göçleri ile ayak basmışlardır. Bütün bunlar bir yana, Asur kaynaklarında isimleri zikredilen Muşkiler'in Friglerle aynı kavim olup olmadıkları sorunu da bilim insanlarının kafasını meşgul etmektedir.

Biz bu çalışmamızda, Frigler'in Anadolu'ya ne zaman ve nereden geldiklerini, nerelere yerleştiklerini, nasıl devlet haline geldiklerini, Anadolu medeniyetine ne gibi katkılarda bulunduklarını yazılı ve arkeolojik kaynakların ışığında gözler önüne sermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Frigler, Troyalılar, Hititler, Ege

Abstract

As it is known, the Phrygians are an important group of people who settled in Anatolia and established a state after the collapse of the Hittite Empire. But it should not be forgotten that the first entry of the Phrygians into Anatolia coincides with the collapse of the Hittite Empire. Indeed, in the Trojan wars, which took place in the second half of the 13th century BC and brought the East and West worlds face to face for the first time in history, the Phrygians appear as one of the important allies of the Trojans and they fought fiercely against the Achaeans who represented the Western world. In the epic called Iliad, which is attributed to Homer, the struggle in question is revealed in all its details. However, as it is learned from the aforementioned epic, the history of the Phrygian-Troy alliance goes back even before the Trojan wars.

Some scientists say that the Phrygians participated in the Sea Peoples Migration, which took place in two stages, in the late of the 13th century and the beginning of the 12th century BC, causing great destruction and their share in the collapse of the Hittite Empire, some historians argue that the Phrygians were not included in the Sea Peoples Migration because their names were not mentioned in Egyptian sources. According to the third view, the Phrygians set foot in Anatolia with the Thracian Migrations that took place in the 8th century BC. Apart from all this, the question of whether the Mushkians, whose names are mentioned in Assyrian sources, are the same tribe with the Phrygians, also occupies the minds of scientists.

In this study, we reveal when and where the Phrygians came to Anatolia, where they settled, how they became a state, and how they contributed to Anatolian civilization in the light of written and archaeological sources we will try to lay it out.

Keywords: Phrygians, Trojans, Hittites, Sea Peoples Migration, Phrygians Migration.

Göçleri, Frig Göçleri.

Giriş

Bilindiği üzere Frigler, MÖ 1. Binyıl Anadolu'sunun önde gelen siyasi güçlerinden biri olarak karşımıza çıkarlar. Anlaşıldığı kadarıyla onlar, Orta Anadolu ile İç Batı Anadolu topraklarının önemli bir kısmını denetimleri altına almışlar ve Ege Göçleri sonunda yıkılan Hitit İmparatorluğu'nun bıraktığı siyasal boşluğun, hiç değilse bir kısmını doldurmaya çalışmışlardır.

Başta Asur çivi yazılı vesikaları olmak üzere, Geç Hitit Dönemi kitabeleri, Urartu vesikaları ve Klasik Yunan müellifleri, Frigler hakkında önemli bilgiler vermektedirler.¹ Ayrıca, Frigler'in başkenti olduğu sanılan Gordion başta olmak üzere, Frigler'in yerleştiği coğrafyada yer alan pek çok yerleşim merkezinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılarda da yazılı belgelerin vermiş olduğu bilgileri destekleyecek materyaller ele geçirilmiştir. Fakat özellikle altını çizmemiz gereken husus şudur ki, henüz Frigler'e ait bir devlet arşivi bulunamamıştır. Frig coğrafyasında yer alan ve Frigler'e ait olduğu sanılan abideler üzerindeki kitabeler ise tam anlamıyla çözülememiştir. Dolayısıyla Friglere ilişkin olarak aktarılan tüm bilgilerin, onlarla temasa gelen kavimlerin tek taraflı görüş ve kanaatleri olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Ancak her şeye rağmen, bu bölük pörçük bilgilerden bir bütün oluşturmaya ve Frigler'in tarihini ana hatlarıyla da olsa gözler önüne sermeye çalışacağız.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Frigler'in Anadolu'ya ne zaman geldikleri tartışma konusudur. Ancak kesin olan şudur ki, Frigler MÖ 9. yüzyılda Gordion merkez olmak üzere, Orta Anadolu'da Ankara, Alacahöyük, Pazarlı, Boğazköy, Konya; batıda Afyon, Eskişehir, Kütahya ve Manisa'ya kadar uzanan topraklar üzerinde yerleşmişlerdir.²

Prof. Dr. Nezahat Baydur, Frigler'in ancak MÖ 8. yüzyılda gerçek anlamda bir krallık haline gelmiş oldukları görüşündedir.³ Bu görüşe biz de katılıyoruz. Çünkü Asur kaynaklarında, MÖ 8. yüzyıldan itibaren Friglerle aynı kavim oldukları kabul edilen Muşkilerden sık sık söz edilmektedir.⁴ Friglerle Muşkiler gerçekten aynı kavim miydi ya da MÖ 2. Binyılda Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşadıkları ve Hititleri sürekli olarak zor durumlara soktukları belirtilen Gaşkalar'ın, Muşkilerle herhangi bir bağlantısı var mıydı? İlerleyen sayfalarda bu soruların cevaplarını vermeye çalışacağız. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, Asur kaynakları ne derlerse desinler, Klasik Yunan müellifleri, MÖ 13. yüzyıldan itibaren Frigler'in Batı Anadolu'da bulunduklarını ifade etmektedirler.⁵ Örneğin Homeros'un İlyada adlı destanından anlaşıldığına göre, Troya kralı Priamos zamanında (MÖ 13. yüzyılın ortaları) Frigler, Batı Anadolu'da bulunuyorlardı.⁶

Priamos, Troya Savaşları sırasında Troya tahtında oturan kraldı. Troya Savaşları'nın cereyan ettiği sıralarda (MÖ ca. 1240-1230), Hitit İmparatorluğu henüz ayakta idi ve Hitit tahtında da muhtemelen IV. Tuthalya (MÖ 1250-1220) oturuyordu. IV. Tuthalya dönemi, Hitit İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara sahip olduğu ama aynı zamanda çöküşün de başladığı bir zaman dilimidir. Çünkü adı geçen kral zamanında Hitit-Asur ilişkileri bozulmuş ve Asur Devleti

¹ Ekrem Memiş, "Frig Göçlerinin Zamanı Üzerine Bazı Öneriler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(3), 2020, s. 1917.

² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 191.

³ Nezahat Baydur, *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1970, s. 71.

⁴ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2019, s. 150.

⁵ Ekrem Memiş, *a. g. e.*, s. 192.

⁶ Homeros, *İlyada* (Çev. Azra Erhat-A. Kadir), Sander Yayınları, İstanbul 1975, II, 184.

hem Hititler hem de Hititlere bağlı Kuzey Suriye beylikleri için büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştı.⁷

Diğer taraftan IV. Tuthalya, saltanatının ilk yıllarında, babası III. Hattuşili tarafından Tarhuntaşşa (Dattaşa) tahtına oturtulan kuzeni Kurunta ile de yeni bir antlaşma yapmış⁸, onu da kendisi gibi “Büyük Kral” olarak tanımıştı.⁹ Böylece Hitit İmparatorluğu, resmi olarak da ikiye ayrılmıştı. Fakat Kuzey Suriye şehirlerini kontrolü altında tutan Karkamış Krallığı da çoğu zaman bağımsız hareket ettiği ve çok geniş yetkilerle donatıldığı için imparatorluk toprakları üzerinde üçüncü büyük gücü oluşturmuyordu. Dolayısıyla Hitit İmparatorluğu, daha IV. Tuthalya’nın sağlığında fiilen üçe ayrılmış görünüyordu.¹⁰

Demek oluyor ki IV. Tuthalya’nın iktidarı döneminde Hitit İmparatorluğu eski gücünden çok şeyler kaybetmişti. Üstelik Batı Anadolu’da II. Tuthalya devrinden beri varlığı bilinen ve bu bölgedeki vasal devletleri Hititlere karşı sürekli kışkırtan Ahhiyava Krallığı da iyice güçlenmiş, böylece Batı Anadolu’daki Hitit egemenliği de kâğıt üzerinde kalmıştı.¹¹ İşte, tarihte Doğu ve Batı dünyalarını ilk kez karşı karşıya getiren ve tarafımızdan “Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı” olarak isimlendirilen meşhur Troya Savaşları, bu sırada cereyan etmişti.¹²

1. Eski Anadolu Tarihinde Frigler

Frigler’in Anadolu’ya ilk girişleri, Hitit İmparatorluğu’nun yıkılmasından önceye rastlar. Gerçekten, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, dünya tarihinin ilk “Boğazlar Savaşı” olarak kabul edilen ve tarihte ilk kez Doğu ve Batı dünyalarını karşı karşıya getiren Troya Savaşları’nda Frigler, Troyalılar’ın yanında ve onların önde gelen müttefiklerinden biri olarak görünürler.¹³

Fakat Homeros’un İlyadası’nda, Frig-Troya ittifakının daha da eskiye gittiğine ilişkin bir öyküden söz edilmektedir. Bu öyküye göre, Troya kralı Priamos, Sangarios nehri kıyısında Amazonlara karşı verilen bir muharebede Frigya’nın önderleri olan Otreus ve Mygdon’un müttefikleri sıfatıyla canla başla savaşmıştı.¹⁴ Gerçekten, söz konusu destanda, Amazonlara karşı verilen savaştan söz eden dizeler şöyledir:

“Eskiden bağlık bahçelik, Frigya’ya gitmiştim,
Atları dört nal giden bir sürü Frigyalı görmüştüm.
Otreus’un, tanrıya benzer Mygdon’un halkı,
Ordular yayılmıştı Sakarya’nın batı kıyılarına,
Amazonlar gelmişti hani, erkek gibi, işte o gün,
Aralarına savaş ortağı almışlardı beni,
Gözleri dört dönen Akalar kadar kalabalık değildiler.”¹⁵

⁷ Ekrem Memiş, *a. g. m.*, s. 1917.

⁸ Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1999, s. 107-109; Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti’nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2002, s. 93-106.

⁹ Stefano de Martino, *Hititler* (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s. 72.

¹⁰ Ekrem Memiş, *a. g. e.*, s. 135.

¹¹ Ekrem Memiş, *a. g. e.*, s. 135.

¹² Ekrem Memiş, *Troya ve Troyalılar*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s. 43-50.

¹³ Ekrem Memiş, *Troya ve Troyalılar*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 114; L. Gürkan Gökçek-Oğuzhan Abacı, *Anadolu’nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 162.

¹⁴ Homeros, *İlyada*, II, 184.

¹⁵ Homeros, *a. g. e.*, II, 184-190.

Yukarıdaki dizelerden anlaşıldığına göre, Frig-Troya ittifakının, Amazonlara karşı Sakarya nehri kıyısında verdikleri savaş, muhtemelen Troya Savaşları'ndan önce vuku bulmuştu. Arkeolojik delillere göre, Troya Savaşları, MÖ 1240-1230 yılları arasında tarihlenmektedir. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen ve Amazonlara karşı yapıldığı özellikle vurgulanan mücadele, kesinlikle MÖ 1240'lardan önceye tarihlenmelidir.¹⁶ Buradan da anlaşılmaktadır ki, Frigler, Anadolu topraklarına ilk kez girdikleri zaman, Hitit İmparatorluğu henüz ayakta idi ve devletin başında da daha önce de ifade ettiğimiz gibi, muhtemelen IV. Tuthalya (MÖ 1250-1220) vardı.

Bu dizelerden ortaya çıkan başka bir gerçek de Anadolu'ya ilk kez giriş yapan ve Amazonlar karşısında Troyalılar'ın yardımına ihtiyaç duyan Frigler'in, sayısal olarak kalabalık olmamalarıdır. Ayrıca bu dizelerde onların at yetiştirme ve ata binme konusunda hünerli olduklarına dikkat çekilmektedir.

Homeros'a göre on yıl süren ve tarafımızdan "Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı" olarak kabul edilen¹⁷ Troya Savaşları'ndan hemen sonra, Ege ve Akdeniz dünyasında bir kaynaşma hareketi görülecektir. Balkanlar üzerinden harekete geçen birtakım barbar kavimler, Ege ve Akdeniz adalarında yaşayan kavimleri de yanlarına alarak, büyük bir göç hareketi başlatacaklardır ki, Eskiçağ tarihinde bu büyük kavimler hareketine "Ege Göçleri" ya da "Deniz Kavimleri Göçü" adı verilir.¹⁸ Kıtık, açlık ve toprak yetmezliği gibi nedenlerle başlayan bu göç hareketi, bir bolluk memleketi olan Mısır kapılarında sona erecektir.¹⁹ Çünkü MÖ 13. yüzyılın sonlarında sadece Yunanistan ve Ege adalarında değil, Anadolu'da da büyük bir kıtlık felaketi yaşandığını, yazılı belgelerden öğreniyoruz. Hatta Hitit kralı II. Şuppiluliuma, Anadolu'da yaşanan kıtlık nedeniyle Mısır firavunu Merneptah'tan hububat yardımı istemiş, adı geçen firavun da gemiler dolusu zahireyi Hatti Ülkesi'ne yani Anadolu'ya göndermişti.²⁰

Demek oluyor ki, Anadolu, Yunanistan, Ege ve Akdeniz adalarında kıtlık felaketi yaşanırken, Mısır memleketinde böyle bir tehlike söz konusu değildi. İşte bu yüzden ki, Ege Göçleri'ne iştirak eden kavimlerin esas hedefi, bir bolluk memleketi olan Mısır'a ulaşmak olmuştur.²¹

¹⁶ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2019, s. 147.

¹⁷ Ekrem Memiş, "Eskiçağ'ın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağ'ın Birinci Dünya Savaşında Boğazlar'ın Oynadığı Rol ve Türkiye", *Askeri Tarih Bülteni*, 22, 1987, s. 94; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Tarihinde Doğu Batı Mücadelesi*, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s. 47; Ekrem Memiş, *Troya ve Troyalılar*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 126; Ekrem Memiş, "Frig Göçlerinin Zamanı Üzerine Bazı Öneriler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(3), 2020, S. 1919.

¹⁸ Ege Göçleri hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 165-174; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s. 87-101; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971, s. 87-92; Füzüzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 125-126; J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (Çev. Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 55-56; Joseph Morris, "The Origins of the Sea Peoples", *Florida State University Classics*, Florida 2006, s. 1-54; R. D. Barnett, "The Sea Peoples", *Cambridge Ancient History*, II/2, chp. XXX, 1975, s. 359-371; L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 106-109.

¹⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2019, s. 148.

²⁰ Michael C. Astour, "New Evidence on the Last Days of Ugarit", *American Journal of Archaeology*, 69(3), 1965, s. 255; J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (Çev. Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 55; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 140.

²¹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 148.

2. Ege Göçleri'nde Frigler

Eskiçağ tarihinin en büyük göç hareketlerinden biri olan ve İbrani Göçleri²², Arami Göçleri²³, Dor Göçleri²⁴, Aka Göçleri²⁵ ve Frig Göçleri²⁶ gibi birçok yeni göç hareketine de zemin hazırlayan Ege Göçleri, MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere, iki aşamada cereyan etmiştir. Ugarit ve Mısır vesikaları, bu göçler hakkında son derece ayrıntılı bilgiler aktarırlar. Ayrıca göçlerin cereyan ettiği coğrafyalarda yapılan arkeolojik kazılarda da MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarına ait tabakaların bu büyük göç hareketinin izlerini taşıdığı tespit edilmiştir.²⁷

Ancak ne gariptir ki, Ege Göçleri hakkında son derece ayrıntılı bilgiler aktaran Mısır ve Ugarit vesikalarının hiçbirinde Frigler'in adına rastlanmaz. Bu durumu dikkate alan bazı bilim insanları, Frigler'in Egeli kavimler tarafından gerçekleştirilen göç hareketine katılmadıklarını, çünkü eğer katılsalardı şu veya bu şekilde Mısır ve Ugarit vesikalarında mutlaka onlardan da bahsedilmesi gerektiğine dikkat çekerler. Hâlbuki bize göre, bu yaklaşım tarzı doğru değildir. Çünkü MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu topraklarında bulunduklarını Homeros destanları vasıtasıyla bildiğimiz Frigler, belki de Anadolu'da kendilerine yeni bir yurt buldukları için, daha doğuya yani bir bolluk memleketi olan Mısır'a gitme lüzumunu hissetmemişlerdi. Eğer onlar gerçekten Anadolu'da kendileri için yerleşecek alanlar buldularsa, Mısır ve Ugarit vesikalarında adlarının geçmemesine şaşırılmamak lazımdır. Mısır kapılarına kadar dayananlar, kendilerine yeni yurtlar arayan kavimlerdir.²⁸

Fakat Frigler'in tek bir göç dalgasıyla Anadolu'ya geldikleri de düşünülmemelidir. MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında cereyan eden Troya Savaşları sırasında Troyalılar'ın müttefiklerinden biri olarak karşımıza çıkan Frigler, Hitit İmparatorluğu Ege Göçleri neticesinde yıkılınca, bu fırsatı değerlendirme yoluna gittiler ve daha büyük dalgalar halinde Makedonya'dan Anadolu'ya göç ettiler ve çok geçmeden Anadolu'da Hititler'in bıraktığı siyasi boşluğun hiç olmazsa bir bölümünü doldurmaya çalıştılar.²⁹

Bazı bilim insanları, Herodotos (VII. Kitap, 73) ve Strabon'un (XII. Kitap, 4) anlattıklarına dayanarak, Frigler'in MÖ 8. yüzyılda vuku bulan Trak Göçleri ile Anadolu'ya gelmiş olabilecekleri tezini savunurlar ki, bu tezin mantıklı bir tarafı yoktur. Ancak belki Trak

²² İbrani Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 121-135; Ekrem Memiş, "Ege Göçleri'nin Tetiklediği Diğer Göç Hareketlerine Kısa Bir Bakış", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 2019, 152-154.

²³ Arami Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 135-142; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 177-178; Füzüzan Kınal, *a. g. e.*, s. 233; Ekrem Memiş, *a. g. m.*, s. 154-157; L. Gürkan Gökçek-Oğuzhan Abacı, *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, s. 139-140; L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 109-112.

²⁴ Dor Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 142-146; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 5. Baskı, Bursa 2019, s. 240-242; Ekrem Memiş, *a. g. m.*, s. 157-159; Arif Müfid Mansel, *a. g. e.*, s. 91-95; J. M. Cook, "The Dorian Invasion", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, Vol. 8, s. 16-22.

²⁵ Aka Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş, *a. g. m.*, s. 157-159.

²⁶ Frig Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 146-156; Füzüzan Kınal, *a. g. e.*, s. 234; L. Gürkan Gökçek-Oğuzhan Abacı, *a. g. e.*, s. 162; Ekrem Memiş, *a. g. m.*, s. 159-160; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 178-179; Cemil Bülbül, "Eski Anadolu Tarihinde Frigler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(27), 2009, S. 79-95.

²⁷ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 230.

²⁸ Pınar Bülbül, *En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2010, s. 85.

²⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 149, n. 134'te: "Hititler'in siyasi boşluğunu doldurmaya çalışanlar sadece Frigler değildir. Geç Hitit Beylikleri ve Urartu Devleti de bu siyasi boşluğu doldurma gayreti içerisinde olmuşlardır" denilmektedir.

Göçleri ile Anadolu'ya girenler, daha önceden buraya göç etmiş olan Frig kabileleriyle karışık kaynaşmış olabilirler.³⁰

3. Frig-Muşki Bağlantısı Üzerine Bazı Düşünceler

Bu arada, çivi yazılı Asur vesikalarında zikredilen Muşkiler'in "Frigler olabileceği" yolunda ileri sürülen görüşlere de kısaca temas etmek gerekir.

İlk kez Asur kralı I. Tiglat-Pileser (MÖ 1114-1074) zamanına ait belgelerde zikredilen ve Halys (Kızılırmak) nehrinin doğusunda yaşadıkları belirtilen Muşkiler'in³¹, Frigler olduğu iddia edilmiştir.³² Çünkü MÖ 8. yüzyıl Asur kaynaklarında zikredilen Muşkili Mita³³ hakkında anlatılanlar ile Yunan kaynaklarında geçen Frig kralı Midas hakkında anlatılanlar, birbiriyle örtüşmektedir.³⁴ Ayrıca bu iki kralın egemenlik yılları da birbiriyle örtüşmektedir.³⁵ Ancak adı geçen bilim insanı, Midas ile Mita'nın köken itibarıyla Muşki mi yoksa Frig mi olduğu konusunda net bir bilgi vermemektedir.³⁶

Yukarıda ismi geçen Asur kralı I. Tiglat-Pileser, "5 kralın komuta ettiği 20 bin kişilik bir Muşki ordusunun Orta Anadolu'dan gelerek Meliddu (Malatya) yakınlarına kadar sokulduğunu ve onları mağlup ettiğini" anlatmaktadır.³⁷ II. Adad-Nirari (MÖ 911-890), II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884), II. Asumasirpal (MÖ. 884-859) isimli Asur kralları da annallerinde, Muşkiler'e karşı savaşıklarını dile getirmektedirler.³⁸

Asur İmparatorluk Devri'nin güçlü krallarından biri olan II. Sargon'un (MÖ 722-705) annallerinde de yukarıda ismi geçen Muşki kralı Mita'dan söz edilmektedir. Hugo Winckler, Asur metinlerinde ismi zikredilen Muşkili Mita'nın Yunan efsanelerindeki Frig kralı Midas ile aynı şahıs olduğu fikrini ortaya atmıştır.³⁹ Başka bir anlatımla, Mita-Midas eşitliğinin fikir babası, Hugo Winckler'dir. Yukarıda ismini zikrettiğimiz Machteld Johanna Mellink ve daha birçok bilim insanı ise, bu fikrin savunuculuğunu yapmışlardır.⁴⁰ Hâlbuki, D. G. Hogart, "Mita" kelimesinin, Hititler'in "Labarna'sı" veya Romalılar'ın "Sezar"ı gibi aslında şahıs ismi iken,

³⁰ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 150; Ekrem Memiş, "Frig Göçlerinin Zamanı Üzerine Bazı Öneriler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(3), 2020, s. 1921.

³¹ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. I, New York 1968, s. 74, 93, 101; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı,, Bursa 2020, s. 179; L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 113; Recep Yıldırım, *Eskiçağda Anadolu*, İzmir 1996, s. 127; Füzuran Kınal, *a. g. e.*, s. 234; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 150; L. Gürkan Gökçek-Oğuzhan Abalı, *a. g. e.*, s. 162.

³² Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 150; Ekrem Memiş, *a. g. e.*, s. 179; Ekrem Memiş, *a. g. m.*, s. 1921; Ömer Çapar, "Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri", *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 1, Ankara 1986, s. 342; R. D. Barnett, *a. g. e.*, s. 420; Füzuran Kınal, *a. g. e.*, s. 234; Recep Yıldırım, *a. g. e.*, s. 126; Veli Ünsal, "Urartu ve Frig Devletlerinin Yıkılışında Bozkır Kavimlerinin Rolü", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 2018, s. 132.

³³ Archibald Henry Sayce, "Midas of Phrygia", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No:1, 1931, s. 135-138; Lynn E. Roller, "Midas and the Gordian Knot", *Classical Antiquity*, 3(2), 1984, s. 299-313; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 150; Füzuran Kınal, *a. g. e.*, s. 234; L. Gürkan Gökçek-Oğuzhan Abacı, *a. g. e.*, s. 162; Ekrem Memiş, *a. g. e.*, s. 179.

³⁴ Füzuran Kınal, *a. g. e.*, s. 234; Ekrem Memiş, "Frig Göçlerinin Zamanı Üzerine Bazı Öneriler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(3), s. 1921.

³⁵ Machteld Johanna Mellink, "Mita Mushki and Phrygians", *Anadolu Araştırmaları II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1965, s. 317-325.

³⁶ N. Baydur, *Kultepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1970, s. 70.

³⁷ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. I, New York 1968, s. 74; Füzuran Kınal, *a. g. e.*, s. 234; L. Gürkan Gökçek, *a. g. e.*, s. 113; Okay Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun Sahip Olduğu İktisadi ve Zirai Zenginliğin Bölgeye Yapılan Asur Seferlerine Yansıması", *Anadolu'nun Eskiçağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Değişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 377.

³⁸ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 151.

³⁹ Füzuran Kınal, *a. g. e.*, s. 234.

⁴⁰ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 151.

zamanla unvan haline geldiğini ileri sürmüştür.⁴¹ Daha sonraları Muşkiler'in Herodotos'ta zikredilen Muşeler'le⁴², Tevrat'taki Meseher'le ve Kilamuwa Kitabesi'nde geçen Meşkablar'la ilgili olabilecekleri de ileri sürülmüştür.⁴³ Aynı şekilde Muşkiler'in Batı Anadolu'da Mysia Bölgesi'nde yaşayan Mysialılar olabileceği de düşünülmüştür.⁴⁴

Fakat hemen belirtelim ki, Frig ve Muşki isimleri arasında hiçbir bağlantı olmadığı anlaşılmıştır. Gordion kazılarında biri tek renkli gri, diğeri de boyalı olmak üzere iki tür Frig seramiği bulunması, bu seramiklerin iki ayrı kavime, yani gri renkli seramiğin Muşkiler'e, boyalı seramiğin de Frigler'e ait olduğu kanaatini uyandırmıştır.⁴⁵ Prof. Dr. Ömer Çapar, Muşkiler ile Frigler'in aynı kavim olup olmadıklarının çok da önemli olmadığını, ama hangi isimle anılırsa anılınsınlar, her iki kavmin de Ege Göçleri'nden sonra Anadolu'da etkin bir rol oynadıklarını ileri sürmektedir.⁴⁶

4. Asur Metinlerindeki Muşkiler, Hitit Metinlerindeki Gaşkalar (Kaşkalar) Olabilir Mi?

Bize göre, MÖ 12. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Asur vesikalarında isimleri zikredilen Muşkiler, MÖ 2. Binyıl çivi yazılı Hitit metinlerinde sıkça bahsi geçen Gaşkalar olabilir. Aslına bakılacak olursa Gaşkalar, Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşayan ve Hitit krallarını en çok uğraştıran kavimlerin başında gelmektedir.⁴⁷ Son derece savaşçı bir kavim olan ve genellikle hayvancılıkla geçinen Gaşkalar'ın en büyük sorunu, yeterli araziye sahip olmamalarıdır. Bu yüzdendir ki onlar, yaşam alanlarını genişletebilmek için sık sık Hitit topraklarına saldırmışlar ve çoğu zaman da işgal ettikleri bölgeleri uzun süre ellerinde tutmuşlardır.

Günümüz Türkiye'sinde Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan yurttaşlarımızın en büyük sorunu da yine yeterli araziye sahip olmamalarıdır. Bu yüzdendir ki, onların büyük bir kısmı İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlere göç etmişlerdir. Binlerce yıl önce bu bölgede yaşayan Gaşka kabileleri de aynı sorunla yüz yüze gelmişlerdir. Birçok bilim insanına göre, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasında da pay sahibi oldukları düşünülen Gaşkalar'ın bir kısmı, Hititleri'nin yıkılmasını takip eden yıllarda (MÖ ca. 1200'ler) Orta Anadolu'ya inmişler ve bazı Hitit kentlerini işgal etmişlerdir.⁴⁸ Gaşkalar'ın diğer bir grubu ise doğuya doğru hareket ederek, kendilerine yeni yurtlar bulmuşlardır. İşte, başta I. Tiglat-Pileser olmak üzere, bazı Asur krallarının annallerinde zikredilen ve Doğu Anadolu'da yaşadıkları vurgulanan Muşkiler, Karadeniz Bölgesi'nden göç ederek Doğu Anadolu topraklarının bir kısmını (Elazığ-Bingöl-Muş havalisi) istila eden Gaşka grubu olmalıdır. Hatta biz, Muş ilimizin isminin, Muşkiler'le bağlantılı olabileceğini düşünüyoruz.⁴⁹

Muşkiler'in savaşçı bir kavim olduğu gerçeği ile Gaşkalar'ın Hititler karşısındaki saldırganlıkları dikkate alınacak olursa ve hele hele yukarıda da ifade ettiğimiz gibi "Gaşka" ismi ile "Muşki" ismi arasındaki benzerlik ve ses uyumu göz önünde bulundurulursa, "Gaşka-

⁴¹ David George Hogarth, "Lydia and Ionia", *Cambridge Ancient History*, III, chp. XXI, Cambridge 1970, s. 503.

⁴² Herodotos, II, s. 94.

⁴³ Werner Speiser, *Vorderasiatische Kunst*, Berlin 1952, s. 95; Füzruzan Kınal, a. g. e., s. 234.

⁴⁴ Kurt Bittel, *Kleinasiatische Studien*, İstanbul 1942, s. 68; Füzruzan Kınal, a. g. e., s. 234.

⁴⁵ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, a. g. e., s. 151.

⁴⁶ Ömer Çapar, "Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara 1986, s. 342.

⁴⁷ Gaşkalar hakkında bilgi edinmek için bkz: Einar von Schuler, *Die Kaşkärer: ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien*, Berlin 1965; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 50-63.

⁴⁸ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2019, s. 152.

⁴⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, a. g. e., s. 152, n. 351.

Muşki eşitliği” ihtimalinin yabana atılır bir görüş olmadığı ortaya çıkacaktır.⁵⁰ Dolayısıyla bu durumda ortaya çıkan en makul sonuç şudur: “Frigler’le olan köken münasebetleri ispat edilinceye kadar bu kavimden Muşkiler diye söz etmek daha doğru olacaktır.”⁵¹

5. Frigler’le İlgili Çözüm Bekleyen Diğer Sorunlar

Frigler’in tarihinde çözüm bekleyen daha birçok sorun vardır. Her şeyden önce bu kavmin kökeni nereye dayanıyordu? Frig dili, zannedildiği gibi Hint-Avrupaî dillerden biri miydi? Anadolu’ya geldiklerinde basit bir köy hayatı yaşarken, nasıl oldu da birden bire örgütlü bir devlet sistemine geçebildiler? Frigler’in yaşam tarzı ve ölü gömme âdetleri ile bozkır kavimlerinin yaşam tarzı ve ölü gömme âdetleri arasındaki benzerlikler neye işaret etmektedir? Elimizdeki materyaller çerçevesinde bu sorulara cevaplar bulmamız gerekmektedir.

Homeros’un İlyada adlı destanından öğrenildiğine göre Troya Savaşları’nda Troyalıların müttefikleri arasında gösterilen Frigler, Anadolu’ya dışarıdan gelmişlerdi ve onlar MÖ 13. yüzyılın ortalarında Batı Anadolu’da bulunuyorlardı.⁵² Diğer taraftan Herodotos, Frigler’in Anadolu’ya gelmeden önce Makedonya’da oturduklarını ve orada iken adlarının “Brigler” olduğunu bildirmekte⁵³ ve Frig kral sülalesinin ilk kralları olan Gordias, Midas ve Adrastus’tan efsane ile karışık bir şekilde bahsetmektedir.⁵⁴ Yine Herodotos’a göre Frigler, Kızılırmak’ın sol sahilinde oturuyorlardı⁵⁵ ve Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgeye Frigya deniliyordu.⁵⁶ Herodotos’un bu son ifadesi, Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgede Frig mezarları ve Frig anıtlarının bulunması ile doğrulanmıştır.⁵⁷ Ancak hemen belirtelim ki, bu eserlerin büyük bir kısmı, MÖ 8. yüzyıl ve sonrasına aittir.⁵⁸

Öyle anlaşıyor ki, Troya Savaşları sırasında küçük bir grup halinde Anadolu’ya gelen Frigler, Hitit İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra daha kalabalık gruplar halinde bu ülkenin belirli bölgelerine yerleşmişlerdi. MÖ 12.-8. yüzyıllar arasında dağınık kabileler halinde yaşayan Frigler⁵⁹, MÖ 8. yüzyılda Gordion kenti merkez olmak üzere, Afyonkarahisar, Eskişehir, Kütahya, Manisa, Ankara ve hatta Konya’nın da bir kısmını içine alan güçlü bir devlet haline gelmişlerdi.⁶⁰

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Frigler’in anayurdu aslında Makedonya idi. Fakat onlar zaman içinde Anadolu kavimleri ile karışıp kaynaşmışlardı. Bu cümleden olmak üzere, MÖ 8. yüzyılda vuku bulan Trak Göçleri neticesinde Anadolu’ya gelen Trak kabileleri de çok geçmeden Frigler’le karışmış olsalar gerektir. Çünkü bize göre, Frigler’in Trak Göçleri ile Anadolu’ya geldiğini öne sürenler, herhalde Frigler’le Trakları birbirinden ayırt edemedikleri için böyle bir görüşü ortaya atmışlardı. Öyle zannediyoruz ki, MÖ 8. yüzyılda etkin bir siyasi güç olarak Anadolu tarihinde boy gösteren Frigler; Makedonya, Trakya ve Anadolu kavimlerinin bir bileşkesi idiler.⁶¹ Fakat en güçlü olduğu dönemde bile Frig Devleti, egemenliğini tüm Anadolu’ya yayabilmiş değildi. Bu sıralarda Batı Anadolu’da yeni bir siyasi

⁵⁰ Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 35; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 152.

⁵¹ Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 234; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *a. g. e.*, s. 153.

⁵² Homeros, *İlyada*, II, 184.

⁵³ Herodotos, *VII. Kitap*, 73.

⁵⁴ Herodotos, *VII. Kitap*, 73.

⁵⁵ Herodotos, *I. Kitap*, 14 ve 35.

⁵⁶ Herodotos, *V. Kitap*, 49.

⁵⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 192.

⁵⁸ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2019, s. 153.

⁵⁹ N. Baydur, *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1970, s. 71; Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara 2006, s. 265.

⁶⁰ Ekrem Memiş, *a. g. e.*, s. 192.

⁶¹ Pınar Bülbül, *En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2010, s. 89.

güç ortaya çıkıyordu ki, bunlar Lidyahlardı. Lidya Devleti'nin hiç değilse ilk zamanlarda Frig Devleti'ne tabi olup olmadığını bilmiyoruz. Kesin olarak bilinen şudur ki, Frig Devleti'nin en güçlü olduğu dönemlerde bile, Batı Anadolu'nun denize yakın kesimlerinde Frig kentleri kurulamamıştır. Biz bunu, söz konusu bölgede yapılan kazılarda hiçbir Frig çanak çömleği çıkmamasından anlıyoruz.⁶²

Özetlemek gerekirse, MÖ 13. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da bulundukları anlaşılan Frigler, yaklaşık dört asır konar-göçer bir hayat yaşadktan sonra, MÖ 8. yüzyıldan itibaren sistemli bir devlet haline gelebilmişlerdir. Onların kendilerine başkent olarak seçtiği Gordion'un, daha önceleri de bir beylik merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Etrafı surlarla çevrili bir kale kent konumundaki Gordion'un merkez olarak seçilmesinin en önemli sebebi, rahat savunulabilecek bir konumda olmasından kaynaklanmış olabilir. Frig Devleti'nin kurucusu ve ilk kralı olarak kabul edilen ve başkente de adını veren Gordias'tan sonra, yerine oğlu Midas geçmiştir. Yunan kaynaklarında efsanevi kişiliği ön plana çıkan ve Asur kaynaklarında "Muşkili Mita" ile aynı şahıs olduğu ileri sürülen Midas zamanını aydınlatacak kaynaklarımız ne yazık ki yetersizdir.⁶³ Ancak bu kral zamanında Frig Devleti'nin sınırlarının bir hayli genişlediği ve Anadolu'nun en büyük siyasi güçlerinden biri haline geldiği anlaşılmaktadır. Asur kralı II. Sargon dönemine ait kayıtlar da bu hususu doğrulamaktadır.⁶⁴ Midas'ın son derece akılcı bir dış politika izlediği de gözlerden kaçmamaktadır. Çünkü o, dönemin süper gücü konumundaki Asur'a karşı Urartu Devleti ile bir ittifak kurmuştu.⁶⁵ Fakat ne yazık ki Midas, Asur kralı II. Sargon'a yenilmekten kurtulamamış ve Frig Devleti, Asur'a vergi ödeyen bir devlet konumuna düşmüştür.⁶⁶

Frigler'in Asur'a boyun eğmesinde, Urartu Devleti'nden beklediği askeri yardımın gelmemesinin payı elbette ki büyüktür. Ancak bu yardımın gelmemesindeki asıl faktörün, MÖ 8. yüzyıl sonlarında başladığı anlaşılan Kimmer ve İskit göçleri olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Adı geçen bozkır kavimleriyle başa çıkmaya çalışan Urartular, kendi dertlerine düştükleri için, ne yazık ki, müttefikleri olan Frigler'e yardım gönderememişlerdir. Bu arada Kimmer akıncıları, Doğu Anadolu'da Urartu topraklarını aşarak Orta Anadolu'ya kadar ulaşmışlardı. Kimmer akınlarını durdurmak amacıyla MÖ 705 yılında Anadolu topraklarına giren Asur kralı II. Sargon, Kimmerler karşısında ağır bir yenilgiye uğramış ve savaş meydanında ölmüştü.⁶⁸ Tevrat'ta, adı geçen Asur kralının savaş meydanında öldüğüne ve cesedinin bu uzak diyarda kaldığına ilişkin imalar vardır.⁶⁹

II. Sargon'un ölmesiyle birlikte Frigler, Asur boyunduruğundan kurtulmuşlardır. Ancak Kimmerler kısa bir süre sonra Frigler'e de ağır bir darbe indirmişler ve Frig Devleti'nin siyasi varlığına son vermişlerdir. Kimmerler'e yenilen Frig kralı Midas, bu hezimete daha fazla dayanamamış ve bir boğanın kanını içerek intihar etmiştir.⁷⁰ İşte Gordion şehrindeki büyük tümülüste mezarı bulunan Midas'ın, bu Midas olduğu tahmin edilmektedir. İskelet bakiyelerine

⁶² Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, 1. Cilt, İzmir 1982, s. 190; Ekrem Memiş, a. g. e., s. 193.

⁶³ L. Gürkan Gökçek-Oğuzhan Abacı, *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 162.

⁶⁴ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s. 245-246; L. Gürkan Gökçek-Oğuzhan Abacı, a. g. e., s. 162.

⁶⁵ Recep Yıldırım, *Eskiçağda Anadolu*, Meram Yayıncılık, İzmir 1996, s. 128.

⁶⁶ L. Gürkan Gökçek-Oğuzhan Abacı, *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 163; L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 172.

⁶⁷ İskit ve Kimmer Göçleri hakkında bkz: Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2019, s. 157-172; L. Gürkan Gökçek, a. g. e., s. 187-189.

⁶⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, 5. Baskı, Bursa 2020, s. 254.

⁶⁹ *Tevrat*, *İşaya*, XIV, 9-15.

⁷⁰ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 194; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, a. g. e., s. 155; Recep Yıldırım, a. g. e., s. 130; Veli Ünsal, "Urartu ve Frig Devletlerinin Yıkılışında Bozkır Kavimlerinin Rolü", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 2018, s. 135.

göre Midas, altmış yaşlarında hayatını kaybetmiş olup, kısa boylu bir adamdı.⁷¹ Klasik Yunan tarihçilerinin ifadelerine göre, Frig kralı Midas, zenginliği ile hatta dokunduğu her şeyin altın olmasıyla ünlenmişti. Fakat mezarında hiç altın bulunamamıştır. Belki de kralın bütün hazineleri, istilacı Kimmerler'e verilmişti.⁷² Bu istila sırasında başkent Gordion da yakılıp yıkılmıştır. Kimmerler, MÖ 690 yılında Frig Devleti'nin siyasi varlığına son verdikten sonra, batıya doğru yürüyüşlerine devam etmişler ve İyonya'nın zengin şehirlerini de yağmalamışlardır. Herodotos'un anlattığına göre⁷³, Simirna (İzmir) ve Miletos (Milet) şehirleri de Kimmerler'in hücumuna uğramıştı. Kısacası Kimmer istilasını yaklaşık seksen yıl sürmüş ve bu seksen yıllık dönemde, Anadolu kavimleri Kimmerler karşısında tir tir titremişlerdi. Kimmerler'e karşı en çok mücadele edenler Lidyalılar olmuş ve nihayet MÖ 609 yılında Lidya kralı Alyattes, Kimmerler'i ağır bir yenilgiye uğratmış ve ardından da onları Anadolu topraklarından tamamen uzaklaştırmıştı.⁷⁴

Frig Devleti, Kimmerler tarafından yıkılmış olsa da kentlerini ve köylerini terk ederek yüksek dağlara ve yaylalara sığınan halk, bir süre sonra yurtlarına geri dönmüşlerdir. Fakat onlar hiçbir zaman bir daha devlet kuramamışlardır. Kraliyet ailesinden gelen prensler, MÖ 590 yılından itibaren bölgenin yeni hâkimi olan Lidya Krallığı'nın egemenliği altında yaşantılarını devam ettirmişlerdir.⁷⁵ Daha sonra tüm Anadolu'yu egemenliği altına alan Persler döneminde de Frigler, bölgede etnik olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Friglerle ilgili önemli sorunlardan biri de bu kavmin konuştuğu Frigce'nin hangi dil grubuna girdiği meselesidir. Ağırlıklı olarak Frigler'in Hint-Avrupaî kavimlerden biri olduğu öne sürülmektedir. Martha Sharp Joukowsky⁷⁶, Frigce'nin Grekçe, Hititçe, Slavca ve Aramca'nın etkisi altında bir gelişim gösterdiğinden söz etmektedir ki bu yaklaşım, son derece tutarsız ve yanıltıcıdır. Çünkü Frigler'in yaşadığı çağda "Slavlar" adı verilen kavim, henüz tarih sahnesine çıkmamıştı. Aramca (Aramice) ise daha ziyade Mezopotamya, Suriye ve Güneydoğu Anadolu gibi coğrafyalarda yaygın olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla Frig dilinin, Slavca veya Aramca'nın tesiri altında kalmış olabileceği fikrine katılmıyoruz. Bununla birlikte Frig yazısının teşekkülünde, Grek alfabesinden esinlenilmiş olabilir. Ancak bu, Frigce'nin, Grekçe (Yunanca) ile akraba bir dil olduğu anlamına gelmez. Çünkü bilim insanları, kökü Grek (Hellen/Yunan) alfabesine dayanan bir Frig yazısının MÖ 8. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığından söz ederler. Fakat şu husus kafaları karıştırmaktadır: Mademki Frig yazısının temeli Grekçe'ye dayanmaktadır, o halde neden bugüne kadar Frig yazıtları çözülememiştir? Eğer bu yazıtların dili çözülmüş olsaydı, biz belki de bugün doğrudan doğruya onlardan kalan belgeleri de dikkate alarak bir Frig tarihi yazabilecektik. Demek oluyor ki, Frig yazısının Grek yazısına benzediğini söylemek sorunumuzu çözmemiyor.⁷⁷ Çünkü dil ve yazı farklı şeylerdir. Dilleri farklı olan milletler, aynı yazı sistemini kullanabilirler. Fakat bu, o yazıyı kullanan milletlerin aynı dili konuştuğu anlamına gelmez. Örneğin günümüzde Türkler de Almanlar da Fransızlar da İngilizler de aynı yazıyı kullanırlar ama Türkçe, yukarıda isimleri zikredilen dillerin mensup olduğu dil grubuna girmez. O halde, Frigce'nin tam olarak hangi dil grubuna girdiğini söyleyebilmemiz için, Frig yazıtlarının çözülmesini ve bu dile ait bir gramer kitabının ve hatta Frigce kelimeleri ihtiva eden bir lügatin kaleme alınmasını beklememiz gerekmektedir. Bu konuda da filologlara büyük bir görev düşmektedir.

⁷¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa 2020, s. 194.

⁷² Ekrem Memiş, a. g. e., s. 194; Veli Ünsal, a. g. m., s. 136.

⁷³ Herodotos, IV, 12.

⁷⁴ N. Baydur, *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1970, s. 74; Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, 1. Cilt, İzmir 1982, s. 191.

⁷⁵ Recep Yıldırım, a. g. e., s. 131.

⁷⁶ Martha Sharp Joukowsky, *Early Turkey Anatolian Archaeology from Prehistory to Lydian Period*, USA 1996, s. 372.

⁷⁷ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2019, s. 155.

Frigler konusuna son noktayı koymadan önce, Frigler'in sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel yaşantısı hakkında da kısaca bilgi vermenin, konuya bütünlük kazandırmak açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

6. Frigler'in Sosyal, Siyasal, Ekonomik, Dini ve Kültürel Yaşantılarına Kısa Bir Bakış

Frig toplumu ile ilgili bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Antikçağ yazarları onları müzik ve dansla oldukça hünerli, fakat cesaret ve enerjiden yoksun bir toplum olarak tanıtır. Ancak bu manzara, geç dönem Frigleri'nin durumunu yansıtmış olsa gerektir. Zira Homeros destanları onları, savaşa girmek için yanıp tutuşan bir kavim olarak tanıtmaktadır. Herodotos ise Pers kralı Darius'un ordusunda yer alan muhtelif ulusları sıralarken, Frigler'in cesur askerler olduğuna özellikle vurgu yapar.

Frigler, kendilerinden önce Anadolu topraklarında yaşamış olan Hatti, Luvi, Hurri ve Hitit kavimlerinin kültürlerinden de etkilenmekle beraber, kendilerine has bir kültür yaratmayı başarmışlardır. Erken dönemlerde onlar, daha çok savaşçı bir toplum görüntüsü vermektedirler. Ancak zamanla yerleşik bir topluma dönüşmüşler, tarım ve hayvancılığı bir arada yürütme başarısını göstermişlerdir.⁷⁸ Frigler'de tarımın önemi, taptıkları Kybele'den (Toprak Ana/Ana Tanrıça) bellidir.⁷⁹ Yaşama ve kalkınmanın öz kaynağının tarım olduğunu bilen Frigler, tahıl üretimine büyük önem vermişler, tarım alanlarına zarar verenleri şiddetle cezalandırmışlardır. Frigler'de bir saban veya öküz çalanın cezası ölümdü. Tarımda imeceyi en etkin biçimde uygulayanların başında Frigler gelir.

Frigyalılar bağcılığı da geliştirmişlerdir. Aşağı Sakarya ve Menderes ovalarında çok verimli bağlar kurmuşlar, şarap tanrısı Dionizos şerefine bağ bozumu şenlikleri düzenlemişlerdir.⁸⁰

Frigler, Anadolu'ya uzun ve ipek gibi yumuşak tüylü tiftik keçileriyle ve iyi koşan boylu poslu atları ile gelmişlerdir.⁸¹ Hayvan yetiştiricisi bir toplum olarak bilinen Frigler, özellikle angora keçisi olarak bilinen keçinin yününden tekstilde faydalanmışlardır. Ayrıca bu yün endüstrisini geliştirerek mobilyaların yapımında kullanmışlardır.⁸² Halı ve kilim dokumacılığı konusunda da Frigler'in son derece ustalaşmış oldukları görülmektedir. Homeros, İlyada adlı destanında Frigler'in atlarının iyi koşucu, keçilerinin tüylerinin uzun ve yumuşak olduğunu anlatmaktadır.⁸³ Ayrıca Frigler'in yetiştirdiği sığırlar da oldukça göz alıcıydı.

Tarım ve hayvancılıkla geçinen köylerin yanında, kentlerde yaşayan daha gelişmiş bir aydın tabakası, tüccar ve esnaf sınıfları da vardı.⁸⁴

Frig dinine gelince; Frigler'in çok tanrılı bir dinleri vardı. Fakat onların en çok değer verdikleri Kybele, bir tanrı değil, bir tanrıça idi. Bereketi, bolluğu ve doğurganlığı temsil eden bu tanrıça, aslında Neolitik çağdan beri Anadolu insanının değer verdiği, kutsadığı ve önemseydiği Ana Tanrıça'nın ta kendisiydi. Kybele anıtları genellikle dağlardaki kayalık alanlara yapılırdı. Kaya anıtları, tanrıçanın tapınaklarını temsil ederdi.

⁷⁸ Recep Yıldırım, *Eskiçağda Anadolu*, Meram Yayıncılık, İzmir 1996, s. 131.

⁷⁹ Bu konuda geniş bilgi edinmek için bkz: Nurgül Yıldırım, "Frig İnanç Sistemini Şekillendiren Ana Tanrıça "Matar Kubeleya", *Anadolu'nun Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Değişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 433-449.

⁸⁰ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, C. 1, İzmir 1971, s. 90-91.

⁸¹ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, C. 1, İzmir 1971, s. 91-92.

⁸² Martha Sharp Joukowsky, *Early Turkey Anatolian Archaeology from Prehistory to Lydian Period*, USA 1996, s. 373.

⁸³ Pınar Bülbül, *En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2010, s. 99.

⁸⁴ Recep Yıldırım, *Eskiçağda Anadolu*, Meram Yayıncılık, İzmir 1996, s. 131.

Frigler'in ölü gömme âdetleri ve mezar biçimleri de son derece dikkat çekicidir. Frig beylerinin ölüleri ya kayalara oyulmuş mezarlara ya da tümülüslerle gömülürdü. Ahşaptan küçük bir mezar odasının üzerine toprak yığılması sonucu oluşturulan tümülüs mezar geleneği, önceki dönemlerde Anadolu'ya yabancıydı ve bu gelenek, Frigler tarafından muhtemelen Trakya ve Makedonya bölgesinden getirilmişti. Bu odalar içinde cesetler, sedirler üzerine yatırılır, yanlarına pek çok armağan bırakıldıktan sonra çatısı örtülen mezar odası, bir daha hiç açılmamak üzere toprakla örtülüyordu.⁸⁵ Mezarın üzerine yığılan toprağın yüksekliği, ölen kişinin itibarına göre değişiyordu.

Frigler'in tümülüs mezarları ile Orta Asya Türkleri'nin kurgan mezarları arasında büyük benzerlikler bulunduğu şüphe yoktur. Özellikle İskit mezarları ile Frig mezarları hem biçimsel hem de içerik olarak büyük paralellikler arz etmektedir. Ancak MÖ 7. yüzyılın sonlarından itibaren Frigler, Yunanistan'dan gelen etkiler sonucunda ölülerini yakmaya başlamışlardır.⁸⁶

Sonuç

Aktarmış olduğumuz bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Frigler ilk kez MÖ 13. yüzyılın ortalarında Anadolu'ya ayak basmışlar ve Troya Savaşları'nda da Troyalılar'ın önemli müttefiklerinden biri olarak Akalar'a karşı canla başla savaşmışlardır. Troya Savaşları'nın hemen ardından başlayan ve başta Hitit İmparatorluğu olmak üzere, Mitanni ve III. Babil devletlerinin de yıkılmasına neden olan Ege Göçleri'nden sonra ise Frigler, ana vatanları olan Makedonya'dan daha büyük gruplar halinde Anadolu topraklarına göç ederek Hititler'in bıraktığı siyasal boşluğun hiç olmazsa bir kısmını doldurmaya çalışmışlardır. MÖ 8. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'nun önemli siyasi güçlerinden biri olmayı başaran Frigler, MÖ. 1. Binyılın süper gücü konumundaki Asur Devleti ile de zaman zaman çatışmak zorunda kalmışlardır.

MÖ 8. yüzyıl sonlarında başlayan Kimmer ve İskit Göçleri yüzünden, Anadolu halkları büyük bir korku yaşamışlardır. Bu cümleden olmak üzere, çok geçmeden Frigler de Kimmer saldırıları karşısında pes etmek zorunda kalmışlardır. Frig Devleti'nin siyasal varlığına son veren Kimmerler, tüm Anadolu'ya yaklaşık 80 yıl hükmetmiş ve korku salmışlardır. MÖ 609 yılında Lidya kralı Alyattes, Kimmerler'i Anadolu'dan çıkarmayı başarmıştır. Frig halkı devletlerini kaybetse de etnik varlıklarını Lidya egemenliği altında MÖ 546 yılına kadar sürdürmüşlerdir. Pers kralı II. Kyros, MÖ 546 yılında Lidya Devleti'ni ortadan kaldırınca tüm Anadolu toprakları ve dolayısıyla Frigya bölgesi de Pers egemenliğine girmiştir. Daha sonraki süreçte bölge, önce Büyük İskender ve haleflerinin, ardından da Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşamıştır. Fakat Frig kültür ve medeniyeti, yabancı güçlerin egemenliği altındayken de büyük ölçüde korunabilmiştir.

Kaynakça

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2000.

Astour, Michael C., "New Evidence on the Last Days of Ugarit", *American Journal of Archaeology*, 69/3, 1965, s. 253-258.

Barnett, Richard David, "The Sea Peoples", *Cambridge Ancient History*, II/2, chp. XXX, Cambridge 1975, s. 359-371.

Barnett, Richard David, "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *Cambridge Ancient History*, II/2, chp. XXX, Cambridge 1975, s. 417-442.

⁸⁵ Recep Yıldırım, a. g. e., s. 133.

⁸⁶ Recep Yıldırım, a. g. e., s. 134.

Baydur, Nezahat, *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1970.

Beckman, Gary, *Hittite Diplomatic Texts*, 2nd edition, Atlanta 1999.

Bittel, Kurt, *Kleinasiatische Studien*, İstanbul 1942.

Bülbül, Cemil, “Eski Anadolu Tarihinde Frigler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I/27, 2009, s. 79-95.

Bülbül, Pınar, *En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010.

Bahar, Hasan, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2016.

Çapar, Ömer, “Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara 1986, s. 333-348.

Gökçek, Lütfi Gürkan, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015.

Gökçek, Lütfi Gürkan; Abacı, Oğuzhan, *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019.

Gönçer, Süleyman, *Afyon İli Tarihi*, C. 1, İzmir 1971.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Hogarth, David George, “Lydia and Ionia”, *Cambridge Ancient History*, III, chp. XXI, Cambridge 1970, s. 501-526.

Homeros, *İlyada*, Çeviren: Azra Erhat-A. Kadir, Sander Yayınları, İstanbul 1975.

Joukowsky, Martha Sharp, *Early Turkey Anatolian Archaeology From Prehistory to the Lydian Period*, USA 1996.

Karauğuz, Güngör, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002.

Kınal, Füzuran, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.

Luckenbill, Daniel David, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I-II, New York 1968.

Macqueen, J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001.

Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971.

Martino, Stefano de, *Hititler*, Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2006.

Mellink, Machteld Johanna, “Mita, Mushki and Phrygians”, *Anadolu Araştırmaları II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1965, s. 317-325.

Memiş, Ekrem, “Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağın Birinci Dünya Savaşında Boğazlar'ın Oynadığı Rol ve Türkiye” *Askeri Tarih Bülteni*, 22, Atase Yayını, Ankara 1987, s. 91-96.

Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*, Çizgi Kitabevi, 4. Baskı, Konya 2009.

Memiş, Ekrem; Bülbül, Cemil, *Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012.

Memiş, Ekrem, *İskitlerin Tarihi*, Altınpost Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012.

Memiş, Ekrem, *Troya ve Troyahılar (Troyahılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012.

Memiş, Ekrem; Bülbül, Cemil, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi, 2. Baskı, Bursa 2019.

Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi, 15. Baskı, Bursa 2020.

Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, 5. Baskı, Bursa 2020.

Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi, 5. Baskı, Bursa 2019.

Memiş, Ekrem, “Ege Göçleri’nin Tetiklediği Diğer Göç Hareketlerine Toplu Bir Bakış”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7/19, 2019, s. 148-162.

Memiş, Ekrem, “Frig Göçlerinin Zamanı Üzerine Bazı Öneriler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3, 2020, s. 1914-1930.

Morris, Joseph, “The Origins of the Sea Peoples”, *Florida State University Classics*, Florida 2006, s. 1-54.

Pekşen, Okay, “Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu’nun Sahip Olduğu İktisadi ve Zirai Zenginliğin Bölgeye Yapılan Asur Seferlerine Yansıması”, *Anadolu’nun Eskiçağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Değişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 373-398.

Roller, Lynn E., “Midas and the Gordion Knot”, *Classical Antiquity*, 3/2, 1984, s. 256-271.

Sayce, Archibald Henry, “Midas of Phrygia”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, I, 1931, s. 135-138.

Schuler, Einar von, *Die Kaşkäer: ein Beitrag zur Ethnographie das alten Kleinasien*, Berlin 1965

Speiser, Werner, *Vorderasiatische Kunst*, Berlin 1952.

Strabon, *Coğrafya (Kitap XII, XIII, XIV)*, Çeviren: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1987.

Umar, Bilge, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, C. 1, İzmir 1982.

Ünsal, Veli, “Urartu ve Frig Devletlerinin Yıkılışında Bozkır Kavimlerinin Rolü”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 2018, s. 117-143.

Yıldırım, Nurgül, “Frig İnanç Sistemini Şekillendiren Ana Tanrıça “Matar Kubeleya””, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Değişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 433-449.

Yıldırım, Recep, *Eskiçağda Anadolu*, Meram Yayıncılık, İzmir 1996.

1682-1684 YILLARINI KAPSAYAN MANASTIR ŞER'İYYE SİCİLİNDE YER ALAN MUHALLEFÂT KAYITLARININ İNCELENMESİ

*The Assesement of the Records of Estate Inventory (Muhallefât) in Court
Registry Between 1682-1684 of Bitola (Manastır)*

Hülya Gözcü

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye
e-mail: hulyagozcu46@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6373-2530

Near East Historical Review

12/1, January / Ocak 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 23.01.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 28.01.2022
Pages - Sayfa : 15 - 29

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.57361>

Citation - Atıf : Hülya Gözcü, “1682-1684 Yıllarını Kapsayan Manastır Şer’iyye Sicilinde Yer Alan Muhallefât Kayıtlarının İncelenmesi”, *Near East Historical Review*, 12/1, January, 2022, pp. 15 - 29

1682-1684 YILLARINI KAPSAYAN MANASTIR ŞER'İYYE SİCİLİNDE YER ALAN MUHALLEFÂT KAYITLARININ İNCELENMESİ

*The Assesement of the Records of Estate Inventory (Muhallefât) in Court
Registry Between 1682-1684 of Bitola (Manastır)*

Hülya Gözcü

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye
e-mail: hulyagozcu46@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6373-2530

Öz

Şer'iyye sicilleri Osmanlı Devleti'nin hukuki, iktisadi, idari ve sosyal yapısının incelenmesi bakımından oldukça önemli kaynaklardır. Kadı tarafından kayda alınan bu defterlerde Osmanlı miras hukukuna kaynaklık eden tereke kayıtları da bulunmaktadır. Bu kayıtlarda vefat eden şahsın medeni hali, aile yapısı, maddi durumu, hayatta iken sahip olduğu gayrimenkuller, her çeşit ev ve mutfak eşyası, giyim-kuşam çeşitleri ve estetik anlayışı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda tereke kayıtları, o dönem ahalisinin ekonomisi, sosyal ve kültürel yaşantısı hakkında araştırmacıya önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmada Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 25 Nolu Manastır Şer'iyye Sicil Defterinde bulunan 25 adet tereke kaydı incelenerek 1682-84 yıllarına ait Manastır ahalisinin, aile yapısı, sahip olduğu refah düzeyi, barınması, gündelik yaşamda kullandığı eşyaları, sosyal ve kültürel yapısı ile ekonomik durumu hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manastır, Şer'iyye Sicili, Muhallefât Kayıtları, Osmanlı Devleti.

Abstract

Court registries are very important sources in terms of examining the legal, economic administrative and social structure of the Ottoman Empire. In these records, which were recorded by the Qadi, there were also the records of estate inventory, which are the source of the Ottoman inheritance law. In addition, in these records, there is information about the marital status, family structure, financial situation, real estate owned prior to death, all kinds of household and kitchen utensils, types of clothing and sense of aesthetics of the deceased. In this context, the records of estate inventory provide important information to the researcher about the economy, social and cultural life of the people of that period.

In this study, 25 records of estate inventory in the Bitola (Manastır) Court Registry (No. 25) in the Prime Ministry Ottoman Archives were examined, and based on these, the family structure, level of welfare, accommodation, goods used in daily life, social and cultural structure, economic condition of the Bitola (Manastır) people between the years of 1682-84 will be discussed.

Keywords: Bitola, Court Registry, Records of Estate Inventory, Ottoman Empire.

1. Giriş

Manastır, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında bulunan önemli şehirlerinden birisi olup kuzeyinde Kosova, doğusunda Selanik, batısında İşkodra ve

Yanya, güneyinde Tırhala vilâyeti bulunmaktadır.¹ Günümüzde ise Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ne bağlı bir şehirdir. Yeni adı Bitolij-Bitolia olan şehir Yunanistan sınırına 14 km uzaklıkta Plister Dağı eteğinde, Karasu'ya dökülen Drahor Çayı kenarında kurulmuştur.² Evliya Çelebi seyahatnamesinde Manastır şehrini “*bir geniş ova içinde anılan nehrin sağında ve solunda büyük bir şehirdir ki dört tarafı ağaçlarla süslemiştir*” diyerek tasvir etmiştir.³ Manastır Osmanlıların eline geçtikten sonra, üzerinde bulunduğu önemli bir ticaret yolu olan Atik Egnatia Yolu yeniden güvenli ulaşımına açılmış, ekonomi yeniden canlandırılarak nüfus hızla artmış ve önemli bir üs vazifesi görmüştür.⁴

Bir Osmanlı şehri olarak Manastır'a ait şer'iyye sicillerinde, bu şehir hakkında sosyal, ekonomik, adli ve idari bilgilere ulaşılmaktadır. Bu defterlerde muhallefât kayıtları önemli bir yer tutmaktadır. Muhallefât, Osmanlı miras hukukunda ölen kişilerin geride bıraktığı mallar için kullanılan bir tabirdir. Bazı belgelerde muhallefât kelimesi yerine tereke veya metrukât da geçmektedir.⁵ Muhallefât defterlerinde sadece malların listesi yer alırken muhallefât kayıtlarında geride bırakılan mallarla ilgili her türlü yazışmaları ihtiva eden belgeler bulunmaktadır.⁶ Osmanlı idare sisteminde ölenlerin geride bıraktıkları varlıkları, eğer varislerinden birisi uzaktaysa veya küçük yaşta ise vârislerin haklarını korumak adına resmî olarak bir deftere kaydedilmekteydi. Bu defterlerde vefat edenlerin sosyal kökenleri, medeni halleri, aile yapıları ve hayatta iken tasarruf ettiği bütün mal ve mülklere ait bilgiler bulunmaktaydı. Bundan başka ölen kişi devlet görevlisi ise resmî kayıt hazine menfaatlerini korumak ve borçların tespiti içinde yapılmaktaydı.⁷

Muhallefât, diğer bir adıyla tereke kayıtları dört kısımdan oluşmaktadır. Terekenin baş kısmında vefat eden şahsın kimliği, unvanı, ait olduğu zümre, mesleği, ikamet ettiği ve öldüğü yer, vefat şekli, ölüm tarihi ve mirasçılarının kimler olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. İkinci kısımda ölenin geride bıraktığı mallar ve bu mallar için tahmini veya bilirkişiler tarafından tespit edilen fiyatlar yazılmaktadır. Üçüncü kısımda, cenaze masraflarına, borçlarına, ıskat ve tereke yazımı sebebiyle alınan vergilere, varsa mehir ve nafaka borçlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Dördüncü

¹ Binbaşı M. Nasrullah-Kolağası M. Rüşdü-Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası (XX.yy. başları)*, haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2003. s. 26.

² İsmet Parmaksızoglu, “Manastır”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXIII, Ankara: MEB Yayınları, 1976, s. 250.

³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V / II, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 793.

⁴ Bernard Lory-Alexsandre Popovic, “Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, edt. Paul Dumot ve François Georgeon, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 60.

⁵ Tahsin Özcan, “Muhallefât”, *DİA*, C. XXX, İstanbul 2005, s. 406.

⁶ Faruk Söylemez, “Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Ömer Paşa'nın Muhâllefâtı”, *OTAM*, S. 27, Ankara 2010, s. 169.

⁷ Faruk Söylemez, “Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi”, *History Studies*, S. 5, Ankara 2013, s. 255.

kısımda ise mirasçılarının her birinin hisseleri oranında alacakları malın nakdi değeri yazmaktadır.⁸ Bu bağlamda tereke kayıtları vefat eden şahsın ve ailesinin refah düzeyi, yaşam tarzı, gündelik hayatta kullandığı eşyaları, serveti ve gelir kaynakları hakkında önemli bilgiler içermektedir.⁹ Terekelerin düzenli bir şekilde tutulması sayesinde Osmanlı sosyal yapısının korunması ve gelişmesi sağlanmış, aynı zamanda miras hukukunun sağlıklı olarak yerine getirilmesi temin edilmiştir. Bu uygulama aile içi varlık edinme ve bölüşümü konularında da kolaylık sağlamıştır¹⁰

2. Defterin İncelenmesi

Araştırmaya konu olan defterde yirmi beş adet tereke kaydı bulunmaktadır. Söz konusu kayıtların on yedi adedi erkeklere, sekiz adedi kadınlara aittir. Terekelere “*Muhallefetü'l-merhûm*” ibaresiyle başlanarak vefat eden şahsın ismi, hayatta iken bulunduğu yer ve mahallesi, var ise zevcesi, miras hakkına sahip evlatları-yok ise yakınları-sırayla zikredilmektedir. İlginçtir ki defterde vefat eden şahsa ait bilgilerin bulunduğu bu kısım tamamında Arapça olarak kaleme alınmıştır. “*Muhallefâtü'l-merhûm Ramazan Efendi ibn-i Hüseyin Bey mâte sâkine bi Mahalle-i Sinan Bey ve teraket ve zevce'n med'uveten Hacer binti Durmuş Mehmed ve lebinin kebir bin med'uvven Mehmed ve İbrahim ve binteyn-i kebîr binti med'uvveteyn Ümmühanı ve Fatıma ve binteyn-i sagir bin med'uveteyn Şerife ve Vasfihan ve'l verâsetü münhasiratün fihim veka'a't-tahrîr fî evâsıt-ı zi'l-hicce'ti 'ş-şerife li sene selâse ve tis'un ve elf*”¹¹ Terekelerin incelenmesi sonucu, tereke sahiplerinin aile yapısının tek eşlilik üzerine kurulu olduğu ve ortalama çocuk sayısının üç olduğu tespit edilmiştir. Yalnızca bir kayıтта “*zevceyn-i med'uvveteyn (Aîşe ve Melek Sima)*” ibaresinden vefat eden şahsın iki zevcesi olduğu anlaşılmıştır.¹²

Tereke kayıtlarında vefat eden kişiler ile miras hakkı olanların künyeleri yazıldıktan sonra geride kalan mal ve mülk adetleri, miktarları ve bedelleriyle birlikte tek tek yazılmış ve listenin sonunda ise cem'an yekun denilerek toplam bedelleri belirtilmiştir. En son cenaze masrafları, görevlilerin alacağı vergiler, mehir, nafaka ve vefat eden şahsın borçları ile mirasçıların alacağı bedel kaydedilmiştir. Defterde yer alan miras taksimi incelendiğinde İslam şeriatına uygun olarak erkeğe iki hisse, kadına

⁸ T. Özcan, a.g.m., s. 206-207.

⁹ Fatih Bozkurt, Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011, s. 45.

¹⁰ Fatih Coşkun Ertaş, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi-Sosyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri, 13. Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi, İngiltere 2012, ss. 197-222, s. 201.

¹¹ MŞS, No: 25, v. 6a / 19.

¹² MŞS, No: 25, v. 12a / 33: “*Muhallefâtü'l-merhûm Mehmed Çavuş ibn-i Mahmud Bey mâte sâkine Mahalle-i Firuz Bey min mahallât-ı medîne-i Manastır el-mahmiyye ve terekiyye zevceyn-i med'uvveteyn Aîşe ve Melek Sima ve bineyn ve med'uvveyn sagîreyn Mahmud ve Nuh ve binten med'uvveten sagîreten Rabia ve'l verâsetü münhasiratün fihim veka'a't-tahrîr ve't-taksîm fî gurretü Muharremü'l-Harâm li sene erba'a ve tis'un ve elf*”

ise bir hisse pay edildiği görülmektedir. Bu bilgiden olarak Osmanlı miras hukukunda şer'i hükümlerin uygulandığı anlaşılmıştır. Ayrıca geride kalan eşe en az erkek çocuğa düşen pay kadar hisse verilmiş olup onun da hakkının gözetildiği görülmüştür¹³.

Tereke kayıtlarıyla ilgili genel kabul şu şekildedir: Bin akçeye kadar mal varlığı olanlar fakir, yirmi bin akçeye kadar mal varlığı olanlar orta halli, bunun üzerindeki miktarda varlığı olanlar zengin olarak kabul edilmektedir.¹⁴ İncelenen defterde bin akçenin bir miktar üzerinde iki bin-dört bin akçe civarı birkaç adet tereke kaydı bulunurken beş yüz bin akçe ve üzeri kayıtlar da mevcuttur. Kayıtların çoğunluğu ise on bin-kırk bin akçe arasındır¹⁵.

Tablo 1: Vefat Eden Şahısların Mali Durumu

Tereke Sahibinin Adı	Mahallesi	Tereke Miktarı (Akçe)
Ümmühan bint-i Abdullah	Cemre Bey	2.287
Hadice bint-i Halil	Arab Bey	4.930
İsmihan bint-i Ömer	Kara Debbağ	5.140
Elhac Mehmed bin Abdullah	Ali Çavuş	6.312
Aişe bint-i Mehmed	Ali Çavuş	7.312
Simidçi Ali ibn-i Abdullah	Bali Voyvoda	9.769
Ümmühan bint-i Halil	Kasım Çelebi	10.805
Ferhad Yazıcı	Hamza Bey	11.277
Aişe bint-i Hasan	Kara Debbağ	20.791
Hasan Efendi ibn-i Süleyman	Emin	24.838
Bakkal Mustafa bin Abdullah	Eğrikaş	25.313
Mustafa bin İbrahim	İskender Bey	29.371
Ramazan Efendi ibn-i Hüseyin Bey	Sinan Bey	30.215
Ümmühan bint-i Ahmed Efendi	Sinan Bey	35.793
Aişe bint-i Mustafa	Oğul Baş	39.150
Mahmud Ağa ibn-i İbrahim	Erikaş	49.215
Rabia bint-i Hüseyin Ağa	Emirgan	137.165
Elhac İsmail Ağa ibn-i	Eğrikaş	585.548
Mehmed Çavuş ibn-i	Firuz Bey	1.301.607

¹³ MŞS, No: 25, v. 21b / 81; 24a / 95; 26a / 108.

¹⁴ Mehmet Günay-Mustafa Akbel, "40 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre 18. Yüzyıl Ortalarında Manastır Şehri Sakinleri", *Balkan Tarihi I*, ed. Zafer Gülen-Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürü Araştırma Derneği Yayınları I, s. 204.

¹⁵ MŞS, No: 25, v. 1a / 1; 4a / 15; 4b / 16; 5a / 17; 6a / 19; 6b / 20; 7a / 23; 7b / 24; 8a / 25; 8a / 26; 9a / 29; 11a / 30; 12a / 33; 18b / 67; 19a / 70; 19b / 74; 20b / 77; 21a / 80; 21b / 81; 22a / 82; 22b / 86; 24a / 95; 26a / 108.

Mahmud Bey		
Hüseyin bin Abdullah	Kasım Çelebi	3.040.980

İncelenen defterde yer alan tereke kayıtlarında; vefat eden şahıslara ait ev, çiftlik, arazi, dükkan, bağ, bahçe gibi gayrimenkuller, çeşitli ev ve mutfak eşyaları, giysi ve takılar, ilmi eserler, savaş aletleri ve hayvan cinsleri bulunmaktadır¹⁶.

2.1. Gayrimenkuller

Taşınabilir niteliği bulunmayıp, parasal değeri olan mülkler için gayrimenkul tabiri kullanılmaktadır. Sicilde bulunan tereke kayıtlarında gayrimenkul olarak değerlendirilebilecek menzil (ev), çiftlik, bağ ve bahçe bulunmaktadır. Yirmi beş adet tereke kaydının üçünde menzil bulunmaktadır ve bunların değerleri 7.600, 10.000 ve 20.000 akçe olarak kaydedilmiştir. Menzillerin sadece adedi ve fiyatı verilirken sınırları ve büyüklüğü kaydedilmemiştir. Bu bağlamda fiyat değişikliklerine bakılarak bu menzillerin farklı yapıda ve büyüklükte olduğu düşünülmektedir. Bundan başka bir kayıta ise hane tabiri kullanılarak bu haneye 130.000 kıymet taktir edilmiştir. Diğer menzil fiyatlarıyla karşılaştırıldığında arada bir hayli fark bulunmasının yapısı ve sınırlarının genişliği ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Kayıtlarda yer alan çiftlik tabir edilen gayrimenkullerin fiyatı ise 10.000-12.000 olup menzil fiyatlarından farklı değildir. Bağ fiyatları 2000-2400 kıymette iken bahçe fiyatları daha yüksek olup 40.000 kıymet civarındadır.

Tablo 2: Ev, Bağ ve Tarla Fiyatları

Gayrimenkul	Fiyat Aralığı (Akçe)
Ev ve bahçe	600
Ev, havlu ve ağaçlı bahçe	6000
Ev ,hayat, sundurma, ahır, havlu ve bahçe	20.306
Ev, havlu, pınar	800
Ev, oda, hayat, kiler, pınar, bahçe	10.400
Ev, soba, kiler, mutfak, ambar, havlu, bahçe harici oda, ahır ,hayat ve havlu	20.000
İki oda, hayat ve havlu	10.000
Oda, ahır, harman yeri	1000
Oda, soba, kiler, fırın, hayat, pınar, bahçe, harici oda ve ahır	22.000
Oda, hayat, havlu,	3300
Oda, ahır, havlu, çiftlik, 120 dönüm tarla 15 arabalık çayır	58.000
Beş çapalık bağ	1700
4 hinlik bağ	1000
8 hinlik bağ	3000

¹⁶ Hülya Gözcü, *25 Nolu Manastır Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.

Bağ	1300
Çiftlik, oda, sofa altında ahır, ambar, fırın, pınar, havlu, elli dönüm bahçe, harici ahır, bağ, bin dönüm tarla ve çayır	140.000

2.2. Nakit ve Mücevherat

Defterde yer alan bazı tereke kayıtlarında vefat eden şahsa ait bit miktar nakit akçe bulunmaktadır. Bu akçelerin miktarı 1.041, 3.000, 3.241, 3.300, 4.850, 5.000, 6.895'dir. Kayıtlarda akçe değerinde yüksek meblağlara rastlanmamış olup birbirine yakın değerlerdedirler. Yalnız bir kayıтта asri nakit değerinde 24.000 miktar vardır. Değerli altın çeşitleri ve miktarları ise şu şekildedir: Macar altını 26.310 akçe, çeri altın 43.200 akçe, Frenk altını 100.500 akçe olarak kaydedilmiştir¹⁷. Bu bağlamda değerlere bakıldığında, tereke kaydı bulunan şahısların mal varlıklarının yanı sıra belirli miktarlarda nakit akçelerinin ve altınlarının bulunması, maddi durumlarının iyi olduğunu göstermektedir.

2.3. Giysi ve Takılar

Terekelerde bulunan giyim-kuşamla ilgili kayıtlar, ailenin giyim-kuşam geleneği ve kültürü hakkında bazı bilgiler vermektedir. Defterde yer alan giysi çeşitleri olarak gömlek, zubun, ferace vb. günlük kıyafetlerin yanı sıra kaftan ve kürk gibi ağır ve değerli giysiler de bulunmaktadır. Kaftanlar keten, atlas ve seraser kumaşlardan üretilmiştir. Adı geçen seraser; ipek, altın ve gümüşle dokunan çok kıymetli eski bir kumaş türü olup bu seraser kaftanlardan birisi sim (gümüş) düğmelidir. Kürkler çuka, sof ve sincap derisinden üretildiği gibi değerli ve pahalı olan samur kürkleri¹⁸ de mevcuttur. Giysilerin tamamlayıcısı olarak kavuk, dülbend, sarık ve kuşak çeşitleri kullanılmaktadır. Kuşak türü olarak sim işlemeli değerli kuşaklar vardır ki değerleri 1000 ila 1500 akçe arasında değişmektedir. Bu bilgilerden hareketle Manastır ahalisinin giyim-kuşam konusunda çeşitliliğe, belirli bir kültüre ve estetiğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda kadınların ziynet eşyaları arasında altın bilezik, yüzük ve küpe bulunmaktadır. Bu takı ve süs eşyaları Osmanlı-Türk ailesinde kadının estetik anlayışı ve zevkini yansıtmaktadır¹⁹.

¹⁷ MŞS, No: 25, v. 12a / 33; 19b / 74.

¹⁸ Bu konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Zeynep Özdem Köse, "Kalgay Sultan Şahbaz Giray ve Metrûkatı", *Near East Historical Review*, 11 / 4, 2021, ss. 49-62.

¹⁹ MŞS, No: 25, v. 4a / 15; 4b / 16; 5a / 17; F. Söylemez, *Riştanzade Ömer Paşa'nın Muhallefatı*, s. 180 ; Zeynep Özdem Köse, "Kırım Sultanlarından Cennethan Biyim'in Muhallefatı (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)", *Başlangıcından Günümüze Türk Tarihinde Kadın*, ed. Hakan Doğan, Berikan Yay., Ankara 2021, s. 133-141.

Tablo 3: Giysi ve Takılar ile Fiyat Aralığı

Eşyanın İsmi	Fiyat Aralığı (Akçe)	İsmi	Fiyat Aralığı (Akçe)
Kürk	80-250	Kaftan	100-1000
Samur kürk	1400	Sandal kaftan	200-500
Sincap beden kürkü	320	Zubun	50-150
Çuka ferace	400-1500	Sandal kapama	500
Atlas kaftan	750-900	Beden kürk	15-450
Keteni kaftan	390	Hamam gömleği	50-350
Şal	50-120	Peştamal	22
Kadife takye	40	Dülbent ortası	300
Çuka takye	30-80	Münakkaş gömlek işi	90
Takye	40-80	Gömlek	50-200
Sim sorguç	475	Uçkur	20-150
Sim kemer kuşak	1000-2000	Sim kuşak	60-1000
Sim önlü kuşak	50-150	Yüzük	15-400
Küpe	60-80	Altun menkuş	300-1000
Boyun incisi	1000-6000	Altın bilezik	4000

2.4. İlmi Eserler

Manastır şehrinde vefat eden şahısların geride bıraktıkları terekeler arasında ilmi eserler de bulunmaktadır. Defterde bulunan tereke kayıtlarının tamamı Müslüman ahaliye ait olduğundan dolayı bu kitaplar dinî içerikli ve ilmi eserlerdir. Bununla beraber tarih kitapları ile divani bir kitap olan Gazaliyat ve tasavvuf kitapları da mevcuttur²⁰. Bu cümlelerden olarak Manastır ahalisinin dine ve ilme önem verdikleri, bu eserlerin varlığından anlaşılmaktadır.

2.5. Ev ve Mutfak Eşyası

Defterde yer alan tereke kayıtlarında, Manastır halkının gündelik yaşamına dair evlerinde ve mutfakta kullandıkları eşya isimleri bulunmaktadır. Bu eşya, adetleri, cinsleri ve bedelleriyle birlikte verilmiş, belirli özellikleri, renkleri ve kumaş cinsleri de belirtilmiştir. Ev eşyası ve yatak takımları olarak atlas yorgan, mahfes yorgan, beledi döşek, kumaş döşek, beledi yastık, kadife yastık yüzü, kırmızı çatma çarşaf ve üzerine oturmak için ise minder bulunmaktadır²¹. Yine ev içerisinde yere serilen, namaz kılmak için veya süs olarak kullanılan kaliçe, kilim, seccade ve hasır çeşitleri mevcuttur. Bunlardan başka süs olarak ve farklı amaçlarla kullanılan gülabdan, buhurdan, şamdan ve keçe çeşitleri vardır. Bu bağlamda Manastır ahalisinin evlerinde kullandıkları

²⁰ MŞS, No: 25, v. 9b / 29; 19b / 74; 21b / 81.

²¹ MŞS, No: 25, v. 5a / 17; 6b / 20; 9a / 29; 12a / 33; 21b / 81; 24a / 95.

eşyanın çeşitliliğinden, gündelik yaşamlarında belirli bir kültür ve zevke sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 4: Ev Eşyası ve Fiyat Aralığı

Eşyanın ismi	Fiyat aralığı (Akçe)	Eşyanın ismi	Fiyat aralığı (Akçe)
Münakkaş makrama	30-50	Beledi döşek	100-200
Münakkaş yorgan	100-250	Çatma döşek çarşafı	500
Münakkaş bohça	30-150	Münakkaş döşek çarşafı	400
Münakkaş yüz yastığı	450	Döşek çarşafı	50-150
Kadife yasdık	80-400	Sanduk	100-1200
Kadife yasdık yüzü	200-600	Kadife mum sofrası	100
Atlas yüz yastığı	150-500	Seccade	10-400
Beledi yasdık yüzü	50-100	Kilim	15-350
Dolama kuşak döşek yüzü	1400	Yan velence	100-500
Faraş	6-9	Perde	70-600
İskemle	10-50	Yasdık	40-70
Kebe	80-100	Karyele	20

Ev yaşamının önemli bir bölümünü oluşturan mutfakta, çok çeşitli, farklı boyutta ve derinliklerde mutfak eşyası kullanılmaktadır. Bunlar arasında yahni, börek ve baklava tepsisi, tencere, dipli sahan, el tavaşı, pekmez tavaşı, yumurta tavaşı, leğen, bakraç, ibrik, kahve ibriği, cam tas, demir tas, saç ayak, ocak maşası vs. bulunmaktadır. Bu eşyalar adedi ve bazı nitelikleriyle beraber liste halinde kaydedilmiş olup her bir eşyanın altına bedeli yazılmıştır. Adı geçen mutfak eşyasının bir hayli fazla olması ve çeşitliliği Manastır ahalisinin yemek kültürüne ne kadar önem verdiğini ve çeşitli türlerde yemek yaptığını göstermektedir. Yine bu bilgiler ışığında ailenin beslenme alışkanlığı hakkında bazı tespitlerde yapılabilmektedir. Ayrıca mutfak eşyaları arasında çini tabak ve fincan da bulunmaktadır²². Bu çini tabaklar İznik çinisi olarak yazılmış ve bu bilgidен olarak Anadolu ile Rumeli arasında bir ticaretin olduğu sonucuna varılmıştır.

²² MŞS, No: 25, v. 4a / 15; 4b / 16; 5a / 17; 8a / 26; 9a 29; 10b / 30.

Tablo 5: Mutfak Eşyası ve Fiyat Aralığı

Eşyanın ismi	Fiyat Aralığı (Akçe)	Eşyanın ismi	Fiyat Aralığı (Akçe)
Sahan	30-150	Pekmez tabası	150-700
Tencere	150-500	Bıçak	10-30
Kazgan (kazan)	600-2500	Fincan	20-250
Kefçe (kepçe)	30-50	Yumurta tabası	111
Baklava tebsisi	100-320	Havan	50-150
Börek tebsisi	90-120	Körük	20-30
Tebsi	20-150	Tencere ve kapak	100-750
Şerbet sofrası	20	Çini bardak	10-20
İftar sofrası	100-400	Çini tabak	20
Sim bıçak	100-250	Kaşık	2-30
Yahni tebsisi	100-300	İbrik	50-150
Küb	5-50	Saç Ayak	20-50
Lengir	20-50	Sini	100-1000
Tas	20-30	Cam tas	50-150

2.6. Savaş Aletleri

Sicilde yer alan tereke kayıtları arasında çeşitli savaş aletleri de bulunmaktadır. Bunlar sim kılıç, sim hançer, hançer kını, mızrak, topuz ve tirkeştir²³. Bunlar defterdeki diğer kayıtlarda (ferman, berat gibi) harp edevatı olarak sayılmaktadır. Bu fermanlarda yazılan emirlerde, harp ve cenge kadir olan yiğitlerin kendilerine has, mızrak, tirkeş ve harp edevatlarıyla²⁴ alaybeyinin bayrağı altında toplanarak savaş meydanlarında hazır bulunmaları emredilmiştir.

2.7. Hayvanlar

Hayvan varlığı olarak kayıtlarda at, kısarak, doru, beygir, tay gibi taşıma ve ulaşımda kullanılan hayvanların yanı sıra kara sığırı, su sığırı, öküz, inek, buzağı gibi günlük besin ihtiyaçlarının karşılandığı büyükbaş hayvanlar bulunup küçükbaş hayvanların adı geçmemektedir. Küçükbaş hayvanlar daha çok defterdeki diğer

²³ Tirkeş: Okçuların arkalarında taşıdıkları, süvârilerin atlarının eyer kaşına taktıkları, meşinden tabanca kılıfı şeklinde yapılmış, elliye yakın ok alan ok mahfazasıdır. Tirdan olarak da geçmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 508; MŞS, No: 25, v. 4b / 16; 9a / 29; 12a / 33.

²⁴ MŞS, No: 25, v. 58a / 208: "...kendülere mahsûs olan mızrâk ve bayrak ve tirkeş ve sâir esbâb-ı sefer ve edevât-ı harb ve kıtal ile..." Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Gözcü, *25 Nolu Manastır Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019 ; Faruk Söylemez-Hülya Gözcü, "II. Viyana Seferi'nin Manastır'daki Lojistiği", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 20(3), Gaziantep 2021.

belgelerde konargöçerlerin hayvanı olarak görülmektedir. Bu konar-göçerler²⁵ yazın yaylaklarına, kış mevsiminde kışlaklarına gitmektedir. Yine defterde at eyer takımı olan raht ve üzengi terekelerde oldukça fazla yer almaktadır. Söz konusu rahtlar sim (gümüş) olup üzengilerin bazıları demir ve altındır. Bu cümleden olarak Manastır Ahalisinin atlara düşkün olduğu ve özen gösterdiği anlaşılmaktadır²⁶.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında bulunan Manastır şehri, coğrafi konumu itibariyle ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı canlı bir ekonomiye ve iktisadi faaliyetlere sahiptir. İncelenilen sicildeki tereke kayıtlarından da bu durum anlaşılmaktadır. Şehrin 1682-84 yılı arasında kayda alınan kadı defteri incelendiğinde, Manastır ahalisinin aile yapısı, ekonomik düzeyi, sosyal ve kültürel yaşamı ile miras hukuku hakkında bir takım bilgilere ulaşılmıştır.

Aile yapısı olarak tek eşlilik hakimdir. Terekeler arasında sadece bir kayıta iki eşliliğe rastlanılmıştır. Ailedeki çocuk sayısı üç olarak tespit edilmiştir. Evler genelde bahçeli olup hayat, havlu gibi yaşam alanları mevcuttur. Ahalinin ekonomik düzeyi ortalama yaşam standartlarındadır ve aralarında derin uçurumlar bulunmamaktadır. Ancak birkaç kayıta sayfalarca ve yüksek miktarlarda mal varlığına sahip şahısların mevcudiyeti, hayatta iken askeri sınıftan veya tüccar taifesinden olduklarını göstermektedir. Kayıtlarda bulunan ev eşyası, giyim-kuşam ve ziynet eşyalarının çeşitliliğinden, Manastır ahalisinin gündelik yaşamda belirli bir sosyal ve kültürel düzeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yeme-içme ihtiyaçlarının karşılandığı çok çeşitli mutfak eşyasının isimlerinden, yapılan yemeklere dair bilgilere ulaşmakta ve yemek kültürüne önem verdikleri görülmektedir.

Miras taksimi hususunda şer'î hükümlerin esas alındığı kayıtlardan anlaşılmış, geride kalan eşlerin de hakkı gözetilerek en az erkek evlatlar kadar mal varlığı edindikleri görülmüştür. İncelenen kayıtlarda vefat eden şahsın mal varlığı nispetince devletin vergi aldığı tespit edilmiş, bu konuda sabit bir miktarın bulunmadığı anlaşılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA), MŞS (Manastır Şer'iyye Sicilleri), No: 25.BOA, MŞS, No: 25

²⁵ Bu konuyla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Faruk Söylemez, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

²⁶ MŞS, No: 25, v. 6a / 19; 7a / 23; 7b / 24; 9a / 29; 12a / 33; F. Söylemez, "Riştvanzade Ömer Paşa'nın Muhallefatı", s. 181.

Kaynak Eserler

Binbaşı M. Nasrullah-Kolağası M. Rüşdü-Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası (XX.yy. başları)*, haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003..

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V / II, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Araştırma ve İncelemeler

Bozkurt, Fatih, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim*, Doktora Tezi, T.C.

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.

Ertaş, Fatih Coşkun, “XVI. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı’da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi-Sosyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri”, *13. Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi*, İngiltere 2012, ss. 197-222.

Gözcü, Hülya, *25 Nolu Manastır Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.

Günay, Mehmet,-Akbel, Mustafa, “40 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre 18. Yüzyıl Ortalarında

Manastır Şehri Sakinleri”, *Balkan Tarihi I*, edt. Zafer Gülen-Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürü Araştırma Derneği Yayınları I, 2016 , ss. 197-214.

Lory, Bernard-Popovic, Alexsandre, “Balkanlar’ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. Paul Dumot ve François Georgeon,

çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996 , ss. 60-78.

Özcan, Tahsin, “Muhallefât”, *DİA*, XXX, Türkiye Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 406-407.

Özdem Köse, Zeynep, “Kalgay Sultan Şahbaz Giray ve Metrûkatı”, *Near East Historical*

Review”, 11 / 4, 2021, ss. 49-62.

Özdem Köse, Zeynep, “Kırım Sultanlarından Cennethan Biyim’in Muhallefâtı (17. Yüzyılın

İkinci Yarısı)”, *Başlangıcından Günümüze Türk Tarihinde Kadın*, ed. Hakan Doğan, Berikan Yay., Ankara 2021, s. 133-141.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, Milli Eğitim

Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Parmaksızoğlu, İsmet, “Manastır”, *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, ss. 250-251

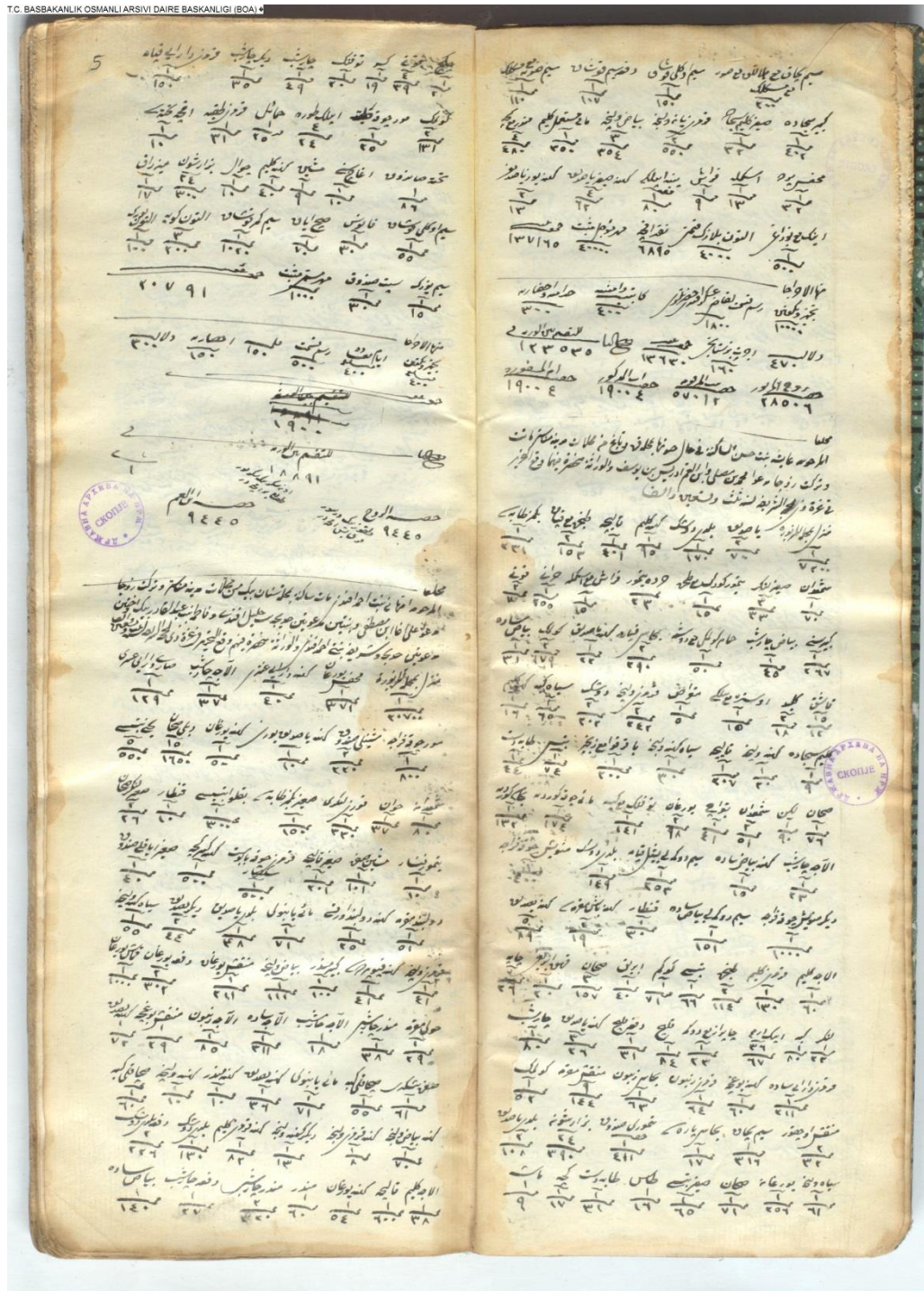
Söylemez, Faruk, “Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Ömer Paşa’nın Muhâllefâtı”, *OTAM*, S. 27, Ankara 2010, ss. 165-194.

Söylemez, Faruk, “Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Abdurrahman Paşa’nın Terekesi”, *History Studies*, S. 5, Ankara 2013, ss. 253-271.

Söylemez, Faruk, *Osmanlı Devleti’nde Aşiret Yönetimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

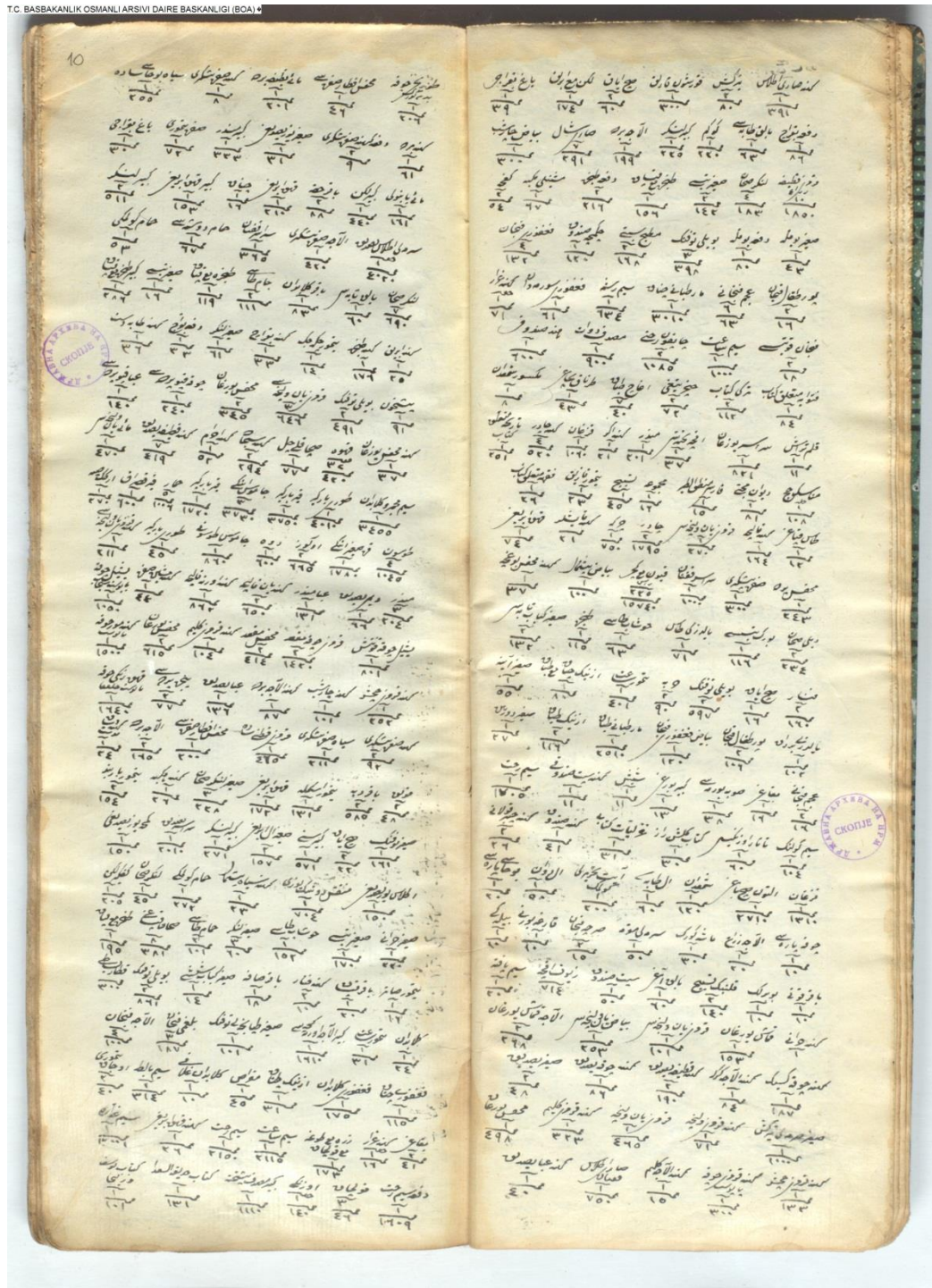
Söylemez, Faruk-Gözcü, Hülya, “II. Viyana Seferi’nin Manastır’daki Lojistiği”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 20(3), Gaziantep 2021, ss. 1449- 1462.

Ek-1 Tereke Kaydı (4b / 5a)

Tereke kaydı (9b / 10a)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) 4

II. ABDÜLHAMİD VE II. WILHELM DÖNEMİ TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ

A Overview Of The Turkish-German Relations During Abdülhamid II And Wilhelm II Period

Özgür Yıldız

Prof.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ozgurzyz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-0015-9583

Near East Historical Review

12/1, January / Ocak 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 17.01.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 28.01.2022
Pages - Sayfa : 31 - 45

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.57308>

Citation - Atıf : Özgür Yıldız, “II. Abdulhamid Ve II. Wilhelm Dönemi Türk-Alman İlişkilerine Bir Bakış”, *Near East Historical Review*, 12/1, January, 2022, pp. 31 - 45

II. ABDÜLHAMİD VE II. WILHELM DÖNEMİ TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ*

A Overview Of The Turkish-German Relations During Abdülhamid II And Wilhelm II Period

Özgür Yıldız

Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

e-mail: ozgurzyz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-0015-9583

Öz

1888-1918 yılları arasında, otuz yıl boyunca Almanya'yı kayser ya da imparator olarak yöneten, 1941 yılında ölen II. Wilhelm; İngiltere Kraliçesi Victoria'nın (1819-1901) torunu ve Prusya İmparatoru I. Wilhelm'in (1771-1888) torunudur. II. Wilhelm, on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarındaki hızlı modernleşme döneminde Almanya'yı yönetmiştir. 1876-1909 yılları arasında hüküm süren II. Abdülhamid ise Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önlemek ve aynı zamanda modernleşmeyi yakalamak için çalışan padişah'tır.

II. Wilhelm Dönemi, Almanya'da modernleşme ve endüstriyel genişleme dönemleriyle çakıştı. Almanya, büyük ölçüde Otto von Bismarck'ın (1815-1898) etkisi ile kıtasal Avrupa'daki en güçlü ulus haline gelmiştir. Denizde bir güç haline gelince, Alman İmparatorluğu, İngiliz İmparatorluğunun karşısında yer alıyordu. II. Wilhelm'in Dünyayı ele geçirme politikası şansölyesinin: “*Kimseyi gölgede bırakmak istemiyoruz, fakat aynı zamanda güneşteki yerimizi de talep ediyoruz*” şeklinde bir ifadesiyle net anlaşılmaktadır.

II. Abdülhamid ile II. Wilhelm arasında olan dostluk ilişkisi, 4 Ağustos 1888'de başlamıştır. II. Wilhelm'e Osmanlı Devleti tahta geçtiği için tebrik mektubu ve çeşitli hediyeler göndermiştir. II. Wilhelm'de Sultan Abdülhamid'e teşekkür ederek her iki devlet arasında eskiden beri devam eden dostluğun sürmesi dileğini iletmıştır. Artan bu iyi ilişkiler 1889 senesinde II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti ile taçlanmıştır.

1898'deki ziyaretten sonra II. Wilhelm Bağdat

Abstract

Wilhelm II, who ruled Germany as kaiser or emperor for thirty years between 1888-1918 and died in 1941, was the grandson of Queen Victoria of England (1819-1901) and Emperor Wilhelm I of Prussia (1771-1888). Wilhelm II ruled Germany at the end of the nineteenth century and during the period of rapid modernization in the early twentieth century. Abdülhamid II, who ruled between 1876-1909, was a sultan who tried to prevent the collapse of the Ottoman Empire and achieve modernization at the same time.

The Wilhelm II Period coincided with the period of modernization and industrial expansion in Germany. Germany, has become the most powerful nation in continental Europe, largely with the influence of Otto von Bismarck (1815-1898). When it became a power in the sea, the German Empire stood against the British Empire. Wilhelm II ruled Germany at the end of the nineteenth century. Wilhelm II's policy of taking over the world is clearly understood by the chancellor's, “*We don't want to overshadow anyone, but we also want our place in the sun*” words.

The friendship between Abdulhamid II and Wilhelm II began on August 4, 1888. The Ottoman Empire sent Wilhelm II a congratulatory letter and various gifts for taking the throne. Wilhelm II, in return thanked Sultan Abdülhamid and conveyed his wish for the continuation of long-lasting friendship between the two states. These increasing good relations were crowned by Wilhelm II's visit to Istanbul in 1889.

After the visit in 1898, Wilhelm II also obtained the Baghdad Railway concession. The most important sign

* Bu makale Vefatının 100. yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi'nde 22-24 Ekim 2018 tarihinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Demiryolları imtiyazını da almıştır. Osmanlı ülkesindeki Alman varlığının en önemli işareti de Bağdat Demiryolları olmuştur. Büyük limanları ve limanların arka bahçesini bağlayan yollar sömürge mantığına uygun şekilde inşa edilmiştir. Karşılıklı ilişkilerin Almanya tarafından en önemli beklentisi de demiryolları imtiyazı almak olmuştur.

Türk Alman ilişkileri Kudüs'te Alman Kilisesi açılması ve Alman İmparatorunun Sultan Ahmet'te yaptırdığı çeşme ile 20. yüzyılın başında daha da ilerlemiştir. Yine Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan bilgilere göre iki imparatorun birbirine yollamış olduğu hediyelerle ilişkiler daha samimi boyut kazanmıştır.

Kısacası bu araştırmada; Osmanlı Arşiv Belgelerinden faydalanılarak, II. Abdülhamid ile II. Wilhelm arasındaki ilişkiler değerlendirilmiş ve II. Abdülhamid'in dünya siyaseti anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, II. Wilhelm, Osmanlı Devleti, Almanya, Dış Politika.

of the German presence in the Ottoman country was the Baghdad Railways. The roads linking the large harbors and the backyard of the harbors were built in accordance with the colonial logic. The most important expectation of mutual relations by Germany was to obtain the railways concession.

Turkish German relations further progressed at the beginning of the 20th Century, with the opening of the German Church in Jerusalem and the fountain built by the German Emperor for Sultan Ahmet. Again, according to the Ottoman archival documents, the relations gained a more sincere dimension with the gifts two emperors sent to each other.

In short, this research; The Ottoman archives from 7,3 trillion available, II. To sum up, in this research, the relations between Abdulhamid II and Wilhelm II were evaluated by using the Ottoman Archives and the world politics of Abdulhamid II were tried to be explained.

Key Words: Abdulhamid II, Wilhelm II, Ottoman State, Germany, Foreign Policy.

Giriş

1888-1918 yılları arasında, otuz yıl boyunca Almanya'yı kayser ya da imparator olarak yöneten, 1941 yılında ölen II. Wilhelm, hem İngiltere Kraliçesi Victoria'nın (1819-1901) hem de Prusya İmparatoru I. Wilhelm'in (1771-1888) torunudur. II. Wilhelm, on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarındaki hızlı modernleşme döneminde Almanya'yı yönetti. Almanya'yı büyük bir askeri ve deniz kuvveti haline getirme arzuları ve bazen Avrupa'daki diplomatik manevrası Birinci Dünya Savaşı'na yol açan temel etkenlerdendir.¹

1888 yılında Viyana sefaretinden alınan yazı üzerine Alman imparatorunun vefat ettiği ve yeni imparator II. Wilhelm'in Berlin'e gitmek üzere San Remo'dan hareket ettiği bildirilmiştir.² Alman imparatorunun tahta geçtiği 1888 senesinden itibaren Osmanlı-Alman ilişkileri sıcak bir şekilde sürmüştür. Osmanlı Devleti hariciyesi Alman imparatorunun faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Mesela 1888 yılında Almanya yeni imparatorunun Berlin'e gitmek üzere San Remo'dan hareketle Cenova'dan mürur edeceği ve kendisiyle görüşmek üzere İtalya kralının Cenova'ya azimet edeceği belgelerde yer almaktadır.³

II. Wilhelm Dönemi, Almanya'da modernleşme ve endüstriyel genişleme dönemleriyle çakiştı. Almanya, büyük ölçüde Otto von Bismarck'ın (1815-1898) etkisi ile kıtasal Avrupa'daki en güçlü ulus haline geldi. Ancak yeni kayser ve eski başbakan görüş olarak çatışmaya başladı. İlk gerginlik 1889 ilkbaharında bir kömür madenciliğinin grevinde oldu.

Bismarck ile iktidarı paylaşmak istemeyen Wilhelm, şansölyeyi 1890'da görevinden istifaya zorladı ve başbakanlığı General Leo Von Caprivi'ye verdi. Wilhelm ılımlı sosyal politikalarına rağmen kralların ilahi hak teorisine inanmakta ve bu hükümdarların doğrudan Tanrıdan yönetme haklarını savundu ve sık sık bakanlarını ve büyükannesi Kraliçe Victoria'yı saldırgan ifadelerle üzdü. 1890'da önemli bir Alman Rusya karşılıklı yardım anlaşması imzalamasına izin vererek Rusya'yı üç yıl sonra Fransa ile ittifak kurmaya zorladı.

¹ "Kaiser Wilhelm", <http://www.biography.com/people/kaiser-wilhelm-21354947#synopsis>

² BOA. HT. TO. Dosya No: 112 Gömlek No: 6, BOA. HT. TO. Dosya No: 143 Gömlek No: 101 BOA. HT. TO. Dosya No: 143 Gömlek No: 105

³ BOA. HT. TO. Dosya No: 97 Gömlek No: 52

Wilhelm ayrıca, Alman deniz kuvvetlerini inşa etmekle ilgilendiğini açıkça belirtti ve bunun da, İngiltere'nin açık denizlerde hâkimiyetini dengelemek için gerekli olduğunu düşündü. Bu dürtüsel hareketler 1900'lerin başında nihayetinde İngiltere, Fransa ve Rusya'yı daha yakın bir ittifaka zorladı ve I. Dünya Savaşı'na sebep oldu.⁴

Denizde bir güç haline gelince, Alman İmparatorluğu, İngiliz İmparatorluğunun karşısında yer alıyordu. II. Wilhelm'in Dünyayı ele geçirme politikası şansölyesinin: “*Kimseyi gölgede bırakmak istemiyoruz, fakat aynı zamanda güneşteki yerimizi de talep ediyoruz*” şeklinde bir ifadesiyle net anlaşıyordu.⁵

1. II. Abdülhamid ve II. Wilhelm'in Türk-Alman İlişkilerini Geliştirme Çabaları

II. Abdülhamid ile II. Wilhelm arasında olan dostluk ilişkisi, 4 Ağustos 1888'de tahta geçen II. Wilhelm'i tebrik için mektup ve çeşitli hediyeler göndermesiyle başlamıştır. II. Wilhelm'de Sultan Abdülhamid'e teşekkür ederek her iki devlet arasında eskiden beri devam eden dostluğun sürmesi dileğini ilettiler. Artan bu iyi ilişkiler 1889 senesinde II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti ile taçlanmıştı. 1889 yılında İstanbul'a vardığında II. Wilhelm havanın ve karşılamının çok memnuniyet verici olduğunu vurgulamıştır.⁶ Yine eşine çektiği telgrafta İstanbul seyahatinin çok hoşuna gittiğini vurgulamıştır.⁷

Tabi ki bu ziyaretlerin sadece manevi önemi yoktu. Kayser II. Wilhelm'in 2-6 Kasım 1889'daki İstanbul ziyareti, Alman silah endüstrisinin işine yaramıştır. Geziden sonra Türkiye, Alman Mauser/Loewe'ye 250 bin tüfek ve Elbing'e torpido siparişi vermiştir. II. Wilhelm'in bu ziyareti ile aşağı yukarı 15,3 milyon mark değerinde Alman silahı Osmanlı Devleti'ne satıldı. II. Wilhelm'in İstanbul ziyareti, en çok Krupp ile Loewe ve Mauser silah firmalarına para kazandırdı.⁸ Bunların yanında 1889-1890 yılları arasında, 11.453 sandık civarında mazeret tüfeği ve 41.267 sandık fişek ve Kiel'deki Germania fabrikasından 12 adet torpido istimbodu alınmıştır.⁹

Bunun yanında II. Wilhelm bilindiği üzere politikası gereği Alman donanmasını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Bu nedenle donanma personeli, subay ve deniz okulu öğrencilerinin eğitime önemli vermiştir. Bu faaliyetler kapsamında donanmanın önemli gemilerinden olan Moltke, Charlotte, Gneisenau, Stein ve Stosch birer eğitim gemisi haline getirmiştir. Bu gemiler Wilhelm'in talimatı doğrultusunda her yıl düzenli olarak Osmanlı limanlarını ziyaret etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu gemileri deniz okulu öğrencilerinin eğitiminde kullanmıştır.¹⁰ Ortaylı'nın;

“Deutsche Bank'a 1890 da verilen imtiyazla 1891-1894 yılları arasında döşenen Selanik-Manastır demiryolu hariç, Almanya demiryolu yatırımlarını tümüyle Osmanlı Asya'sında gerçekleştirmek eğilim ve yönelimindeydi. Osmanlı Asya'sı denince; 1856'danberi İngiliz imtiyazı ve yatırımları ile demiryoluna kavuşan Ege, Çukurova bölgeleri ile Fransızların yatırımlarının egemen olduğu Marmara bölgesinin dışındaki geniş bakir topraklar anlaşılmalıdır.

⁴ “Wilhelm II” <http://www.encyclopedia.com/history/educational-magazines/wilhelm-ii>

⁵ Christian Anderson “The Emperor's New Expressionism: Wilhelm II and the Modern Crisis”, *Journal of Performance Studies*, Vol. 9, No. 1, February 2013, s.8

⁶ BOA. PRK. PT. Dosya No: 5 Gömlek No: 83

⁷ BOA. PRK. PT. Dosya No: 5 Gömlek No: 115

⁸ Mehmet Beşirli, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16 Yıl: 2004/1.s. 127.

⁹ Önder Deniz, Hüseyin Vehbi İmamoğlu, “Osmanlı-Alman Ticari İlişkilerinin Niteliksel Analizi: 1890 Ticaret Anlaşmasının Öncesi ve Sonrası”, *International Journal of Social Science*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2559> Number: 30, Winter I 2014, s. 352.

¹⁰ Zafer Atar, “II. Abdülhamid Döneminde Alman Eğitim Gemilerinin Osmanlı Sularındaki Seyahatleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/30, 2015-Bahar, s.54, 55.

Bu geniş bölge, İzmit'in doğusundan başlayıp Basra'ya' kadar uzanıyordu. Almanya'ya kalan yatırım alanı bu idi. Osmanlı Hükümeti, bu bölgede öncekilere göre elverişli yatırım koşulları vadeliyordu ve Alman demiryolculuğu modern bir örgütlenme ve çalışma tekniğine sahipti”¹¹

şeklindeki ifadelerinden anlaşılacağı üzere Almanya'nın demiryollarındaki başarısı da küçümsenemezdi.

Osmanlı-Alman ilişkilerinde siyasi alanda ilişkileri kuvvetlendiren en önemli husus demir yolları inşa etmek olmuştur. II. Wilhelm böylelikle 300 milyon Müslümanın halifesi ile ortak ilişkiler geliştirmek için kolları sıvamıştır. Bağdat demiryolları imtiyazı ve Hicaz demiryolları imtiyazı Almanlara verilmiştir. Bunun yanında Haydar Paşa-İzmit demiryollarını işletme imtiyazı Alman bankasına verilmiştir. İzmit-Ankara hattı, Eskişehir-Konya demiryolu imtiyazlarını da Almanlar almıştır.¹²

Demiryollarıyla başlayan yakınlaşma iki ülke arasındaki ticaretin artmasına katkı sağlamıştır. 1890 Ticaret Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nde, Almanya'nın ekonomik etkisi önemli ölçüde artmıştır. II. Wilhelm dönemine rastlayan bu dönemde, Almanya'nın Osmanlı'daki ticaret hacmi, % 6'dan % 21'e yükselmiştir. Yine 1889-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya ihracatı, 53.582 Osmanlı lirasından 1.234.251 Osmanlı lirasına çıkmış; ithalat değeri ise, 26.490 Osmanlı lirasından 4.688.744 Osmanlı lirasına yükselmiştir.¹³

1892 yılında Abdülhamid ve Alman imparatoru aleyhinde yazı yazan gazeteci Almanya'dan çıkarılmıştır.¹⁴ İki imparatorun karşılıklı samimi dostane ilişkileri bu alanda da görülmüştür. İki ülkede de iki imparator aleyhinde yazı yazanlar bir şekilde cezalandırılmıştır.

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898'de tekrar İstanbul'u ziyaret etmiştir. Ortaylı bu ziyareti de şöyle anlatmaktadır:¹⁵

“18 Ekim 1898'de İmparator ve İmparatoriçe “Hohenzollern” yatıyla İstanbul'a gelip, top atışları ve “yaşa varol” sesleri arasında Dolmabahçe'de karaya çıktılar.

İkinci gün İstanbul müzeleri gezildi, sefarette bir kabul resmi düzenlendi. İmparatoriçe aynı gün, çok merak ettiği Sarayın haremünde Sultanın eşleri ve kızlarını ziyaret etti. Üçüncü gün atla İstanbul surları gezilip, elçiler kabul edildi.

Nihayet Sultanla uzun bir görüşme ve akşam bir tiyatro temsili... Dördüncü gün Hereke Halı Fabrikası ziyaret edildi, imparator ve maiyetine cömertçe halılar hediye edildi. Beşinci gün Sultan'ın resmi kabulü ve gala yemeği programı doldurdu.

Son gün imparatoriçenin doğum günü kutlandı. 22 Ekim 1898'de İmparator ve ailesi Hayfa'ya hareket ettiler. İmparator bu arada, İstanbul'da Alman kolonisini kabul etmiş ve Deutsche Bank müdürü Dr. Siemens'le uzun uzun görüşmüştü. Görüşme sonunda Siemens, Anadolu demiryolunun Bağdat'a kadar uzatılma izninin alındığını öğrendi. İmparator Alman lisesini ziyaretten pek memnun oldu.”

¹¹ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğundaki Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 74

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, TTK, Ankara 1995, s. 175-177.

¹³ Önder Deniz, Hüseyin Vehbi İmamoğlu, “Osmanlı-Alman Ticari İlişkilerinin Niteliksel Analizi: 1890 Ticaret Anlaşmasının Öncesi ve Sonrası”, *International Journal of Social Science*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2559> Number: 30, Winter I 2014, s. 349.

¹⁴ BOA. HR. SYS.. Dosya No: 26 Gömlek No. 32

¹⁵ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğundaki Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 53.

II. Wilhelm 1898 Kudüs Ziyareti¹⁶

Ardından, Kudüs ve Suriye'yi kapsayan bir ziyaret tertip edildi. II. Wilhelm İstanbul'da bulunduğu süre boyunca II. Abdülhamid ile samimi bir dostluk kurmuştur. Ziyaretin ikinci kısmını oluşturan kutsal yerleri kapsayan geziyle Avrupa'ya ve Hristiyan dünyasına Osmanlı üzerindeki etkisini göstermeye çalışmıştır.

II. Abdülhamid Alman İmparatoruna telgraf çekerek gittiği ve geçtiği yerlerde memurlara gerekli emirleri verdiğini ifade etmiş, bu gezi sırasında imparatorun sıhhat ve afiyetini sormuştur.¹⁷

Bu ziyaret haftalarca Avrupa basınında yer almıştır. İmparator için Kudüs'te hazırlıklar günler öncesinden başlamıştır. Gececeği caddeler Osmanlı ve Alman bayraklarıyla süslenmiştir. İmparator Kudüs'e girerken, II. Abdülhamid'in saraydan gönderdiği dört atın çektiği ihtişamlı bir araba içerisinde gelmişti. İmparator, bu şekilde Yafa kapısına kadar geldi. Buradan yaya olarak Hristiyanların muhtelif mezheplerince kutsal kabul edilen Kamame kilisesine geçti. Bu muhteşem tören basında yer aldı. İlişkiler daha da güçlendi.¹⁸

¹⁶ <http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.04598>

¹⁷ BOA. Y. PRK. NMH. Dosya No: 7 Gömlek No: 97 Lef: 1,2,3,4,5,6,7.

¹⁸ Ö. Kürşad Karacagil, "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğunu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 24/Güz, 2014, s. 73-97.

II. Wilhelm'in Kudüs Ziyareti Osmanlı Bandosu 1898¹⁹

1898'deki bu ziyaretten sonra II. Wilhelm Bağdat Demiryolları imtiyazını da almıştır. Osmanlı ülkesindeki Alman varlığının en önemli işareti de Bağdat Demiryolları olmuştur. Büyük limanları ve limanların arka bahçesini bağlayan yollar sömürge mantığına uygun şekilde inşa edilmiştir. Bağdat Demiryolunun açılmasındaki ana amaç tüm ülkenin ekonomisini geliştirmektir. İngiliz yanlısı bazı paşalar projenin Almanlara verilmesinden rahatsızlık duymuşlardır. Projenin Almanlara teslim edilmesi, İngiltere ve Fransa'nın artık olası bir savaşta Osmanlı tarafında yer almasını imkânsızlaştırmıştır.²⁰ Bağdat Demiryolu imtiyazı Almanlara verilmesi İngiltere'de demiryolu hattının Almanya'ya Yakındoğu'da üstünlük kazandırmasından ve Hindistan yolunu tehdit etmesi endişesini uyandırmıştır. Rusya Anadolu'da gelişen demiryollarının Osmanlı Devleti'nin savunma gücünü artıracak, iktisadi kalkınmasını hızlandıracak ve Avrupa pazarlarında Rus mallarıyla rekabet edeceği düşüncesine neden olmuştur.²¹ İngiltere, başından beri Bağdat Demiryolu projesini baltalamak istemiştir. Ancak II. Abdülhamid de İngilizlere karşı iyi niyet beslememiştir. İngilizlerin Aydın Demiryolu Kumpanyası 1906 yılında Antalya ile bağlantı kurmak isteyince, buna izin verilmemiştir. İngilizler, bundan sonra, Bağdat Demiryolu projesi için verilen her yeni imtiyazı önlemek yoluna başvurmuşlardır. Padişah, uzun müddet tereddütten sonra, Almanlara Maraş-Akdeniz bağlantısı için imtiyaz vermeye kalkınca, Britanya büyükelçisi bu projeyi protesto etmiştir.²²

¹⁹ <http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.04607>

²⁰ Tufan Gündüz, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 549

²¹ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s.315

²² İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğundaki Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 95.

Tüm bu kaygılar Bağdat Demiryolu imtiyazının uluslararası bir boyuta ulaşmasına neden olmuştur. Bağdat Demiryolları hem Osmanlı Devleti hem de Almaya için ekonomik ve sosyal katkılar sağlamıştır.

II. Wilhelm'in Kudüs'te Protestan Kilisesini Açması²³

9 Aralık 1898 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığından alınan belgeye göre Kudüs'te Alman imparatoruna bir arsa temlik edildiği bu arsanın bir İslam ailesinin tasarrufunda olmasına rağmen yeni sahibinin Alman imparatoru olduğu bildirilmektedir.²⁴ Alman imparatoruna verilen arsadan Rum ve Ermeniler rahatsız olmuşlardır. Hatta Rum patriği bu konuda Kudüs Mutasarrıflığına şikâyetinde bulunmuştur. Mutasarrıflık durumu Hariciye Nezaretine ve Alman sefaretine bildirmiştir.²⁵ Özellikle Kudüs Rum Patriği, Almanya'ya verilen arsanın kendi bulundukları sınırları aştığını söyleyerek itiraz etmekte ve sadece Rum değil, Ermeni ve Latinlerinden durumdan rahatsız olduklarını bildirmektedir.²⁶ Rum patriği arsanın duvarının biraz daha geriden yapılmasını dilekçe ile bildirmiş, bunun sebebinin de Rumların ziyaretlerini engellemesi için olduğunu bildirmiştir. Osmanlı Devleti de duvarın biraz daha geriden yapılmasını ve durumdan hiç kimsenin rahatsız olamaması yönünde karar bildirmiştir.²⁷

2. 20. Yüzyılın Başından 1909'a Kadar Osmanlı Devleti- Alman İlişkileri

21 Haziran 1900 tarihinde Alman İmparatoru Kudüs-i Şerif'te Davud Aleyhissalam civarından kendi şahsına ait arsada bir kilise ve ibadethane inşa etmek istemektedir. Kudüs mutasarrıflığı durumu Osmanlı Devletine bildirmektedir.²⁸

12 Eylül 1900 tarihinde Kudüs'te Davud Aleyhissalam türbe ve zaviyesi civarında Alman imparatoru tarafından satın alınmış olan arsa üzerine Hristiyanlarca kutsal sayılan taşlar kaplı

²³ <http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.07168>

²⁴ BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No: 92868 Lef: 1

²⁵ BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No: 92868 Lef: 2

²⁶ BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No: 92868 Lef: 3

²⁷ BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No: 92868 Lef: 4

²⁸ BOA. BEO. Dosya No: 1506 Gömlek No: 112877

arsada inşa edilecek kilisenin inşaatının başlangıcında Osmanlı yetkililerinin bulunup bulunmamasının uygun olup olmayacağı hakkında Kudüs Mutasarrıfı Hariciye Nezaretine görüş sormaktadır. Bunun yanında Almanya'dan bir heyet gelip buradaki çalışmaları denetlemektedir.²⁹ Görüldüğü üzere kilise açılması olayına Almanya büyük önem vermektedir. Tüm dünyanın gözü kulağı da Kudüs'tedir. Kudüs'te alına her karar bir strateji olmaktadır. II. Abdülhamid de bu konuda izlenmektedir.

Ardından 1901 yılında Alman imparatorunun yaptırdığı çeşmenin açılışının cülusu hümayunla aynı tarihe getirilmesine çalışılmış ve Sultan Ahmet Meydanının kaldırımlarının yaptırılması ve ağaçlandırılması için çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir.³⁰ 24 Ocak 1901 tarihinde Alman İmparator tarafından Dersaadette inşa edilen çeşmenin açılışına iştirak etmek üzere Dersadete gelecek olan sefinenin Akdeniz Boğazından geçişine izin verilmiştir.³¹ Bunun yanında Alman imparatorunun çeşme yapmasına muhalif hareketler de olmuştur. Bir gazetede bu konuyu eleştiren yazılarına Hariciye Nezaretine ulaşmasının ardından bu konuda olumsuz yazı yazılması devrin hükümeti tarafından engellenmiştir.³² 10 Şubat 1901 tarihinde Alman imparatorunun yaptırmış olduğu çeşmenin resmî açılışında bulunmuş olan mızıka alayının zabıtine Almanya'da Bavyera Krallığı musiki muallimlerinden Bernard Melter Hamidiye Marşı Alisini mektupla göndermiştir.³³

25 Ocak 1901 tarihinde Alman imparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ikinci defa ziyaretleri hatırasına inşa edilen çeşmenin resmî açılı için gelen heyete nişan taltif edilmiştir.³⁴ 10 Ocak 1903 tarihinde Alman prensi de İstanbul'u ziyaret etmeyi planlamaktadır. Fakat Roma'ya da uğrayacağından bu ziyaretin tehirle gerçekleşeceği Hariciye Nezaretine bildirilmiştir.³⁵ 8 Nisan 1903 tarihinde Alman İmparatorunun oğlu Frederic Wilhelm'e Sanayi madalyası verilmiştir.³⁶

15 Eylül 1904 tarihinde Alman İmparatorunun büyük oğlu Wilhelm ile Düşes Sisil evlenmiştir. Osmanlı hükümeti bu düğüne ilgi göstermiştir. 18 yaşındaki Sisil ile evlenmesi ve gelecekte Almanya'nın kuracağı ittifaklarla ilgili tartışmaların olması Osmanlı Devleti'nin yakın ilgisini celp etmesinin nedenlerindendir.³⁷ Osmanlı Devleti Prens Wilhelm'e bir heyetle hediye ve nişan göndererek düğünü tebrik etmiştir.³⁸

20 Kasım 1905 tarihinde Alma imparatoru II. Wilhelm Başvekili ile birlikte I. Wilhelm'in Nurnberg şehrinde yapılan heykelini açma törenine katılmıştır.³⁹ Berlin sefiri bu bilgiyi II. Abdülhamid'e bildirmiştir. Osmanlı Devleti II. Wilhelm'in tüm faaliyetlerini yakından takip etmektedir.

1905 yılında Alman İmparatoru'nun, Baalbek Harabelerine (Lübnan'da bulunan harabeler) müze binası yaptırmıştır. Buna karşılıklıta Osmanlı Devleti Almanya'ya hediye edilen mimari parçaların Almanya'ya geçişinde kolaylık sağlamıştır.⁴⁰ 1906 yılında Alman

²⁹ BOA. BEO. Dosya No: 1549 Gömlek No: 116111 Lef: 1/2

³⁰ BOA. DH. MKT. Dosya No: 2391 Gömlek No: 44.

³¹ BOA BEO. Dosya No: 1610 Gömlek No. 120680

³² BOA. BEO. Dosya No: 2883 Gömlek No: 216189 Lef/1,2

³³ BOA. YMTV. Dosya No: 211 Belge No: 56

³⁴ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1246 Gömlek No: 41.

³⁵ BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No.41 Gömlek No: 72

³⁶ BOA. İ.TAL. Dosya No: 509 Gömlek No. 15.

³⁷ BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No. 46 Gömlek No: 49

³⁸ BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 47 Gömlek No: 54

³⁹ BOA Y. PRK. EŞA. Dosya No: 48 Gömlek no: 16

⁴⁰ BOA. MF. MKT. Dosya No: 880 Gömlek No: 64.

imparatoruna II. Abdülhamid tarafından hediyeler gönderilmiş, imparatora hediyeler için teşekkürlerini sunmuştur.⁴¹

8 Mart 1906 tarihinde Berlin Sefaretinden şifreli alına telgrafa göre, II. Abdülhamit'in Alman imparatoru ve imparatoriçesine göndermiş olduğu hediyeler törenle sunulmuştur. Alman imparatoru hediyeler için teşekkürlerini sunmuş ve Rahmi Paşa ve Naci Bey'e nişan vermiştir.⁴² Hediyeleri bizzat Rahmi Paşa sunmuştur. Büyük halılar, kumaşlar vazolar büyük salonda İmparator ve imparatoriçeye sunulmuş ve büyük memnuniyet sağlanmıştır. İmparatoriçe hazretleri prens ve prenseslerin hediyelerini de açtırarak sergilemiştir.⁴³ Töreni sonundan Rahmi Beyler ve Naci Beylerde nişanlarını almışlardır.⁴⁴

24 Nisan 1907 tarihinde Şark Demiryolları Kumpanyası arasında muhtelif sorunlar çıkınca hakem heyetine başvurulmuştur. 5. Hakem heyetinin raporuna başvurulmuştur. Alman İmparatorunun devreye girmesiyle yine aynı şirketle çalışmaya devam edilmesine karar verilmiştir.⁴⁵

Doğaldır ki bu dostluğun, kardeşliğin ve sevginin ana nedeni ticari ilişkilerdi. 1908 yılında Alman imparatoru Bağdat Tren yolunun Helif'e kadar uzatılmasından duyduğu memnuniyeti II. Abdülhamid'e iletmekten mutluluk duymuştur.⁴⁶

Görülüyor ki II. Abdülhamid ile II. Wilhelm arasındaki ilişkiler dostluğu ve müttefikliği koruma amacıyla sıcak tutulmuştur. II. Abdülhamid İngiltere ve Fransa'ya karşı bir destek ararken Alman İmparatoru da geniş bir yayılma alanı bulup, halifeliğin gücünü kullanmak istiyordu.

Sonuç

Genel olarak değerlendirildiğinde Osmanlı-Alman ilişkileri II. Abdülhamid ve II. Wilhelm'in özel çabası ve Dünyadaki yeni blokların oluşması sürecinde kaçınılmaz hale gelmiştir. II. Abdülhamid'in "Panislamist" ve II. Wilhelm'in "Dünya" politikası 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başında kesişmiştir.

Demiryolu antlaşmaları, silah antlaşmaları ve etkili ticaret antlaşmaları ile dostluk müttefikliğe dönüşmüştür. II. Abdülhamid'in iktidardan düşmesinden sonra da ilişkiler kesintisiz sürmüştür. Artık Osmanlı Devleti için savaşlar kaçınılmaz olmaya başlamış ve ardından dağılma gelmiştir.

Osmanlı Devleti ilk sınavını İtalya'ya karşı Trablusgarp'ta vermiştir. Ardından Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiştir. Bu sonun gelişinde Almaya Osmanlı İlişkileri savaşta müttefiklik derecesine kadar gitmiştir. II. Wilhelm ve II. Abdülhamid ortak çıkarlar ve ortak siyaset gereği birlikte hareket etmiştir. II. Abdülhamid, II. Wilhelm'i tahta çıkışından itibaren her adımın sefirleri vasıtasıyla takip etmiştir.

İki lider özel günlerini hediyeler vasıtasıyla kutlamışlardır. Karşılıklı hediyeler ve nişanlar verilmiştir. İngiltere ve Fransa'ya karşı uygulanan politikada Almanya Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Ortak düşmana karşı ortak hareket stratejisiyle atılan adımlar sosyal ve ekonomik ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Ekonomik ilişkiler demiryolları projeleriyle üst noktaya gelmiştir. Aynı zamanda askeri alanda da stratejik ortaklık yapılmış, Alman gemileri Osmanlı Deniz okul öğrencilerini eğitirken Alman subaylarda kara ordusunun

⁴¹ BOA. PRK. EŞA. Dosya No: 48 Gömlek No. 16.

⁴² BOA. PRK. EŞA. Dosya No: 49 Gömlek No: 8 Lef/1

⁴³ BOA. PRK. EŞA. Dosya No: 49 Gömlek No: 8 Lef/2

⁴⁴ BOA. PRK. EŞA. Dosya No: 49 Gömlek No: 8 Lef/4

⁴⁵ BOA. BEO. Dosya No: 3062 Gömlek No:229596 ve BOA. BEO. Dosya No: 3067 Gömlek No. 229954

⁴⁶ BOA. Y.PRK. NMH. Dosya No: 10 Gömlek No. 68.

eğitiminde önemli rol üstlenmiştir. Bu ikili ilişkiler birlikte Dünya savaşına gidilmesine neden olmuş ama iki ülke içinde dünya savaşı istenilen şekilde sonuçlanmamıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA. HT. TO. Dosya No: 112 Gömlek No: 6,
BOA. HT. TO. Dosya No: 143 Gömlek No: 101
BOA. HT. TO. Dosya No: 143 Gömlek No: 105
BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No: 92868 Lef: 1
BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No: 92868 Lef: 2
BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No: 92868 Lef: 3
BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No: 92868 Lef: 4
BOA. BEO. Dosya No: 1506 Gömlek No: 112877
BOA. BEO. Dosya No: 1549 Gömlek No: 116111 Lef: 1/2
BOA. DH MKT. Dosya No: 2391 Gömlek No: 44.
BOA BEO. Dosya No: 1610 Gömlek No. 120680
BOA. BEO. Dosya No: 2883 Gömlek No: 216189 Lef/1,2
BOA. YMTV. Dosya No: 211 Gömlek No: 56
BOA. DH. MKT. Dosya No: 1246 Gömlek No: 41.
BOA. Y PRK. EŞA. Dosya No.41 Gömlek No: 72
BOA. İ.TAL. Dosya No: 509 Gömlek No. 15.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No. 46 Gömlek No: 49
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 47 Gömlek No: 54
BOA Y. PRK. EŞA. Dosya No: 48 Gömlek No: 16
BOA. MF. MKT. Dosya No: 880 Gömlek No: 64.
BOA. PRK. EŞA. Dosya No: 48 Gömlek No. 16.
BOA. PRK. EŞA. Dosya No: 49 Gömlek No: 8 Lef/1
BOA. PRK. EŞA. Dosya No: 49 Gömlek No: 8 Lef/2
BOA. PRK. EŞA. Dosya No: 49 Gömlek No: 8 Lef/4
BOA. BEO. Dosya No: 3062 Gömlek No:229596
BOA. BEO. Dosya No: 3067 Gömlek No. 229954
BOA. Y.PRK. NMH. Dosya No: 10 Gömlek No. 68.
BOA. HT. TO. Dosya No: 97 Gömlek No: 52
BOA. PRK. PT. Dosya No: 5 Gömlek No: 83

BOA. PRK. PT. Dosya No: 5 Gömlek No: 115

BOA. Y. PRK. NMH. Dosya No: 7 Gömlek No: 97 Lef: 1,2,3,4,5,6,7.

BOA. HR. SYS. Dosya No: 26 Gömlek No. 32

Tetkik Eserler

Anderson, Christian, “The Emperor’s New Expressionism: Wilhelm II and the Modern Crisis”, *Journal of Performance Studies*, Vol. 9, No. 1, February 2013, s.1-15.

Atar, Zafer, “II. Abdülhamid Döneminde Alman Eğitim Gemilerinin Osmanlı Sularındaki Seyahatleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/30, 2015-Bahar, s.53-57.

Beşirli, Mehmet, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16 Yıl: 2004/1. s. 121-139.

Deniz, Önder, İmamoğlu, Hüseyin Vehbi, “Osmanlı-Alman Ticari İlişkilerinin Niteliksel Analizi: 1890 Ticaret Anlaşmasının Öncesi ve Sonrası”, *International Journal of Social Science*, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2559> Number: 30, Winter I 2014, s. 337-355.

Gündüz, Tufan, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.

Karacagil, Ö. Kürşad, “II. Wilhelm’in Osmanlı İmparatorluğunu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa’nın Günlüğü (1898)”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 24/Güz, 2014, s. 73-97.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, TTK, Ankara 1995.

Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğundaki Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Yıldırım, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s.311-324

“Kaiser Wilhelm”, <http://www.biography.com/people/kaiser-wilhelm-21354947#synopsis>

“Wilhelm II” <http://www.encyclopedia.com/history/educational-magazines/wilhelm-ii>

[http:// www.loc.gov/pictures/resource/matpc.04598](http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.04598)

<http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.04607>

<http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.07168>

EKLER

[illegible]

مصریان و عفره و تقی

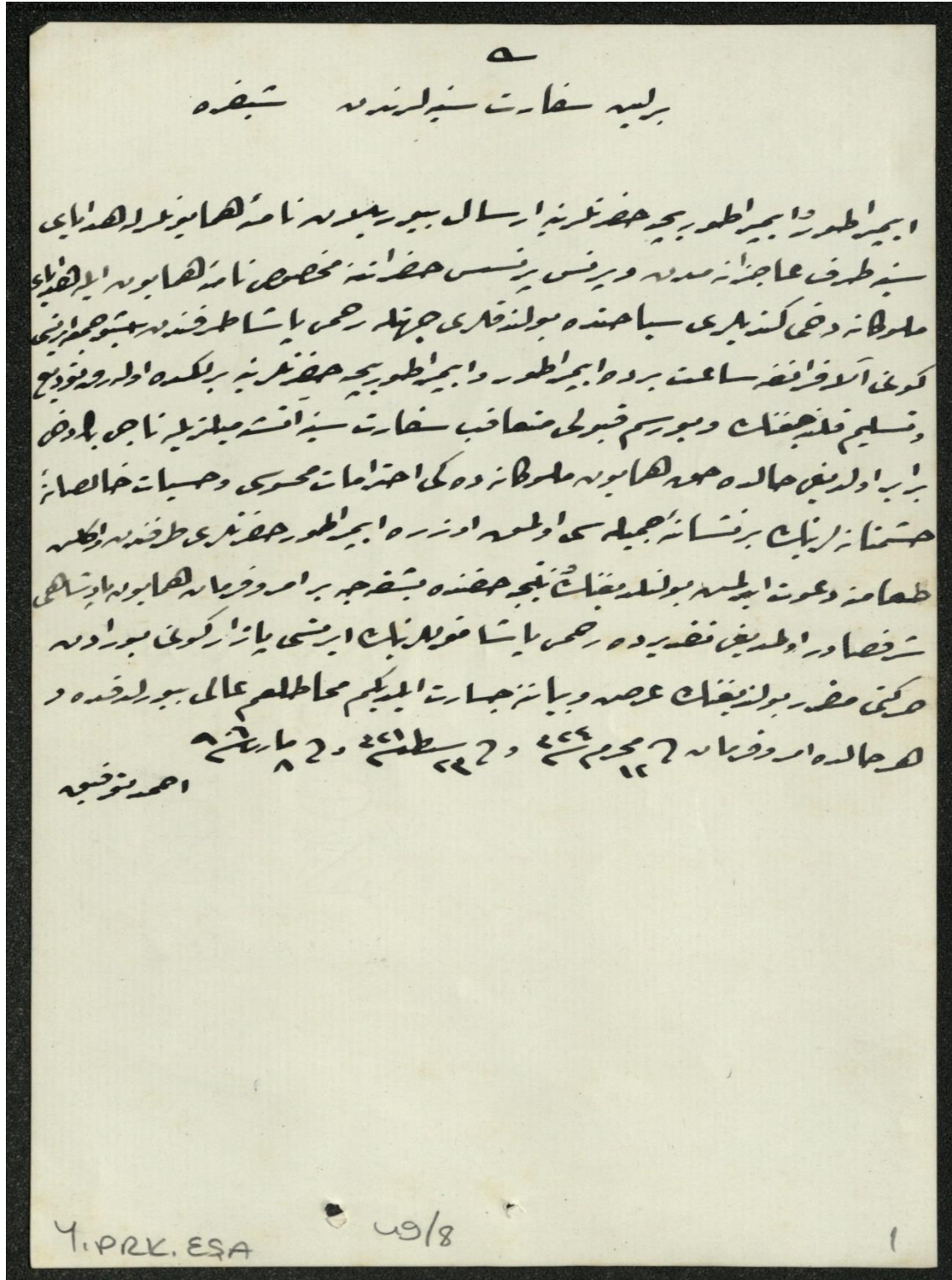
امانا الو قوئل اهدينا قدسه موهبه مخلصه بكمه القدوسه ديوار حيد
 بكمه عمنه انقاده مناه ديمكه مشهور يا يكاها صوره قايده ميهار
 اوليفينه وكنوزيه عه تلك اوتيه ليه م يا يكاها تلك اوتيه عمنه وحي
 مقوه من كسانه بولانه نهو يا يكاها بقوه ديوار حيد بكمه عمنه مقوه خافيه
 قايه مقوه مزده اجيل بولان ايدوده فركو عمنه دمن اولي زلي زكا
 روم وامن بيا يقدي لونه شينه تحت تصديقه بولانه قدس بدي بكمه
 اه بانه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه
 قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه قايه

قدی دوم بطریق
وامانگی

OSMANLI ARŞİVİ		
BEO		
1239	92868	2

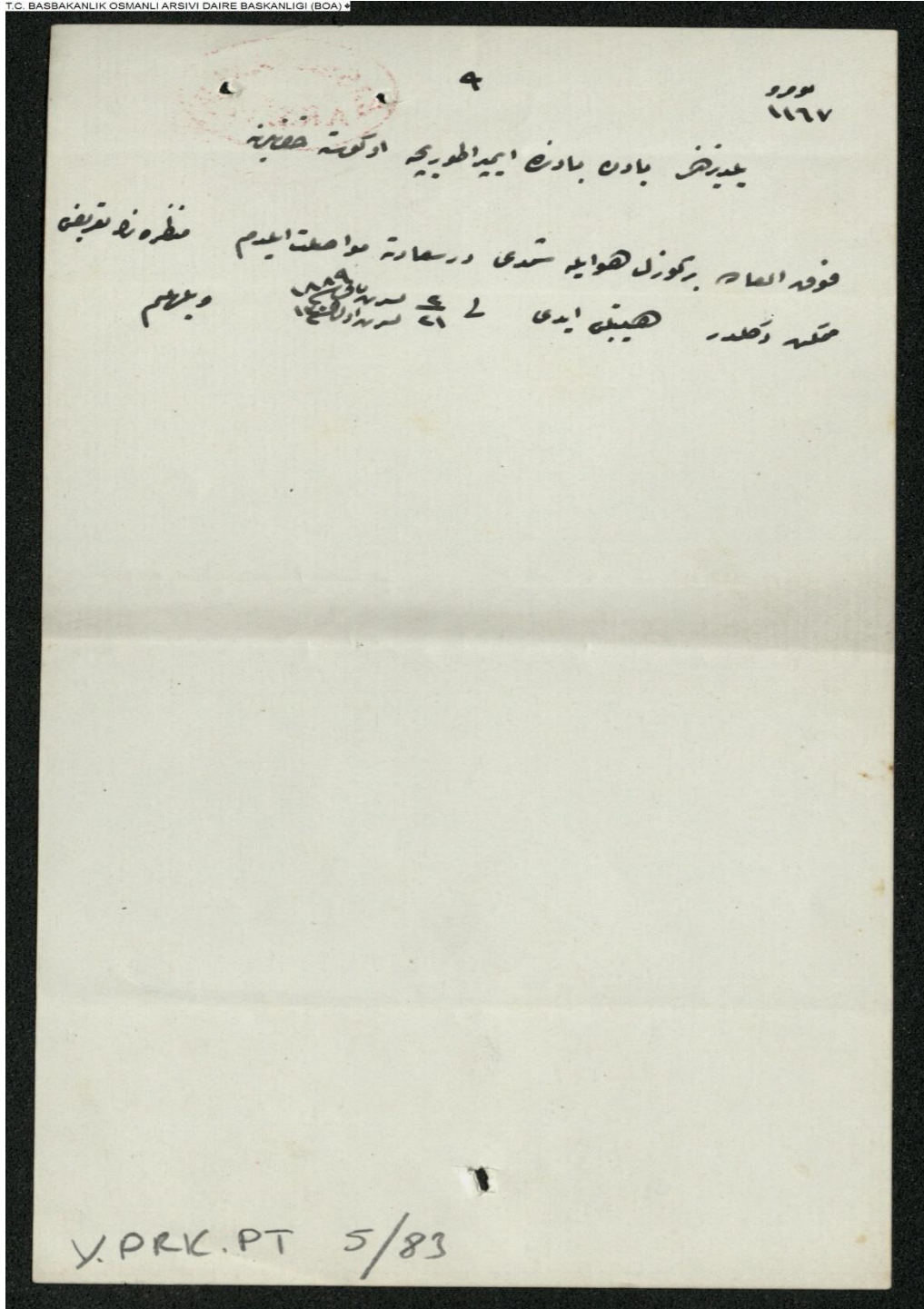
BEO.001239.092868.003

EK : 1 BOA. BEO. Dosya No: 1239 Gömlek No. 92868 Lef: 3. Alman İmparatoru II. Wilhelm'e Kudüs'te verilen Arsa hakkında belge.

Y.PRK.EŞA.00049.00008.001

EK 3: BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 49 Gömlek No. 8, II. Abdülhamid Tarafından Alman İmparatoru Ve İmparatoriçesine Gönderilen Hediyeler Hakkında Belge.

Y.PRK.PT.00005.00083.001

EK 3: BOA. Y. PRK. PT. Dosya No: 5 Gömlek No. 83, Alman İmparatoru'nun İstanbul Ziyaretleri Ve Çok Güzel Bir Havada İstanbul'a Vardığını Bildiren Telgraf.

TÜRK MİTOLOJİSİNİN ANA UNSURLARI VE OSMANLI MİZAHINDAKİ İMGELERE YANSIMASI

*The Basic Principals Of The Turkish Mythology and Their Reflection On
Images In Ottoman Humor*

Elçin Gün Canik

Uzman, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

e-mail: elcgun82@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8075-8385

Near East Historical Review

12/1, January / Ocak 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 24.01.2022

Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.01.2022

Pages - Sayfa : 47 - 71

<http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.57377>

Citation - Atıf : Elçin Gün Canik, "Türk Mitolojisinin Ana Unsurları Ve Osmanlı Mizahındaki İmgelere Yansıması", *Near East Historical Review*, 12/1, January, 2022, pp. 47 - 71

TÜRK MİTOLOJİSİNİN ANA UNSURLARI VE OSMANLI MİZAHINDAKİ İMGELERE YANSIMASI

The Basic Principals Of The Turkish Mythology and Their Reflection On Images In Ottoman Humor

Elçin Gün Canik

Uzman, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: elcgun82@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8075-8385

Öz

Çalışmada Türk mitolojisinin ana unsurları ve bu unsurların birbirleri arasındaki sistematik ilişkisi değerlendirilecektir. Türkiye’de Türk mitolojisi hakkında yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Bununla beraber eldeki verilerden yola çıkarak sanılanın aksine Türk mitolojisinin diğer mitoloji kaynaklarından esinlenmediği anlaşılr. Türk mitolojisinin İslamiyet öncesi ve sonrası süreçlerden günümüze kadar gelen değer yargılarının oluşmasında ana zemini oluşturduğu düşünülmektedir. Çalışmanın giriş kısmında mitolojisinin tanımına yer verilmektedir. Sonraki bölümlerde ise Türk mitolojisinin ana unsurları anlatılmakta ve sonuç bölümünde çalışmanın sonucu ve değerlendirilmesi hakkında bilgi verilmektedir. Ele aldığımız her başlık altında Türk mitolojisine ait unsurların Osmanlı mizahındaki karşılıklarına dair tespitlerimiz de bulunur. Böylelikle Osmanlı toplumunda Türklerle birlikte varlığını koruyan kadim Türk mitolojik unsurları ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı’daki özgürlük algısında olduğu gibi “hürriyet” figürünün Türk mitolojisi ile bir ilintisi olduğuna dair veriler tespit edilmiştir. Bu durum Osmanlı Türk milliyetçiliğinde “nasyonel” bir yön olduğuna delalettir.

Anahtar Kelimeler: Cadalo, Türk Mitolojisi, İnanç, Felek, Yedi İklim Dört Köşe

Abstract

In the study the main features of Turkish mythology and their correlation between each other would be evaluated. There are not enough studies about the Turkish mythology in Turkey. Nevertheless it can be understood that Turkish mythology has not been affected from other mythological sources according to the available data at present. It can be thought that Turkish mythology was the main source for the values prior to Islam and afterword throughout the present. In the beginning of the study the introduction of the Turkish mythology is represented. Following section of the study deals with the main subjects of the Turkish mythology and the study is evaluated in the conclusion section. In each title of the study the finding that bears the mark of Turkish mythology within reflects of the Ottoman humor press are represented. It thus ancient Turkish mythological indications that endure with Turkish society are put forth. It is detected that the perception of independency as it be of freedom has got a strong tied with ancient Turkic mythology. Therefore it indicates that the national spirit of the Turkish nationalism has got an angle that rooted from the Turkish mythology.

Keywords: Cadalo, Turkish Mythology, Creed, Destiny, Seven Season Four Corner

GİRİŞ

Helenistik ve Roma devrindeki mitolojik unsurlar, tanrı ve tanrıça kültleri, tapınaklar günümüz Türk toplumunun eğitim sürecinde ya da görsel medya üzerinden aşına olduğu veriler arasında yer alır. Bunun asıl nedeni ise batı dünyasının lokomotif konumundaki Avrupa ve Amerika’da mitoloji çalışmaları, Türkiye’dekinden çok daha uzun zaman önce başlamış ve

sanatsal alanlarda da işlenerek bütün dünyaya tanıtılmış olmasıdır. Türklerde Avrupa'yı tanıma, örnek alma ve hatta Avrupa hayranlığı sonucunda öncelikle Yunan mitolojisi ile tanışmış ardından Yunan mitolojisi üzerine kitaplar yayımlanmıştır. Türk mitolojisinin tanınmaya, Türk mitolojisi üzerine çalışmalar yapılmaya başlanması oldukça yeni bir süreçtir.¹ Cumhuriyet tarihine milatlanan Türk mitolojisine dair tespitlerin Cumhuriyet öncesi Osmanlı toplumunda da bilinçaltı ögesi olarak nesilden nesile aktarıldığına dair bazı emarelere ulaşmak mümkündür. Bu iddiamızı doğrulayacak; Türk mitolojisi ile ilgili bulgu ve tespitlerin Osmanlı'nın son demlerinde varlığını oluşturduğuna yönelik bazı tespitlerimiz bulunmaktadır. Cadoloz Mizah Gazetesi ve çağın diğer matbuatında Türk mitolojik öğelerinin yer almaya başlaması 1860'larda Prusya ve 1870'lerde İtalya'da oluşan ulus devlet modellerinin romantik tarih ve kültürlerine dönmeleri süreci ile alakalı olabilir. Osmanlı münevverleri tarih sahnesine tarihi romantizmle çıkan ulus devlet modellerinden etkilenmiş olmalıdır. Bu durum "*Türk antikitesinde*"² yer alan mitosların veya Osmanlı öncesi tarihi nostaljinin daha fazla merak uyandıran gizemli yanlarını Osmanlı matbuatına taşımış olmalıdır. Çalışmamızda öncelikli olarak Türk mitolojik unsurlarının tanımlamaları yapılacaktır. Tanımlanan ve Türk kültürüne atfedilen mitolojik unsurların Osmanlı matbuatında emarelerini tespit etmek çalışmamızın bir sonraki süreci olarak kaleme alınacaktır. Böylelikle ulus yapılanmasının ihtiyaç duyduğu mitolojik birikimlerin modern Türk Cumhuriyeti kurulmazdan evvel Osmanlı münevverleri vasıtasıyla hazırlandığı gerçeği gün yüzüne çıkarılacaktır. Osmanlı'da kullanılan "hürriyet", "özgürlük" gibi pek çok ulvi anlam derinliği olan kavramın Türk mitolojisinden uzak tamamen batılı bir değer olarak Osmanlı toplumunda yer aldığına dair bir yanlış anlama söz konusudur. Batıda var olan bu ulvi kavramların Avrupa mitolojisinden türediği belirtilir.³ Hâlbuki Osmanlı münevverleri üzerine gerçekleştirdiğimiz araştırmalarda Türk Mitolojisinin özgürlük, hürriyet v.b. pek çok ulvi kavramı içerdiği ve Osmanlı münevverlerini etkilediği tespit edilmiştir. Türk mitolojisine dair pek çok değer (iye) Osmanlı sosyal yapısında varlığını sürdürdüğü yönünde tespitler yapmak mümkündür. Çalışmamızda Osmanlı sosyal yapısında Avrupa'ya atfedilen bazı kavramların aslen Türk mitolojisinde var olduğu ve Osmanlı sosyal yapısında kültür, gelenek ve ananelerle birlikte varlığını koruduğuna yönelik tespitlerimiz Türk mitolojisindeki yansımalarıyla birlikte değerlendirilecektir.

Türk mitolojisinin ana karakterlerini Tengri ya da Şaman öğretileri oluşturur. Tarihin erken devrilerinde Türklerin göçebe hayatına dair pek çok inanç ve kültürel motifte Türk mitolojisini destekleyen önemli bir kaynaktır.⁴ Türklerin anavatanı çeşitli vesilelerle terk ederek farklı coğrafyalara taşınmaları ile birlikte Türk mitolojisi yeni sahalarda yeni inanç öğeleri ile buluşmuştur. Bu inanç öğelerinden birisi de İslam'dır. Türk mitolojisinde Tibet Budizm'ine dair bazı motifler bulunur. Bu durum aynı kaynaktan beslenen Moğol mitolojik öğelerinin Türklerinkiyle örtüşmesine neden olmaktadır. Tatar mitolojisi ile birlikte Fin-Ugor kültürüyle de benzerlik gösteren mitolojik faktörler Türk mitolojisinin oldukça geniş bir coğrafyada tanınır ve bilinir hale getirmiştir. İslam öncesinde Türklerin Budizm, Hristiyanlık, Judaizm ve Manihaizm gibi farklı inançlara tabi oluşları mitolojik anlatılarında bu kültürlere de ait olan verilerin birikimine neden olmuştur. Genel kaideleri itibarıyla mitoloji masal ve hikâyemsi öğelerin hurafe tarzında gelecek nesillere epik ve destansı anlatım usullerle aktarımıdır. Türk kültüründe "Manas Destanı", "Dede Korkut Hikâyeleri", "Divan-ı Lügatit Türk" ve "Şecere-i

¹ Eda Aydın, *Süreli Yayınları'daki Türk Mitolojisi Üzerine Yapılan Çalışmaların Halkbilimleri Açısından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2009, s.5

² Türk Antikitesi: Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan Türkçülük akımları ile birlikte İslam öncesi Türk tarihine dair verileri değerlendiren aydınların 1923-1938 tarihleri arasında oluşturdıkları süreç.

³ Palmira Johnson Brummett, *Image and Imperialism In The Ottoman Revolutionary Press (1908-1911)*, State University of New-York Press, New-York 2000, s.80, 114.

⁴ Carter Vaughn Findley, *The Turks in World History*, Oxford University Press, 2005, s. 38.

Terakime" gibi sözlü mitoloji unsurlarını kayda alan eserler bu kültürün günümüze kadar ulaşmasına vesile teşkil etmiştir.⁵

Türk Mitolojisiyle ilgili kaynaklar incelendiğinde; "Astral Kült dair İnanışlar"⁶, Yatay-Dikey Düzlemde Dünya Modeli, Ak-Kara İyeler ile Demonoloji, Tanrı, Göğün Kutsallığı, Mitolojik Zaman (Öd), Mekân (Evr) şeklinde ki terminolojilere sıklıkla yer verildiği tespit edilmiştir. Çalışmamızda Türk mitolojisine kaynak olan bu terminolojilere dair metafor (mecaz) içeriklerine ait öğeler Cadalog mizah gazetesinde yer alan imgelerle tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Astral Kült Ve İnanışlar (Üçlü Dünya Modeli)

Türk mitolojik kaynaklarından da belli olduğu gibi dünyanın oluşum süreci belli bir düzen içinde gerçekleşmiştir. Türk mitolojilerinde zıtlıkların birbiriyle mücadelesi olarak tanımlanan "kaosun" oluşturduğu çatışma süreci yerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yerin ortaya çıkması esnasında göğün ondan ayrıldığı düşünülmektedir. İşte bu yer ve göğün birbirinden ayrılması esnasında ortaya güneş, ay ve yıldızlar gibi semavi nesnelerin oluştuğuna inanılmaktadır. Türk mitolojisinde iyi ruhların mavi gökyüzünde savaşçı ruhların hilal şeklindeki ayda veya güneşte kötü ruhların ise yerin altındaki kuytu mağaralarda ya da dehlizlerde durduğuna inanılmaktadır. Gök Tanrı inancında; göğün katlarına çıkışı sembolize eden ayinlerde bir hiyerarşi yani sıralama olduğu anlaşılır. Buna göre; Şamanlarında hakanlar gibi göğe çıkmaları söz konusudur. Fakat şamanlar beşinci kattan yukarısına gitmemeleri gerekmektedir. Göğe çıkma törenlerinde şamanın bir keçe üzerine konup dokuz kez döndürülmesi Türk Hakanlarının tahta çıkma töreninde yapılanlara benzer.⁷ İnanışa göre; Türk mitolojisinde yaratıcı güce sahip olan Kayrahan kendisiyle iletişime geçilmesi için Şaman'ı sade bir iletişim aracı olarak seçmiş ve onun sadece göğün beşinci katına kadar çıkmasına müsaade etmiştir. Pagan kültürün çokta bilimsel verilerle örtüşmeyen bu mitolojik yaratılış süreci kültür ve gelenek öğeleri ile birlikte Osmanlı toplumuna da intikal etmiş olabileceği düşünülmektedir. İncelediğimiz Osmanlı matbuatına ait Cadalog Mizah Gazetesi içeriğinde yer alan Osmanlı Sultanlarını gökyüzünden bulutlar arasından kutsi bir nida ile evlatlarını uyaran betimlemeler Türk mitolojisine dair veriler içerir. Türk mitolojisinde ataların ruhları gökyüzünde olduğu tasavvur edildiğinden vefat etmiş olan Osmanlı Sultanları da gökyüzünden bulutlar arasından

⁵ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta konu ile ilgili, "esâtîr" maddesinde "uydurma hikâyeler, yalanlar, masal nevinden şeyler, mitolojiler" tarifinde bulunulmuştur. Kâmûs-ı Türkî'de "esâtîr" maddesinin karşılığı olarak "hurâfât" kelimesine yer verilmektedir. Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü'nde ise, "mit(mitos)" maddesi: "Tarih öncesi dönemlere ait olan ve toplumun hayal gücünün etkisiyle şekillenen, olağanüstü varlıkları ve olayları konu alan destansı ve masalsi hikâye; efsane." olarak tanımlanmaktadır. Bu maddede "mit" kelimesinin açıklamasına; destan, masal, hikâye, efsane de dâhil edilmektedir. Türk mitolojisi ile ilgili ilk araştırmalarda bulunanların yabancılar olduğu bilinir. İlk olarak Çin kaynaklarından Türk mitolojisi ve tarihi ile ilgili mühim malzemeleri Rusçaya aktaran papaz İ. Biçurin olmuştur. Nikita Yakovleviç Biçurin'in (İakinf) üç ciltten ibaret eserinde yaratılış mitlerinin daha kapsamlı yer aldığı görülmektedir. Türk mitolojisi ile ilgili Rusça olarak kaleme alınan eserler şunlardır; W. Radloff, G. Potanin, Ç. Velihanov, Y. Pekarski, N. Drenkova, V. Jirmunskiy, L. Gumilyov, İ. Stebleva, O. Freydenberg, V. Propp, A. Losev, S. Tokarev, Y. Meletinskiy. Bunlara ilave olarak konu ile ilgili eserler yazan pek çok yazarın Türk halklarının eski ve geleneksel dünya görüşleri ile ilgili meseleleri ortaya çıkardıkları anlaşılır. Bu açıdan A. Divayev'in etnografik makaleleri, yakut Şamanizm'ine dair; G. Ksenofontov'un çalışmaları ise, Sibirin Türk halklarının geleneksel dünya görüşleri hakkında bilgi vermektedir. Avrupa'da tanınmış bilim adamlarından Levi-Bryul, E. Kassirer, K. Levi-Strauss, M. Eliade, J.P. Roux ve diğerlerinin ilkel düşünce, mitolojik sistem, mitolojik varlık vs. epistemolojik problemlerle ilgili fikirlerinden yararlanmanın yanı sıra halk kültürünü fonksiyonel-semiyotik alanda öğrenen diğer yapısal halk bilimi ve etnolojik araştırmalarla varılan sonuçlar da esaslı şekilde ciddiye alınmalıdır.; Rövsen Alizade, "Türk Mitolojisi ve Eğitim", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume. 6, Issue.2, February 2013, s.31.

⁶ Kült; *Türk Dil Kurumuna* göre kült kelimesi iki ayrı anlam taşır. Bunlardan ilki, din ve yerel özellikler taşıyan dini törenlerdir. İkincisi ise belirli bir dönemde aşırı ilgi gören film ve benzeri olarak açıklanmıştır.

⁷ Bahattin Ögel, *Türk mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.206

kutsi uyarılarla nesillerini bilgilendirirken tasvir edilmişlerdir. Örneğin Cadalo Gazetesi'nin 17 Haziran 1911 tarihli nüshasındaki manşet karikatüründe gökyüzündeki bulutlar arasında aksakallı bir sultanın yeryüzünde tasvir edilen Osmanlı askerlerine hitaben;

"Ulvi Bir Seda: Hayatımı feda ederek aldığım bu sahralarda bütün Osmanlı evlatlarının böyle baş başa virüp Vatana saadetler temennisi kadar ruhumu şad edecek bir şey yoktur."

Şeklindeki hitabı Türk mitolojisindeki "astral kültte" yer alan "gökyüzü iyesini" akıllara getirir. Hâlbuki İslami gelenekte şehitlerin mekânı "cennet" olarak tasavvur edilir. Balkanları fethi esnasında şehit düşen I. Murat'ın gökyüzünde bulutlar arasında tasviri muhtemelen Türk mitolojisinde yer alan "gökyüzü iyesi" ile açıklanabilir.⁸ Astral külte ait bir diğer mitolojik unsur olan "güneş iyesi" ise Osmanlı devrinde yayınlanmış olan Cadalo Mizah Gazetesi'nin 13 Mayıs 1911 tarihli nüshasında yer alan "Bab-ı Ali" Meclisi'nde konuşma yapan Sadrazam arkasında yer alan "güneş" figürü Osmanlı Devleti'nin gücünü sembolize etmektedir. Osmanlı Devleti'nin gücünü sembolize etmek için "güneş" figürünün tercihi Türk mitolojisindeki "güneş iyesi" ile bağlantılı olabilir.⁹

Astral kültte yer alan "ay ve yıldız" iyesine ise yine incelediğimiz bir başka mizah unsuru içeren karikatürde tesadüf etmek mümkün olabilmiştir. Avrupalılar nezdinde gücün sembolü olarak aslanın tasviri bu karikatüre yansımakla beraber aslanın üzerine nakşedilen bir bayrak üzerinde yer alan hilal ve yıldız motifi kadim Türk mitolojilerine yönelik bir hatırlatma olsa gerektir.¹⁰ Anlaşılabileceği üzere Türk mitolojisi aradan geçen asırlara rağmen unutulmamış Osmanlı münevverlerinin dimağında gelenekler ve kültürle beslenen bir hafızayı canlı tutmuştur. Osmanlı entelektüellerinin okuduğu matbuattaki mizah çizimlerinde Helenistik, Roma ve İslam'a dair simgelerle birlikte Türk kültüründe yer alan mitolojik iyelerinde kullanıldığı anlaşılar. O halde her ne kadar yazılı bir eser olmasa da gelenek ve kültürel anlamda yaşatılan mitolojik unsurların Osmanlı toplumuna atfen sunulan matbuatta dikkate alındığını belirtmek yerinde olacaktır.

Kadim Türklerde üçlü dünya modeli (Yer, Gök, Yeraltı) kozmogoniğin teşekkülünden sonra insan psikolojisi ve tasavvurları dünyanın hangi nesneden yaratıldığı yönünde gelişerek "astral" kültlerin biçimlenmesine temel hazırlamıştır. Yakut Türklerine göre üç dünya bulunmaktadır: Gök, Yer, Yer Altı.¹¹ Osmanlı mizahında Yakut Türkleri ile ilişkilendirilen bu mitolojiye dair herhangi bir bulguya rastlanmaz. Yine de yeryüzünü dünyevi meselelerin odağına alan anlayışa dair bazı karikatürlere tesadüf etmek mümkündür. Bilhassa doktora çalışması gibi ilmi olduğu kadar bir anlamda dünyevi olan bir faaliyetin dünya küresi üzerine yazılarak karikatürize edilmesi Osmanlı karikatüründe Türk mitolojisinin "Üçlü dünya modeli" ile ilgili olduğu düşünülmektedir.¹² Ancak Türklerdeki Gök-Yer-Yer Altı şeklinde tanımlanan modelin Osmanlı'daki bilinçaltı birikimlerin ötesinde çok daha geniş bir tasviri söz konusudur. Bunun sebebi ise, gökyüzü ve dünya ile ilgili betimlemelerde göçebe kültürünün hayat tarzında kullandığı araç ve gereçlere müracaat edildiği anlaşılar. Gökyüzü çadırın üstünü örten örtü gibidir. Gökyüzü olarak adlandırılan bu örtünün alınması kıyametin kopması anlamına gelir. Böylelikle kadim Türk mitolojisinde gökyüzü yeryüzünü örten bir çadır örtüsü olarak değerlendirilmiştir.¹³ Hâlbuki Osmanlı toplumu genel olarak sosyal ve mimari yaşantısında göçebeliği bırakalı asırlar olmuştur. Doğal olarak gökyüzü ve çadırla olan ilintisi tarihi süreç

⁸ Elçin Gün Canik, Cadalo Mizah Gazetesinde Osmanlıdan Algı ve İmgeler (1911), Libra Yayınevi, İstanbul 2020, s.18. Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 22, 19 Cemaziyel-Ahir 1329, s.1, Bkz. Figür 1

⁹ Bkz. Figür 2, Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 12, 14 Cemaziyel-Evvel 1329, s.1.

¹⁰ Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 18, 6 Cemaziye Ahir 1329, s.4.

¹¹ Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 202.

¹² Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 6, 23 Rebi'ül-Ahir 1329, s. 4.

¹³ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.215

içerisinde anlamını yitirmiştir. Ancak gökyüzünü tuttuğuna inanılan “demir ağaç” iyesinin temsil ettiği ağaç figürü ve ağaca olan saygı Türkler arasında varlığını korumuş ve etkileşimde bulunduğu diğer topluluklara da tesir etmiştir. Bu inanışa göre Türklerin yurt tuttuğu bazı coğrafyalarda inanç öğeleri erken dönemlerde yapılan ziraatın esas unsuru olan tohumun gelişimine benzetilmiş olmalıdır. Gökyüzünü yani çadırın örtüsünü ayakta tutan demir bir ağacın topraktan çıktığı varsayılmış ve gökyüzü sembolik olarak demir çekirdekten çıkan bir demir ağaca bağlanmıştır. Muhtemelen bu demirden ağaç “gök-kuşağı” şeklinde doğadaki yansıması olarak kabul edilmiştir. Kimsenin dokunamadığı ancak herkesin görebildiği bu rengârenk göksel varlık kadim Türk mitolojisindeki gökyüzünü ayakta tutan demir ağaç olarak tanımlanmış olmalıdır. Bazı çalışmalarda Asya’nın kuzey-doğu cihetini yurt tutan Yakut Türklerine göre göğün direği dünyadan yükselen bir demir ağaç olarak kabul görmüştür. Yer ve gök yaratılırken de bu demir ağacın tohumu Yüce Yaradan tarafından toprağa yani yere atılmıştır.¹⁴ Demir çekirdekten türeyen ağaç kültürü Yakut Türklerinin en azından tarım kültürüne vakıf bir topluluk olduklarına dair izler taşır. Yakut Türklerinde dünyanın gök, orta dünya, ana dünya ve aşağı dünya kavramları her ne kadar dinsel mitolojik unsurları barındırsa da bir anlamda bu topluluğun göç ettiği farklı coğrafyaları tanımlama da kullanılmış bir anlatı olarak karşımıza çıkar ve sözlü hafıza kültürünü de oluşturmuş olabilir. Yakutlar gibi tarımsal alanda faaliyet gösteren Türk boyunda yerde yedi kat olarak mitolojik inanç unsurlarının da ele alınmış olduğu anlaşılar. Böylelikle yerle göğün tamamı on dört kat etmekteydi. Yakut Türkleri ölümlü insanların yaşadığı bitkilerin bitip kuruduğu yeryüzüne ise, orta dünya diyorlardı. Yakut Türkleri üzerinde yaşadığımız dünyaya ana dünya diyorlardı.¹⁵ Türklerde yer alan ağaç kültürü sadece Türklere ait değildi. Coğrafi açıdan ormanlık bir bölgede yaşayan Çerkezler ve Germen kavimleri de ağaç kültüne kutsi anlamlar yüklemiştir. Doğal olarak bitki örtüsü yoğun olan bütün kadim kültürlerde orman ve ağaç tapınılacak bir unsur olarak ehemmiyet arz eder. Hindistan ve Afrika’da da benzeri oluşumlardan bahsetmek mümkündür. Ancak Orta-Asya steplerinde ormanlık ve ağaçlık bir coğrafyadan bahsetmek söz konusu değildir. O halde kadim Türklerde yer alan bu ağaç iyesi nerden gelmiş olabilir. Tahminimiz ya Türklerin yaşadığı Orta-Asya coğrafyasının çok erken evrelerde münbit ve ormanlık bir alan olduğu halde sonradan meydana gelen bir dizi doğal afet sonucu kuraklaştığı yönündedir. Gobi çölünün bulunduğu coğrafyanın bir zamanlar bir iç deniz ya da Hazar Denizi gibi devasa bir iç göl olma ihtimali vardır. Belki de küresel ısınma ve güneşin dünya üzerindeki tahribatı sadece günümüzde değil çok daha öncesinde de varlığını göstererek tamiri ve telafisi tahribatlara neden olmuştur.¹⁶ Yine de tarihin bir evresinde mistik yapısında ya da mitolojisinde orman ya da ağaca yer veren kültürlerin bu geçmişte aşına olunan nesneyi sosyal yapılarında ya da bilinçaltı algılarında taşımaya devam etmişlerdir. Osmanlı mizahında yer bulan bir karikatürde yer alan ve bütün gökyüzünü kaplayarak adeta onu derginin kadın kahramanı Cadaloz üzerinde bir “demir ağaç” olarak tutan bir karikatür çizimi kadim Türk kültüründeki mitolojik unsurların sosyal yapının algılarında varlığını koruduğu şeklinde değerlendirmelere neden olur.¹⁷

Kadim Türklerde astral kültte yer alan dünya ve yaratılış ile ilgili farklı kaynaklarda birbiriyle örtüşen ancak detaylarında farklılıklar gösteren tanımlamalar mevcuttur. Örneğin Çetin Güleç’in tespitlerine göre;

“Türk mitolojisinde Dünya’nın oluşumu, “Kayra Han” isimli tanrının evrende tek başına dolaşırken yanına bir arkadaşı olarak kendine benzeyen “Kişi” isimli bir bireyi yaratmasıyla başlar. Uzun yıllar Kayra Han ve Kişi beraber yaşar ve denizler üzerinde uçarlar. Fakat Kişi, Kayra Han’ı kıskanmaktadır. Kayra Han’da bir süre sonra Dünya’yi

¹⁴ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.205

¹⁵ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.313.

¹⁶ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devletinde Kuraklık ve Kıtık Olayları*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s.180.

¹⁷ Cadalo Mizah Gazetesi, Nr 23, 22 Cemaziy’el Ahir 1329, s.1 “Geniş ve göğü kaplayan bir ağaç ile Cadaloz yan yana”

yaratmaya karar verir ve Kişi'den suya dalıp toprak çıkarmasını ister. Kişi ise kendine ait bir yer yaratmak için bir kısım toprak çıkarır ve Kayra Han'a verir; toprağın belli bir kısmını da ağzında saklar. Kayra Han'ın "büyü" emri ile sudan çıkan toprak Dünya'yı oluşturur. Ancak bu doğaiüstü olay gerçekleşmeye başladığında Kişi'nin ağzındaki toprakta büyümeye başlar. Bir müddet sonra ağzında ki toprağı tutamayan Kişi, toprağı Dünya üzerine tükürür ve dağların ve tepelerin oluşmasını sağlar. Bunu gören Kayra Han, Kişi'ye Erlik (Şeytan) ismini verir, onu yanından kovar ve Dünya üzerinde insan ile onun yaşamasına uygun olan ortamı yaratır. Bu arada Erlik ise kendine gökyüzü ile yeryüzü arasında ayrı bir yer inşa eder. Bu durumu fark eden Kayra Han, Erlik'in yaşadığı yeri parçalar ve bu parçalar Dünya üzerine düşerek çeşitli yer şekillerini oluşturur.”¹⁸

Kadim Türk mitolojisindeki Kişi yani Erlik Han ile insanoğlu arasındaki ilişkiyi bir anlamda semavi dinlerde “Âdem ile Havva” kıssasına benzetmek mümkündür. Kadim Türklerin “Kişi” tarafından yoldan çıkarılan “Törüngey” ve onun dişisi olan “Eje” yasak meyveden tadar ve Tengri tarafından cezalandırılarak dünyaya yollanır. Erlik tarafından kandırılarak yasak meyveden tadan Eje nezdinde kadının şeytanlaştırılması bir anlamda bilinçaltı hafızaları etki altına alan bir unsur olarak sorgulanmayı bekler. Erlik Han bu olay sonrasında yer altı dünyasına yollanarak bir anlamda cezalandırılır. Osmanlı mizahında karşımıza çıkan Girit Adası ile ilgili bir meseleye dair bir karikatürde su üzerinde yer alan bir kara parçasını ve suyun üzerinde bir küp içerisinde uçan cadaloz kadın figürünü betimlemesi sadece bir tesadüf olamaz.¹⁹ Kayra ve Kişi (Erlik) mitosunda olduğu gibi burada da bir kadın figürü suların üzerinde küp içerisinde uçmaktadır ve dağları ile tepeleri bolca olan bir kara parçasını (Girit) denizin üzerine taşıyan bir görsel karşımıza çıkar. Bu durum muhtemelen Osmanlı münevverlerinin bilinçaltında kalan asırlarca ötelere giden bir mitolojinin yeniden vücut bulmuş hali gibidir.

Türk mitolojisinin yaratılışa ve insanın varlığına ilişkin unsurlarının ağırlıklı olarak üzerinde yaşadığımız dünyanın yer şekillerini mistik bir tanımlama ile tariflendirmesi söz konusudur. Bu durum geniş bir coğrafya da farklı yer şekillerini hafızasında barındıran ve bunları tanımlamaya, anlamaya ve değerlendirmeye çalışan bir kültürün varlığına işaret eder. Benzer şekilde coğrafi yer şekilleri arasında yer alan obruklar, mağaralar, yer altı oluşumları dikkate alındığında Türk mitolojisinin bunlara dair de veriler içerdiği anlaşılar. Bu durum akarsuların, göllerin yer altında oluşturduğu coğrafi oluşumlarla antik devirdeki Türklerin temas halinde olduğuna dair değerlendirmelere açıktır. Türklerde bu kapsamda yeraltı unsuruna değinecek olursak; “Yer Ana” yerin ve toprağın sahibidir. Ama ruhlara, insanlara ve hayvanlara felaket gönderen yeraltı ruhları da vardır. Yerin katmanları tanımlanırken sekiz rakamı kullanılmıştır ki bu Türk düşüncesine ve mitolojik anlatılarına terstir. Bu düşünce muhtemelen Çin’e ya da Proto-Türklerle aittir. Yerin altında sekiz geçimsiz soy bulunmaktadır. Yeraltına gezinti yapan şaman törenlerinin devlet düşüncesi ile de ilgileri bulunur. Yakut şamanlarının yeraltındaki gezileri sonradan yakıştırılmış hurafeler ile düzenlenmiştir.²⁰ Yeraltındaki kötü ruhların sembolünün eski Türk anlatılarında karşılığı olarak siyah bir tilki karşımıza çıkar. Osmanlı mizahında ve anlatılarında tilki figürüne sıklıkla yer verilir. Bilhassa “Tilki-Tavuk” hikâyesinde kurnazlığı ön plana çıkarılan tilki aynı zamanda hilekârlık ve kötülük kaynağı olarak da tanımlanır.²¹ Bu durum kadim Türk mitolojisinde tilki iyesinin yer altı kültü ile birlikte anılması ve kötülüğün kaynağı olarak tanımlanmasından kaynaklanmış olabilir. Altay destanlarında yeraltı ruhları kötülük sembolü idiler. Dede Korkut hikâyelerinde yer alan Tepegözde bir yer altı ruhu olmalıdır. Her ne kadar Tepegözün oluşumu göksel objelere dayandırılrsa da oluşumu itibarıyla bir kötülük anlatısı ön plana çıkar. Doğal olarak kötülüğün

¹⁸Çetin GÜLEÇ, “Coğrafya Eğitiminde Mitolojinin Kullanılması”, *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi/JRES*, 5(1), 2018, s.171.

¹⁹ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 16, 28 Cemaziy’el Evvel 1329, s.4

²⁰ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.342

²¹ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 16, 28 Cemaziy’el Evvel 1329, s.2

göksel unsurlarla teması Tepegözü oluşturmuş ve Tepegöz de hayatını kötülüğün yatağı olarak bilinen karanlık bir mağarada geçirmeye başlamıştır. Altay destanlarında ölümlerin hanı, yiğitleri yer altına çekerek onların başlarına türlü felaketler getirmektedir. Türk mitolojisinde “pınarlar” ise, yeraltı ruhlarının kaynaştığı ve dolaştığı yerlerdir. Yer Kara Alp ve Geyik Kızların yine yeraltı ruhlarından olduğunu belirtmekte yarar vardır. Yer Kara han ile Geyik Kız destanına göre; kendisiyle evlenmek isteyen yiğitle kızın arasına olumsuz bir unsur olarak Yer Kara Han girmektedir. Hatta yiğit geyik kızın yardımıyla atmaca ve şahin kılığına girerek gökte Yer Kara Han ile mücadeleye girişmektedir. Bu mitolojik tanrısal unsurla mücadelede yiğidin zor durumda kaldığını gören geyik kız saçının bir telini yakarak Yer Kara Han’ı ateşe verir. Böylelikle geyik kız ve yiğidi birleşmelerine engel olan mitolojik unsuru ortadan kaldırdıkları için birbirlerine kavuşurlar. İnanışa göre; yerin bittiği yer Kara Alp ‘in geyik kız tarafından yakıldığı yerde idi.²² Osmanlı’da Cadalo ve Davul Mizah Gazeteleri içeriğinde “geyik kız” ya da “atmaca” suretine giren yiğit figürü ile ilgili tanımlamalar mevcuttur. Bilhassa gerek Tepe Göz gerekse Geyik Kız öğelerine oldukça yakın anlatılar içeren “Peri Kızı” tanımlaması Cadalo Mizah Gazetesi içeriğinde bir hayli sıklıkla ele alınmıştır.²³

2. Yatay - Dikey Düzlemde Dünya Modeli

Türk mitolojisinde dünya, göğe doğru yukarıya olduğu kadar doğu batı ekseninde yatay olarak ta bölümlere ayrılmıştır. Türklerde bu yeryüzünü ikiye ayırma olayı muhtemelen iki başlı devlet teşkilatı geleneği ya da yönetim modeli mantığı içerisinde değerlendirilebilir. Dünyanın yer şekilleri incelendiğinde alçak ve yüksek yerlerinin bulunduğu anlaşılır. Bu durum Türk mitolojisinde de belirgin izler bırakır. Yüksek yer göğe daha yakın konumda olduğundan tanrıya daha yaraşır bir merteye olarak kabul görmüştür. Gökyüzünü Tanrının evi olarak kabul eden step insanı için yeryüzündeki bütün göğe yakın konumdaki yükseltiler Tanrı’ya da yakınlık anlamını ihtiva eder ve bu yönüyle mukaddestir. Devlet yönetim geleneğinde de Hanlık makamının en yüksek merteye olmuş olması ve Tanrıya yakınlığı ortak bir toplumsal kabul içerir. Bu mertebeye yakın konumdaki makamlar Türk mitoloji geleneğinde olduğu gibi kutsanırken bu yapıya karşı olanlar kötü ve toplum düşmanı olarak kabul görmüştür.²⁴ Osmanlı matbuatındaki karikatürlerde de Osmanlı sultanları ağırlıklı olarak gökyüzünde otururken tasvir edilmiştir. Bu durum kadim Türk mitolojisindeki göğün kutsiyetine dair bilinçaltında kalan tarihi bir mazinin ortaya çıkması olarak tanımlanabilir.

Türk mitolojisinin kozmoloji öğretisine bakıldığında, varlık düşüncesine konu olabilecek nitelikte bazı ipuçlarına rastlanmaktadır. Geleneksel Türk kozmoloji öğretisinde Gök-Tanrı inancı ve kutsalın evrene ve özellikle dünyaya yayılması sonucu ortaya çıkan tezahür çeşidi, ilk etapta iki, daha sonraları üçe çıkmaktadır. İki evren imajında kâinat; gök ve yer olmak üzere iki bölüme ayrılır. Gök, yarım kubbe biçimindedir. Yeryüzü dört köşeli olarak tasavvur edilip gökyüzü tarafından örtülmektedir. Aynı zamanda bu iki varlık kategorisi başlangıçta bir olup sonradan ayrılmışlardır. Gök ve yer katlarına daha sonra "yeraltı" eklenmiştir. Yabancı dinlerin ve kültürlerin etkisinde olduğu dönemde ortaya çıktığı sanılan bu üçüncü varlık kategorisi, kötülükler ülkesi ve cehennem olarak düşünülmüştür. Bunun yanı sıra, dünyanın merkezinde yer alan Türk yurdunun tam ortasında, Türklerin mukaddes kabul ettiği Ötüken denilen kozmik dağ yer almaktadır. Buranın dışındaki yerler ise, Türklerin düşmanlarının ikamet ettikleri yerlerdir.²⁵ Osmanlı Balkanlarında meydana gelen yerel ayaklanmalarda

²² Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.342

²³ “Hayvan Vücutlu İnsan Başlı Canlılar”, “Peri Kızı” için Bkz. Elçin Gün Canik, *Cadalo Mizah Gazetesinde Osmanlıdan Algı ve İmgeler (1911)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2020, s.284; Atmaca ve kartal için bkz. Palmira Johnson Brummett, *Image and Imperialism In The Ottoman Revolutionary Press (1908-1911)*, State University of New-York Press, New-York 2000, s.9.

²⁴ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.313

²⁵ Carter Vaughn Findley, *The Turks in World History*, Oxford University Press, 2005, s.38.

isyancıların sığındıkları “Kara Dağ” kutsal bir vatan toprağı olarak kurtarılmayı bekler. Çetecilere yataklık etmesine rağmen bu dağlık alana duyulan ulvi sevdanın arkasında kadim Türk mitolojisindeki Ötüken Dağı yer alsa gerektir. İncelediğimiz Osmanlı devrine ait bir mizah gazetesinde Ferhat ile Şirin hikâyesini betimleyen ve Osmanlı paşasını Karadağ’da bulunan Çetina Dağını delerken tasvir eden karikatür Türklerin Ötüken Dağı’ndaki esaretini nihayete erdiren sürece de gönderme yapmış olmalıdır.²⁶ Her ne kadar kadim Türk mitolojisine dair bilimsel bilgi dağarcığı yetersiz olsa da bu devir münevverlerinde kaynağını Türk örf ve töresinden alan geleneksel inanışlar kadim mitolojinin de bilinçaltında yaşatıldığı ve bazı olayların tasvirinde kullanıldığı şeklinde varsayımlara neden olur. Mitolojik inanışlarda dört köşeli olduğu varsayılan dünyanın etrafı nehir veya okyanusla çevrilidir. Dünyanın merkezi ekseninde bir delik vardır. İnsanlar veya diğer canlı varlıklar öldüklerinde, iyi ruhların göğe, kötü ruhların yeraltına inip çıkmaları bu delikten geçmeleri suretiyle gerçekleşmektedir. Bu düşünce daha sonraları çadır kültürüne de yansımıştır. Bu tür Türk mitolojilerinde, varlıkların dört unsurdan oluşması, gök, yer ve yeraltı varlık düşüncesi, bu varlıkların yedi veya dokuz katlı olmaları, iyi ruhların Gök Tanrı’ya doğru yükselmesi, kötü ruhların yeraltına inmesi gibi inançlar, varlık düşüncesine ait yapılanmanın pagan kültüründeki ilk ipuçlarını taşır.²⁷ Yine de Osmanlı mizahı ölçeğinde yaptığımız incelemelerde kötü ruhlara ev sahipliği yaptığına inanılan yer altı dünyasına dair Türk mitolojisine komşu kültürler tarafından miras bırakılan unsurlara rastlanmaz. Ancak sosyal yaşantımızda gerek Osmanlı gerekse günümüz Anadolu kırsal yaşantısında bazı gülyabani, azmiç, alakarası v.b. bazı korku öğelerinin sözlü hatta bazı durumlarda yazılı eserlerde tespit etmek mümkündür.

3. Ak İyeler Ve Demonoji

Ak iyeler; gökten gelen iyilik sahibi iyelere verilen addır. Genellikle koruyucu, yaratıcı, bütünleştirici, birleştirici, aydınlatıcı, etkilere sahip iyelere verilen genel addır. Ak iyelerin güneş, ay ve yıldızdan müteşekkil oldukları bilinir. Gök cisimleri ile ilgili olarak rasat imkânına sahip olamayan bozkır kültüründe bazen Merkür, Jüpiter ve Uranüs gibi gezegenlerin dünyaya yakın oldukları konumlarda belirginlik kazanan görünüşleri nedeniyle yıldız kategorisinde değerlendirildikleri düşünülmektedir. Göksel iyelere ilave ak iyeler arasında rüzgar, su, dağ ve ağaç iyeleri de bulunur. Çalışmamız kapsamında Osmanlı mizahında kullanılan sembol ve motifler arasında bu iyelere değinilecek ve Türk mitolojisi ile ilişkisi değerlendirilecektir.

3.1. Güneş ve Ay İyesi: Eski Türk folklorunda Ay ve Güneş medeni kahramanlar, kız kardeş, erkek kardeş, baba, ana gibi tasvir edilmiştir. Hun Türklerinde adak Güneş’e sunulduğundan bu merasimi yaparken adak ve adağı sunanlar yüzlerini doğuya güneşin doğduğu yere çevirirlerdi. Göktürklerde de hakan çadırlarının kapı olarak açılan kısmı doğuya çevrilmiştir. Bu ise Güneş’i selamlamak anlamını taşırdı. Y. Kalafat Türk inanç sistemindeki Güneş’i koruyucu vasfı itibarıyla gök, ay, yıldız gibi iye mevkiinde olduğunu yazmaktadır.²⁸ Sis, bulut ve kış güneşin donuk evlatları olarak görünür. Osmanlı mizahında kullanılan imgeler arasında sise neredeyse hiç rastlanmaz. Ancak bulut ve kış mevsimine dair değişmeceli anlamlar taşıyan hiciv öğelerine sıklıkla müracaat edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı mizahında Kara bulutlar düşmanı beyaz bulutlar ise dostu tanımlamada sıklıkla kullanılmıştır.²⁹ Osmanlı mizahında karşımıza çıkan bir diğer mitolojik iye unsuru ise Türk mitolojisinde yer alan kış mevsimidir. Çokça ve meşakkatli çalışmayı vurgulamak üzere Osmanlı nesir yazılarında

²⁶ Elçin Gün Canik, *Cadaloiz Mizah Gazetesi’nde Osmanlı’dan Algı ve İmgeler (1911)*, Libra Yayınları, İstanbul 2020, s.93; Cadaloiz Mizah Gazetesi, 6 Mayıs 1911, s.1

²⁷ Cevdet Kılıç, “Sistematik Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü Ve Dinlerde Varlık Düşüncesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2008), 88.s.39

²⁸ Röşen Alizade, a.g.e.,s.26

²⁹ Cadaloiz Mizah Gazetesi, Nr.28, 11 Receb 1329, s.1, “Kara bulutlar içerisinde betimlenen dört düşman ülkenin liderleri tasvir edilmiştir.”

kullanılan “kış yarılarından beri vazife yapan askerlerimiz” ifadesi Türklerin iyelik mitolojisinde kullandıkları kış mevsimine yönelik kadim gelenekleri akıllara getirir.³⁰

Güneş Türklerin yaratılışındaki Gün Ana göğün yedinci katında yer alır. Altay Türklerinde insanları koruyan Suyla adlı ruhun güneş kırıntılarından yaratıldığına inanmışlardır. Türklerin ulu ecdadı Oğuz Han’ın altı oğlundan birincisinin adının Gün Han olması ve güneş soyundan gelmesi sonraki tasavvur sistemlerinde güneşle ilgili yeni inanışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eski Türk inancında Güneş gökte sekizinci katta Tanrı ise dokuzuncu katta idi. Böylelikle Tanrı güneş ve ayın tahtından daha yüksektedir. Güneş ve Ay’ın kendilerinin ayrı bir gücü bulunmamaktadır. Tanrının verdiği ışık ve ısı ile varlıklarını korumaktadırlar. Türk düşüncesinde ve destanların büyük bir çoğunluğunda Güneş dişil Ay ise eril olarak tasvir edilir. Ay; Anadolu ve Ön Asya’da Ay Dede veya Ay Ata adını alır. Tespit edilen bazı Altay Türk efsanelerinde Buda öğretilerinin tesirleri vardır. Hindulara göre ay, erkek güneş ise, dişidir. Aynı zamanda güneş sıcak ay ise soğuk temsil etmektedir. Ateş ile su Güneş ve Ay’ı oluşturan iki unsurdur. Altay Türkleri tek bir Güneş ve tek bir Ay’ın varlığından dolayı tek bir yaratıcı olduğuna inanıyorlardı ve bu da monoteist bir yaklaşım olarak kabul görmüş olmalıdır.³¹ Altay Türklerinde yer alan mitolojik anlatılarda “Kün” Ay, “Toyon” ise Güneş tanrısıdır. Bu iki tanrı aralarında kavga ederken kötü ruhlarda bu kavgayı tutuşturuyorlardı. Kötü ruhlara Güneş’i ele geçirince Güneş tutulması gerçekleşiyordu.”³² Osmanlı mizahında kullanılan ve nesir ve karikatür öğelerinde de güneş sembolüne sıklıkla müracaat edilmiştir. Güneşe bir tür canlı karakterinin nakşedildiği bu tarz betimlemelerde esasen kadim Türk mitolojisindeki iyilik sembolü iyelerle özdeşleşir. Osmanlı ordusunun sefere gidişini tasvir eden bir karikatürün arka planında kullanılan güneş sembolü babacan ve gülümseyen bir insan yüzünü andırır şekilde betimlenmiştir.³³ Bu durum Türklerdeki mitolojik öğeler arasında güneş iyesinin bir tür iyilik kültü olması gerçeği ile örtüşür.

3.2. Yıldız İyesi: Geceleri gökyüzünü kaplayan yıldızlar Türk kavimlerinin gündelik yaşantılarında önemli bir rol oynamışlardır. Kadim dünyanın tanınmış at yetiştiricileri ve savaşçıları olan Türkler, yıldızlardan bir yandan günlük hayatlarında istifade ederken, diğer yandan da onlar için efsaneler oluşturmuş ve şiirler yazmışlardır. İyi bir yıldız bilgisi, atçı ve harpçi bir kavim için, hayati bir öneme sahipti. Akınlar kervanların ve sürülerin yola çıkışı, meraya gidiş, yatış ve kalkış, hep yıldızlara göre yapıldı. Oldukça yakın bir tarihe kadar Anadolu’daki durum da böyle idi. Bilhassa yaz aylarında, şafakla birlikte kent, kasaba ve şehirlerdeki semt pazarında gerek iş gerekse alış veriş için bulunmak isteyen birçok kırsal alan sakini köylü, yola çıkış saatlerini, Ülker yıldızının durumuna göre ayarladıkları bilindik bir gerçektir. Bu nedendir ki, yıldız ve gezegenlere dair gözlem ve bilgiler, Türkler arasında başlıca iki bakımdan önemli sayılmıştır.

1. Vakti öğrenme bakımından, yıldız bilgisi çok faydalı idi. Özellikle, yeni bir hayatın başlayacağı sabaha yakın saatlerde, bu konuda sağlam bir bilgiye sahip olma, Türk toplumuna büyük faydalar sağlıyordu. Boğa takımıyıldızları arasında bulunan Ülker ya da halk arasında bilinen ismiyle Süreyya yıldızı esasen yedi adet yıldızdan oluşmaktadır.

2. Yıldız bilgisi ile yönleri ve yolu bulma, atlı ve savaşçı kavimler için, ihmal edilemez bir bilgi idi. Özellikle kuzey cihetini tespitte geceleri yol alan ve baskına giden akıncı unsurların Küçük Ayı takımıyıldızları arasında yer alan Kutup Yıldızını takip ettikleri düşünülebilir.

³⁰ Elçin Gün Canik, *Cadaloz Mizah Gazetesi’nde Osmanlı’dan Algı ve İmgeler (1911)*, Libra Yayınları, İstanbul 2020, s.213-214.

³¹ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.241.

³² Çetin Güleç, *a.g.e.*, s.168.

³³ Elçin Gün Canik, *Cadaloz Mizah Gazetesi’nde Osmanlı’dan Algı ve İmgeler (1911)*, Libra Yayınları, İstanbul 2020, s.209

Gerek vakti ve gerekse yolu bulmak için, iyi kullanılan böyle bilgiler, bir topluma birçok faydalar sağlıyorlardı. Yine aynı bilgiler, o toplumun gözlerini ve dikkatlerini de göğe çeviriyordu. Yıldız ve gezegenlerin konumlarına ilişkin ilgi, toplumda bir yandan sağlam ve şaşmaz yıldız bilgisi meydana getirirken; diğer yandan da göğün ve Tanrının, bu değişmez düzeni için, insanlarda hayranlık uyandırmaktan geri kalmıyordu. Türklerde yıldız olarak tanımlanan gök cisimleri aslında birer gezegendi. Merkür, Venüs ve bazen Jüpiter gezegenlerinin güneşten gelen ışığı yansıtmasıyla ortaya çıkan devasa gök cisimleri göçebe kültüründeki bozkırlarda ilgiyle takip edilmiş ve mitolojik birer unsur olarak Türk efsane, inanç ve anlatılarında belirginlik kazanmıştır. Yıldız olarak tanımlanan bu gezegenlere bir dizi anlamlarda yüklenmiştir. Örneğin Zühre yıldızı yani Venüs gezegeni; Güzellik sembolü ve at sürülerinin koruyucusu konumundaydı. Utarit veya Zühal yıldızı olarak da anılan Satürn gezegeni; uğurlu kabul edilmişti. Türkler bu yıldıza “tilek” de demişlerdi. Müşteri (Jupiter gezegeni) ise Türklerle zamanı anlatan bir yıldız olarak kabul görmekteydi. Osmanlı’da ise gerek yıldızlar gerekse güneş ve ay gibi göksel cisimler İstanbul ve Amasya gibi belirli merkezlerdeki önemli ve büyük camilere hem civar tesis edilen medreseler bünyesinde hizmet veren “Muvakkithaneler” vasıtasıyla gözlemlenirdi. Namaz saatleri, bayram vakitleri, ramazan aylarındaki iftar ve sahur saatleri Muvakkithanelerdeki gökyüzü gözlemcileri tarafından gözlemlenir ve hassas geometrik hesaplamaları yapılarak cemaate duyurulurdu. Osmanlı mizahında incelediğimiz metinlerde kadim Türk mitolojisine dair bazı emarelere rastlamak mümkündür. Bilhassa Osmanlı basınında yer alan Zühre ve Utarit adıyla yayın yapan gazeteler kadim Türk mitolojisinin Osmanlı münevverleri tarafından yaşatıldığı ve toplumun bu terminolojilere aşina olduğuna dair önemli ipuçları ihtiva eder.³⁴ Osmanlı mizahı içerisinde yer alan ve incelemesini yapmış olduğumuz Cadalo Mizah Gazetesi içeriğinde de yıldız olarak tanımlanan gezegenlere dair kadim Türk mitolojisine yönelik betimleme ve tasvirlerle rastlamak olasıdır. Örneğin Cadalo Mizah Gazetesi’nin bir nüshasında kaleme alınan “Tahir ile Zühre” atışmasında Zühre’nin Türk mitolojisindeki Zühre gibi uğurlu oluşuna dair hicivli göndermeler bulunur.³⁵ Cadalo Gazetesi içeriğinde tespit ettiğimiz bir diğer mitolojik unsur ise Müşteri yani Jüpiter gezegeni ile ilgili tanımlamadır. “... İstim üstünde Müşteriye muntazır Hilal Vapuru gibi üç gün bekleyeceksin” ibaresi Şirket-i Hayriye’de bulunan Hilal adlı vapurun seferlerindeki gecikmeyi hicvederken kadim Türk mitolojisindeki yıldız olarak tanımlanan gezegenlere de gönderme yapmaktadır.³⁶

3.3. Rüzgâr İyesi: Türklerde Dünya’nın şekli dörtgen olduğu için inanışa göre; her köşede bir rüzgâr sandığı bulunduğu inanılırdı. Düzlem halinde olan dünyanın dört köşesinde bulunan bu sandıklar belirli sürelerde açıldığı zaman da mitolojik inanışlara göre rüzgâr eserd. Eğer rüzgâr doğu yönünden esiyorsa Türklerle bolluk ve bereket getireceğine, batıdan esen rüzgârların ise soğuk hava getireceğine inanılırdı. Karayel ise eski çağlara ve mitolojik temellere dayanmaktaydı. Karayel kuzeyden gelen soğuk ve dondurucu rüzgârlar için söylenmiştir. Orta Asya’da karayele iyilik, uğur, sıhhat getiren rüzgârlar denildiği gibi, ölüm getiren, kuraklık yapan karayellerin de olduğu bilinir. Yakut Türklerine göre rüzgârın oluşumu ve esmesi farklı bir anlatı ile dile getirilmiştir. Bu defa sandıktan ziyade yüksekte oturan bir tanrı tanımlaması devreye girer. Rüzgârı estiren tanrı veya ruh yüksek dağ tepesinde oturur. Bu dağlarda yaşayan tanrı bazen gezer bazen uyur bazen de ıslık çalardı ve bu çaldığı ıslık soğuk kayalara çarparak soğutucu etki yapar ve soğuk bir rüzgâr olurdu.³⁷ Yakut Trükleri yüksek dağ başlarında oturan tanrıların yol açtığı rüzgâr tanımlamalarına diğer Türklerde de var olan sandık

³⁴ Neslihan Sandıkçı, “Nurettin Rüştü ve Cadalo Gazetesi”, Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bitlis 2014, s. 34, 15.

³⁵ Cadalo Mizah Gazetesi, Nr.17, 2 Cemaziye’l Ahir 1329. s.3; “Zühre yıldızı için” bkz. Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 6, s.3.

³⁶ Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 31, 18 Recep 1329, s.2.

³⁷ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.391.

anlatısını da eklemişlerdir. Yakut Türklerine göre de dünyanın dört bir çevresinde rüzgâr sandıkları vardır ve zaman zaman bu sandıklar açılır. Estiği yöne göre de farklılık göstermektedir. Doğudan esen rüzgârlar kutsaldır.³⁸ Doğu rüzgârları insanlara iyelik bolluk getirir.³⁹ Kuzeyden esen Karayel rüzgâr ise soğuğu getirmenin dışında iyilik, sıhhat ve iyi haber getirme özelliğine sahip bir rüzgârdır. Batıdan esen rüzgârlar ise ilkbaharı yani tazelenmeyi içerir. Yöreden yöreye Türk kabileleri arasında rüzgârın oluşumuna dair farklı mitolojik anlatılara rastlamak mümkündür. Fakat genel Türk düşünce sistemine göre rüzgârı estiren yağmuru yağdıran ulu tanrıdan başka bir şey değildi. Osmanlı mizahında kadim Türk mitolojisinde yer alan “rüzgâr” için bazı tanımlamalar tespit etmek mümkündür. Çoğunlukla rüzgârların ayrılık getirdiğine dair inanış mizahi unsurlarda da hicvedilmektedir. Cadaloz gazetesinde; sisli bir hava tarifi ile siyasetteki muğlaklığı ifade eden nesir yazısında şiddetli rüzgârlarla yaklaşmakta olan “Hürriyet” havasına yani bereketli ve olumlu hadiselerle gönderme yapılmıştır.⁴⁰ Osmanlı siyasetçilerinden bazı “akşamcılar” şiddetli bir rüzgârla yardan aşağı düşerek sakatlandıkları ve Üsküdar’da tedavi altına alındıklarına dair verilen malumatta da “rüzgâr” iyesinin toplumca istenmeyen alışkanlıklara haiz siyasetçileri cezalandıran kutsi bir unsur gibi takdimi kadim Türk mitolojisindeki “rüzgâr iyesi” anlatısının bilinçaltındaki etki faktörü ile ilişkilendirilebilir.⁴¹

3.4. Su İyesi (Irmak-Akarsu-Çay): Türk mitolojisinde daha çok pınar, dere, ırmak, nehir gibi akarsular ve göller üzerine mitler yazılmıştır. Bu mitlerde göçebe Türk yaşam sisteminde temiz su ve hayvancılığın önemli bir yerinin olduğu vurgulanır. Bilhassa Orta-Asyanın çöllük ve kurak coğrafyasında yaşayan Türk kavimleri arasında ortaya çıkan mitolojik unsurlarda temiz sulara ayrıca önem verdikleri anlaşılır. Yer ruhları; yer ve sular içinde toplanmıştır. Türklerin yer ve su ruhları aynı zamanda Türklere yardım eden mistik öğeler arasında yer almaktaydı. Türk mitolojisinde yer alan ırmaklar, göller, çaylar canlı ve yaşayan varlıklar olarak kabul edilmiştir. Bunlar Tanrı gibi insanların çok üzerinde bulunan mukaddes varlık değildiler. İnsanlar onlarla ilişki kurabilirler ve onlardan istifade edebilirlerdi. Göktürkler de yer ve sular Tanrı tarafından ayrı ayrı yaratılmıştır.⁴² Irmaklar büyüklüğüne göre bir boyun bir kavmin kendi suyudur ve Türkler için Selenga ırmağı en kutsaldır. Dede korkut kitabında suyun benzetildiği birçok sembol vardır: “Kanlı su” gibi... Uygur edebiyatında ise, “edgölüg suvi” yani iyilik suyu ise daha başka dilekler için söylenir. Türklerde suyla alakalı diğer bir hususta yemin etmek ya da yemin vermek yerine “yemin içmek” tabiri kullanılır. Bu da su içmekle yemin etmek arasında Türk mitolojisinden gelen bir iz taşır.⁴³ Kadim Türklerde olduğu kadar yakın devirlerde de iskân ve yerleşme su kenarlarında akış düzenlerine göre yapıldı. Nitekim Arap tarihçi Raşüdeddin, on Uygur oymağının on ırmak yatağı üzerine kurulmuş olduğu yönünde bir tespit yapar. Türkler arasında bugün dahi çorak araziye tanımlarken “susuz” derler.⁴⁴ Osmanlı mizahında karşımıza Türklerdeki su iyesi ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz bazı tabir ve tanımlar çıkar. Örneğin Cadaloz Mizah Gazetesi’nin 11 Nisan 1911 tarihli nüshasında yer alan sarraf ve yeni çeri arasındaki bir anekdotta “üstüne bir bardak su içiver de ...” ibaresi sarrafın kaybı olan 350 lira alacağının başına gelenleri açıklamada kullanılmıştır.⁴⁵ Bir başka mizah unsurunda ise “bulanık suda avlamak istediğiniz balık kılıç balığıdır ...” ibaresi

³⁸ Rafis Abazov, *Culture and Customs of the Central Asian Republics (Cultures and Customs of the World)*, Greenwood Press, 2006, s. 62.

³⁹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 161

⁴⁰ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 12, 14 Cemaziy’el Evvel 1329, s.3.

⁴¹ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 31, 21 Recep 1329, s.4.

⁴² Bahaeddin Ögel, a.g.e.,s.417

⁴³ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 412

⁴⁴ Bahaeddin Ögel, a.g.e.,s.412

⁴⁵ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr.3, 12 Rebi’ül Ahir 1329, s.3

yine Türk mitolojisindeki “su iyesi” ile ilişkili kadim geleneklere ait veriler olarak toplumun algısına hitapta kullanılmış deyimler olarak belirginlik kazanır.⁴⁶

3.5. Dağ İyesi:

Eski Türklerin mitolojik inanç sisteminde önemli bir yer tutan dağ, orman, dere ve ağaç gibi unsurlar mitolojik “yer ana” kültü ile birlikte anılırken tarihi süreç içerisinde iye kategorisi bağlamında değer kazanmıştır. Doğada her bir nesnenin iyesinin bulunması ve onların her birinin farklı özelliklerinin olması dağ kültürüne sahip diğer coğrafyalarda yaşayan topluluklarda da görülür. Bu nedenledir ki dağ, taş kültüne ait mekânlar Türk mitolojisinde dini ayinlerin yapıldığı yüksek alanlar olarak bilinir.⁴⁷ Türk mitolojisinde evrenin kutsal merkezi olarak tanımlanan dağlar ve dağlık alanlar yönetsel merkezler üzerinde de tesirli olmuştur. Örneğin Göktürkler ve Uygurlar döneminde dağlık ve ormanlık bir bölge olan Ötüken, devletin merkezi olarak tercih edilmiş ve mesken tutulmuştur.⁴⁸ Osmanlı mizah basınında özgün bir yere sahip olan Cadaloz Mizah Gazetesi içeriğinde yer alan karikatürler arasında dağ motifi sıklıkla kullanılmıştır. Bilhassa Karadağ’da yer alan “Çetina Dağı” Türk mitolojisinde betimlenen ana vatan ya da vatanın merkezi iyesi ile ilintili metaforlara sahiptir. Cadaloz Mizah Gazetesi’nde yer alan bir karikatürde “Karadağ” olarak isimlendirilen bir dağ tasviri etrafında biriken kazları kovan Cadaloz kadın kahraman vatanın merkezini savunan Türk kadını olarak betimlenir.⁴⁹

3.6. Ağaç İyesi (Hayat Ağacı): Türk mitolojisine dair imgeler arasında yer alan ağaç kültü, orman kültüründen ayrı incelenmelidir. Türk mitolojisinde Türkler ağacı dünyayı sembolize etmede kullanır. Bu inanışa göre; “Dünya Ağacı”, göğe kadar yükselen bir ağaçtır ve demirden yapılmıştır.⁵⁰ Tarihi verilerde ortaya koymaktadır ki İslamiyet öncesi Türklerin anayurtları da demir rezervi açısından oldukça zengindir. Bu zengin cevherin Türk yaşantısında bir hayli etkin bir yere sahip olduğu mitolojideki kutsanışından anlaşılır. Türk coğrafyasında bolca bulunan demirden yapıldığını inanılan bu ağaç mitolojik öge olarak kutsal bir dayanak noktası oluşturması açısından önem arz etmektedir. Türk mitolojisinde yer alan ağaç unsurunun yönü gün doğusu, mevsimi bahar, saati sabah, rengi gök, göksel cisimleri ejder denen takımıydı, ağaç yıldızı veya Jüpiter gezegenidir. Yapısı gereği gökle ilişkilendirildiği anlaşılan ağaç hayatın merkezinde yer alması bereketi ve canlılığıyla varoluşu temsil etmektedir.⁵¹ Türk kültüründe ağaca yüklenen roller çeşitlilik kazanmaktadır. Türk mitolojisi ve dini ayinlerde bahsi geçen bu demir olarak tasavvur edilen ağaç; Tanrıya erişim, kötü ruhları kovma, tabiat olaylarını yönlendirme, güneşin batışını geciktirme rüzgârı engelleme, bereketi artırma, gibi birçok olayla da bağlantı halindedir.⁵² Osmanlı mizah basını içerisinde incelediğimiz yayınlar arasında ağaç motifinin sıklıkla karikatürlerde kullanıldığını belirlemek mümkündür. Bilhassa Cadaloz Mizah Gazetesi içeriğinde tasvir edilen bir karikatür Türk mitolojisindeki “hayat ağacı” ya da “dünya ağacı” iyesi ile oldukça benzer özellikler sunar. Yeryüzünde savaşıyan orduların tasvir edildiği bu karikatürün merkezinde yer alan devasa bir ağaç yeryüzünden başlayıp gökyüzüne hatta sonsuzluğa kadar uzayan bir ağaç figürü olarak yer alır. Karikatürize edilen bu ağacın dallarında ise her birisi güçlü bir ulusu sembolize eden devrin emperyalist devletleri tasvir edilmiştir. Türklerdeki hayatın kaynağını tanımlayan bu kutsi ağaca tüneyen ak babaların bir tür uğursuzluk kaynağı olduğu ve Türk mitolojisindeki kutsal vatani gökyüzü ile birleştiren “hayat ağacını” kurutmaya çalıştıkları izlenimi okuyuculara sunulur. Bu durum Türk

⁴⁶ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 8, 30 Rebi’ül Ahir 1329, s.1

⁴⁷ Fuzili Bayat, “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt.12, Sayı. 46, 2006/2, s.36.

⁴⁸ Fuzuli Bayat, *a.g.m.*, s.37.

⁴⁹ Figür 3, Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 2, 9 Rebi’ül Ahir 1329, s.1

⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.611

⁵¹ Binnur Altan, “Türk Mitolojisinde Ağaç Kültü”; Bkz. https://www.academia.edu/32936985/T%C3%BCrk_Mitolojisinde_A%C4%9Fa%C3%A7_K%C3%BClt%C3%BC

⁵² Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.612.

toplumunun bilinçaltında yer alan “demir ağaç” iyesinin varlığını uzun yıllar boyunca koruduğu şeklinde değerlendirmelere neden olur.⁵³

4. Kara İyeler Ve Demonoji: Türk mitolojisinde kötü ruhlar eskiden beri var olan, yaşanan kültürel süreçler ve süreç içinde gelişen inanç sisteminden kaynaklanır. Bununla beraber kötü ruhlar Türk halk kültüründe çeşitli korkuların ifadesi veya tam tersi bir okumayla korkuyu yaratan nesneler olarak ortaya çıkar. Kötü ruhlar, kökeninde Türk Şamanizm’ine ait mitolojik anlayışları barındırarak Türkiye sahasında, hem İslamiyet’in kabul ettiği bilgiler hem de geleneksel halk görüşlerinin iç içe geçmesi ile düşünce sisteminde oluşan, tehlikeli ve korkulan varlıklar olarak kabul edilmektedir. Eski Türk inanç ve mitolojik unsurlarına dair yaptığımız incelemeler sonrasında kara iye olarak belirlediğimiz unsurlar şu şekilde sıralanarak değerlendirilmiştir: Erlik, Karatös, Tepegöz, Alkarası, Abra&Yutpa, Azmiç.

4.1. Erlik İyesi: Erlik Han; Türk mitolojisinde insanlara her türlü kötülüğü yapan bir varlık olarak tasvir edilir. Kendine boyun eğmeyen insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar gönderir ve onlardan kefarete olarak kendi adına kurbanlar adanmasını ister. Erlik, şaman dualarında bir insan azmanı silüetinde bir canavar olarak tasvir edilir. Atletik vücutlu bir ihtiyar olarak tasvir edilen Erlik Han’ın gözleri ve kaşları kömür gibi kapkaradır. İki dişli bir çatal şeklinde uzayan sakalı dizlerine kadar uzanmıştır. Çenesi tokmağa, boynuzları ise ağaç köklerine benzer. Türk mitolojisinde yer alan iyeler arasındaki dengede Ülgen iyi olanı sembolize ederken Erlik kötü olanı temsil eder. Bu durum denge ve uyum içinde tezat görevler üstlenen iki tanrılı bir yapıyı çağrıştırır. Erlik Han bir anlamda, Yunan mitolojisindeki Hades ile eşdeğer görülen tanrıdır. Kayra Han tarafından cezalandırıldıktan sonra Hades gibi yeraltı tanrısı olarak görevlendirilmiştir. Erlik Han yer altı dünyasının hâkimi olmakla beraber asl-ı zatında Gök Tanrı’nın da oğlu olarak anılır. Erlik Han yeraltında bulunan gümüş sarayında koyu kırmızı ve çok az ışık veren bir güneşe sahiptir. Yeraltındaki sarayını koruyan dokuz semerli boğa bulunur.⁵⁴ Bütün bu mistik anlatımlar Yunan mitolojisindeki yer altı dünyasına dair anlatılarla benzerlik gösterir. Yer altında cehennemin bekçiliğini yapan altı başlı köpeğin yerini dokuz semerli boğa alır. Büyük İskender’in Hindistan seferi esnasında bugünkü Keşmir, Pakistan ve Afganistan coğrafyasına da ulaşması kadim Grek ve Makedon mitolojik öğelerinin yerel kabileler arasında kabul görerek yerel motiflerle harmanlanan mitoslara dönüşmüş olmalıdır. Bu durum Orta-Asya üzerinden Anadolu’ya ulaşan Türklerin dinen olmasa da gelenek, kültür ve mitolojik unsurlarında Anadolu Rumları ile kaynaşmalarını kolaylaştırmış olmalıdır. Osmanlı mizah basınında yer alan Cadalo Mizah Gazetesi içeriğinde yer alan bir karikatürde Osmanlı bürokratinin atıyla dibi karanlık uçurumun kenarında durması karikatürü manidardır. Uçurumun karşı tarafında duran Cadalo’z’un Osmanlı devlet adamını daha ileri gitmemesi konusunda uyardığı dikkat çeker. Erlik Hana ait olduğu kabul edilen yer altı dünyası ve kötülüklerle dolu olduğuna dair inanış burada kendisini bariz bir şekilde açığa çıkarır. Bilhassa “... tengredir bu vadi” ifadesi akıllara şaman inancında yer alan “Tengri” ifadesini çağrıştırır.⁵⁵

4.2 Alkarası (Alakarası) İyesi: Türk, Anadolu ve Altay halklarının inancına göre loğusa dönemindeki (yeni doğum yapan) kadınlara ve atlara musallat olduğuna inanılan yaratıktır. Bu efsanenin temeli ise Şamanizm’e uzanmaktadır. İnanişaya göre Alakarası; loğusa kadınların ve yeni doğmuş çocukların ciğerlerini yemek suretiyle beslenmektedir. Bu canavardan korunmak için çeşitli yöntemlere başvurulur. Bu felaketten kurtulmak için uygulanan yöntemler; Loğusa kadını yalnız bırakmamak, ışığı sürekli açık tutmak, başucuna Kuran-ı Kerim koymak, yüzünü kırmızı örtü ile örtmek gibi tedbirlerdir. Alkarası’nın, albastıya neden olduğuna inanılmaktadır. Türk, Anadolu ve Altay halklarının inancına göre loğusa

⁵³ Figür 4, Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 23, 22 Cemaziy’el Ahir 1329, s.1

⁵⁴ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi I (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s.103.

⁵⁵ Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 8, 30 Rebi’ül Ahir 1329, s.4

dönemindeki (yeni doğum yapan) kadınlara ve atlara musallat olduğuna inanılan yaratıktır. Osmanlı sosyal yapısı içerisinde halk arasında varlığını koruyan bu inanca yönelik her hangi mizahi bir unsura rastlanmamıştır. Bunun başlıca sebebi bu tür korku öğelerinin mizahla ilintisini ortaya koymanın güçlüğü olsa gerektir.

4.3. Tepegöz İyesi: Türk mitolojisindeki insanüstü yaratıklar arasında yer alan tek gözlü bir dev olarak tanımlanır. Kaf Dağı'nda yaşar ve annesi, alageyik şekline girebilen bir peri kızıdır. Peri kızı gün doğumunda temiz bir gölde yıkanırken Türk obasından gelen uğursuz bir çoban tarafından iğfal edilir. Mitolojide bu zoraki ilişkiden doğan dev, annesi olan Peri kızı tarafından kendisine verilen büyümlü bir yüzük taşır. Gözü dışında vücudunun her tarafı demirden daha sağlam bir deriden zırha sahiptir. İnsan eti yer ve insan kemiklerinden örülmüş bir kalede yaşar. Dede Korkut masalında bahsi geçen kılıcın kesmediği, okun işlemediği bir bedene sahip olan Tepegöz yalnızca gözünden zarar görür. Dede Korkut hikâyelerinde yer alan Basat isimli bir kahraman Tepegözün parmağında duran ve annesi tarafından verilen yüzüğü o uyurken çıkarıp bu canavarın gözüne kılıç sokmak suretiyle öldürür ve kafasını keserek Türk budununu işlenen günahın kefaretiyle kurtarır. Osmanlı toplumunda “kanlı göz”, “yaşlı göz”, “gözümün nuru” gibi ibareler bulunsun da bu mecaz anlatıların Türk mitolojisindeki “tepe göz” anlatısı ile ne kadar ilintili olduğuna dair her hangi bir veriye ulaşmak mümkün olmamıştır. O halde Türk mitolojisindeki “tepe göz” ve “tek gözlü canavar” demonoji iyesi varlığını en azından Osmanlı devrinde sürdürememiş öğeler arasında yer alır.

4.4. Abra & Yutpa İyesi: Türk ve Altay mitolojisi yaratıkları arasında yer alan bir diğer unsur da yeraltı yılanlarıdır. Yer altı yılanlarını tanımlamada kullanılan Abra yerine; Abura ve Apra isimleri de kullanılır. Bu timsaha benzeyen yılanımsı canavarlar Yutpa, Yutma ve Utma isimleriyle anılırlar. Yeraltındaki büyük denizde yaşayan, ejderhaya benzeyen iki dev yılanıdır. Başları, timsaha benzer ve çatakkuyrukları bulunur. Dört ayaklıdırlar ve parlak bakır renkli gözleri vardır. Erlik'in sarayını koruduklarına inanılır ve onun hizmetkârlarıdır. İncelediğimiz mizah dergisi Cadaloz içeriğinde “sarıgöz” tarzında uğursuz betimlemelere rastlanır.⁵⁶ Muhtemelen bakır renkli olan yılan demonojisi ya da kara iyesi bir şekilde Osmanlı toplumunda “sarıgözlü” tanımlaması ile varlığını devam ettirmiş olmalıdır.

4.5. Azmiç İyesi: Türk ve Balkar mitolojilerinde, Kayıp Cini veya Yol Cini olarak tanımlanır. Azniç ve Azıtkı isimleriyle de tanımlandığı olmuştur. Şeytani bir ruhtur ve belli bir görüntüsü tasvir edilmemektedir. İnsanın düşmanıdır ve tek başına yola çıkan insanları kurban seçmektedir. İnsana, tanıdık biriymiş gibi seslenir ve insan dönüp baktığı zaman Azmiç'in buyruğu altına girer. Daha sonra da Azmiç bu insanı, kayalıklardan aşağı atar. Tek başına yola çıkan insanları kandırıp götüren ve kaybeden kötü bir ruh olarak tasvir edilir. Kılık değiştirdiğine inanılır. İnsanlara sevdikleri insan suretinde görünüp; peşine takıp azıtarak, dağa, uçuruma, ırmağa götürüp buralara düşürerek öldürür.⁵⁷ Azmiç anlatısından yola çıkarak Altay Dağları ve yükseltilerin doruklarına yönelen Türklerin bazen uçurumlardan aşağı düşerek hayatlarını yitirdikleri anlaşılır. İncelediğimiz Osmanlı matbuatında mitolojideki yol cinine rastlanmaz. Ancak yol cininin insanları sürüklediği “uçurum” bazı olumsuzluk ve endişelerin mecazi olarak tanımlanması esnasında kullanılmıştır. Örneğin “*Ben o vadi-yi siyasetin ne uçurumlu bir sengistan olduğunu bilmezmiyim*”⁵⁸ tanımlamasında eski Türk mitolojik unsurlarından Azmiç'e ait “uçurum” andırması ortaya çıkar. Siyasette de insanların arkadaşları ve çevreleri üzerinden hatalara düşebileceğine yönelik tanımlama yapılırken nihai sonun taşlık bir uçurum olarak tanımlanması Azmiç ve ona uyanların uçurumda biten sonu ile ilintili bir durum arz eder.

⁵⁶ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr.19, 9 Cemaziy'el Ahir 1329, s.3, “Ve Dahi Rivayet Olunur ki”

⁵⁷ Deniz Karakurt, Azmiç Maddesi, *Türk Söylence Sözlüğü*, Ağustos 2011

⁵⁸ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 32, s.2, “Çan Çan anekdotundan alıntı”

4.6. Demirkıynak İyesi: Yaztırnak, Demirtırnak gibi isimlerle de anılır ve Tepegözün kızı veya kız kardeşi olarak Türk mitolojisinde yer alır. Korkunç sesler çıkartan, çıkardığı sesle insanların akıllarını kaçıran, pis ve iğrenç kokulu bir yaratıktır. Sudan korktuğu mitolojik anlatılarda dile getirilir. Bu nedenle onu görüp de bir dere, nehir ya da gölde bulunan suya giren insanlara zarar veremediği belirtilmektedir. Türk mitolojisindeki anlatılarda çelik gibi tırnaklı, kıllı vücutlu, kahverengi derili bir yaratık olarak tasvir edilir.⁵⁹ Türklerdeki suyun bu denli kutsal oluşunun belki de bir diğer sebebi Demirtırnakın suya girememesi nedeniyle suyun koruyucu bir değer de kazanmasından kaynaklanmış olabilir. Osmanlı matbuatı ile ilgili araştırmalarımızda kahverengi derili, kıllı vücutlu, pis ve iğrenç kokulu dişil bir yaratık tasvirine tesadüf edilememiştir. Cadaloz başta olmak üzere Osmanlı matbuatında kadın figürü çoğunlukla batılı kıyafetlerle ve narin ve nazende varlıklar olarak tasvir edilmiştir.⁶⁰ Osmanlı matbuatında yer alan bazı yayınlarda tesettürlü kıyafetlerle “kara çarşafı” tasvir edilen bayan figürlerinde de estetik bir ahengin varlığı dikkat çeker.⁶¹ Bu durum kadim Türk mitolojisinde yer alan Tepegöz ve onun kızları olarak canavarlaştırılan kadın ögesinin varlığını koruyamadığı ve halk arasındaki varlığını yitirmiş olabileceğine yönelik savları destekler.

Kara İyeler; daha ziyade korku öğeleridir ve gece mangal başı sohbetlerinin korkulu öykülerinden ya da çocuk masallarından çıkagelen karabasanlara benzer. Ağırıklı olarak karanlık ve kötü ruhlar olarak betimlenen bu iyelerin toplumda sebebi açıklanamayan kalp krizi ve benzeri ölümlerin vakitsiz ayrılıkların, doğal afetlerin, nifak ve keder kaynaklı vakaların oluşturucusu olarak tanımlandıkları anlaşılar. Böylelikle toplumsal düzende nizamın temini için kara iyeler üzerinden bir tür sindirme ve ürkütme aracı devreye girmiş olmalıdır. Osmanlı toplumunun dünya algısına dair verileri Osmanlı matbuatında ulaşabildiğimiz kaynaklar üzerinden belirlemek mümkündür. Bu kaynaklarda her ne kadar İslami olmasa da kadim Türk mitolojisinden izlerin emarelerine rastlanır. Örneğin incelediğimiz Cadaloz Mizah Gazetesi’nde; “... Kurbanı olduğum kara donlu... Sana da mı uğursuzlar dadandı” tarzında dizelere rastlanır.⁶² Bu durum kara iyelerden kaynaklanan “uğursuzluk” algısının Türk toplumunun dimağında ki varlığına delil olarak ele alınabilir.

5. Gök Tanrı ve Göğün Kutsallığı (Türlere Ait Kültler)

Kadim Türk inanışları arasında Ataların ruhu kültü ve tabiata dair animeist pagan inanışlara tesadüf edilir. Yazılı kaynakların yetersiz kaldığı ve ancak sözlü anlatılarla sürekliliğini koruyan bu kadim inanışların zamanla sistematikleşerek gelişip semavi inanışlara pek de uzak olmayan Kök Tengri yani Yüce Varlık telakkisi ile kemale erdiği düşünülmektedir. Başlangıçta Türk inanç mitolojisi bir çeşit mistik-sihri sistem diyebileceğimiz kamlık sistemi (Şamanizm) olmak üzere pek çok farklı dini anlayışın etkisine de maruz kalmıştır.⁶³ Türklerin en eski dini inançlarını oluşturan üç temel unsur vardır. Bunları Gök (Tengri) - Yer/Sular - Atalar kültü şeklinde sıralamak mümkündür. Eliade’ye göre Orta ve Kuzey Asya toplulukları için karakteristik bir sistem olan Gök Tanrı, bir başka saha araştırmacısı olan Giraud’a göre doğrudan bütün Türklerin ana kültü durumundadır.⁶⁴ Gök Tanrı anlayışı ile ilgili olarak bize en kaliteli malumatı ise Orhun Kitabeleri vermektedir. Kitabelerde pek çok dizede bahsi geçen Tengri bazen “Türk Tengrisi” şeklindeki adı ile daha o zamanlarda bile milli bir hüviyeti ortaya

⁵⁹ Deniz Karakurt, Demir Kıynak Maddesi, *Türk Söylence Sözlüğü*, Ağustos 2011

⁶⁰ Palmira Johnson Brummett, *Image and Imperialism In The Ottoman Revolutionary Press (1908-1911)*, State University of New-York Press, New-York 2000, s. 134, 211, 215, 229, 244.

⁶¹ “Uçak kullanan kara çarşafı Osmanlı kadın figürü”; Palmira Johnson Brummett, *Image and Imperialism In The Ottoman Revolutionary Press (1908-1911)*, State University of New-York Press, New-York 2000, s. 260

⁶² Cadalo Mizah Gazetesi, Nr. 22, 1329 R., s.2. “Çan Çan’dan alıntı”

⁶³ Stefan George, Turkish Mongolisch Tengri, *Studia Etymologica Cracoviensia* 6:83-100.

⁶⁴ Selim Karakaş, “Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, s.465.

koyar. Bumin ve İstemi'yi Türk töresini yürütmeleri için tahta çıkaran Tanrı'dır.⁶⁵ Savaşlarda yine Tanrı'nın iradesi ile zafere ulaşılır. Gök Tanrı Türk'ün hayatına vasıtasız olarak müdahalede bulunur ve emreder, iradesine boyun eğmeyi cezalandırır. Bağışladığı “kut” (siyasi iktidar) ve “ülüg” (kısmet)'ü insanlar Tengri sayesinde elde eder.⁶⁶ Şafak söktüren, bitkiyi meydana getiren yani yaşamın kaynağı olan güç yine Tanrı olarak tanımlanır. Ölüm ve can vermek Tanrı'ya mahsustur ve onun iradesiyle gerçekleşir.⁶⁷ Osmanlı toplumunda da Osmanlı sultanları Tanrının lütfüyle tahta çıkarlar ve yine eğer yanlış yolda iseler Tanrının gazabıyla ya savaş kaybederler ya da tahtlarından olurlar. Ancak bu tanımlama İslami kültür açısından da benzer bir yolla kader anlayışı çerçevesinde kabullenildiği için kadim Türk kültüründeki mitoloji unsurları ile İslami bakış açısı birbiri ile karışır.

5.1. Kayra Han (Yaratıcı): Altay Türklerine göre gökyüzündeki tanrıların en üstünü Kayra olarak da bilinen Kara Handır. Kara Han'ın gökyüzünün on yedinci katmanında oturduğuna inanılır. Bütün Tanrıların atasıdır ve Türklerce bilinen evrenin düzenini planlar. Kara-Han yeryüzünü yarattıktan sonra toprak ana üzerine dokuz dallı bir çam ağacı diker ve on altıncı kata oğlu Ülgen'i oturtur. Kara-Han, insanoğlunun hem “atası” ve hem de “ana”sıdır. Türk şamanlarına göre Kara Han'ın Ülgen, Kızagan, Mergen adında üç oğlu vardır. Türk Altay mitolojisinde yeryüzündeki bütün mistik öğelerin yaratıcı tanrısı konumundadır. Babasının, ilk tanrı olan Gök Tengri olduğu belirtilir ve annesinin olmadığı iddia edilir. Yeryüzünü yaratıp, üzerine dokuz dallı bir çam ağacı diktiğine inanılır. Bu kayın ağacı yeryüzü ile gökyüzünü birbirine bağlayan “Uluğ Kayın” (yaşam ağacı) mitolojisi ile bağlantılıdır.⁶⁸ Bütün her şeyi yaratan hatta kendisinin görevlendirdiği diğer Tanrıları da yaratan yine Kayra Han'dır. Kayra Han tarafından yaratılmış diğer tanrıların birbirlerini öldürme hakkı yoktur sadece birbirlerini hapse atma hakları vardır. Türlerdeki evrensel tezat ya da kaos mitosu uyarınca Ülgen'in iyi oluşu Eril'in kötü olmasına bağlıdır. Başka bir deyişle Eril'in kötü olması Ülgen'in yardımsever ve iyi huylu olmasından kaynaklanır.

5.2. Ülgen: Türk mitolojisinde baş tanrı Kara Han'dan sonraki en büyük tanrıdır. İyilik, merhamet, güç, cömertlik, bolluk, gıda ve verimli yağmuru sembolize eder. Ülgen, insanların koruyucusu ve iyiliğin sembolü olarak Kayra Han tarafından yaratılmıştır. İnaniş'a göre Kayra Han evrenden önce de vardı. Ama Ülgen evrenin yaratılışı ile birlikte var olmuştur. Ülgen'in yeryüzündeki mekânı Altın Dağ'dır. Altın Dağ'da altından kapısı olan altından bir sarayda altın ile yapılmış bir tahtta oturur. Gökyüzünde oturduğu yer ışığın tüm gücüyle parladığı, zamanın ve mekânın olmadığı bir yerdir. Şaman göğün katlarındaki zorlukları aştığında Ülgen'in yanına gelir ve ona dua eder. Şamanlar, Ülgen'in buyruğunu insanlara iletir. Şaman, Ülgen'in yanına çıkarken yedi veya dokuz engel ile karşılaşır. Ancak Şaman beşinci engel olan Demir Kazık'a (Kutup Yıldızı) kadar ulaşabilir, ötesine geçemez. Göğün hâkimi olduğundan göksel (meteorolojik) olayların da kaynağıdır. Diğer uluslara ait mitolojilerde olduğu gibi baş tanrı olarak yıldırımlara sahiptir. Yıldırımlarını ise Türkler tarafından ustalıkla kullanılan yay ile gönderir ki bu durumda yıldırımlar bir tür ok görevi görür.⁶⁹ Görünüş olarak genelde insan görüntüsüyle tasvir edilir, fakat beyaz-boz kurt, kartal, kaz, kuğu ve alageyik olarak dönüşüp farklı kılıklara da girebildiği belirtilmektedir. Yaratılış destanında suların üzerinde uçan bir kaz

⁶⁵ (Kitabeler, Kültigin, doğu yüzü, 1); “Türk budunu yok olmasın... hür ve müstakil olsun diye ... İltiş Kağan ile hanımı İl-Bilge Hatun'u yükselten Tanrı'dır (Kitabeler, Kültigin, doğu yüzü, 11: Bilge Kağan, doğu yüzü, 10)”; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar Yayınları, 2003, s.15, 23-41.

⁶⁶ (Kitabeler, Kültigin, Doğu Yüzü, 29; Bilge Kağan, kuzey, 7) layık olmayanlardan geri alır (Kitabeler, Bilge Kağan, doğu yüzü, 34-35); Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar Yayınları, 2003, s.15, 23-41.

⁶⁷ (Kitabeler, Kültigin, Kuzey Yüzü, 10)”; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar Yayınları, 2003, s.15, 23-41.

⁶⁸ Ramazan Volkan Çoban, “Türk Mitolojisinde İyilik Tanrısı Ülgen'in İnaniştaki Yeri, Tasviri ve Kökeni”, *Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi / Science and Culture - Journal of International Cultural Studies*, Sayı / Number: 01, Mart / March, 2013, s. 196.

⁶⁹ Ramazan Volkan Çoban, *a.g.m.*, s.197.

olarak tasvir edilmiştir. Hâlbuki kutsal ayinlerde ise, Türk Şamanlara dünyada bozkurt şeklinde kendini gösterir. Uzun boylu, uzun saçlı ve geniş gövdelidir. Sakalı öylesine uzundur ki bazen sakalı ayağına takılıp Ülgen'i sendeletebilmektedir. Göksel kahraman olduğundan mavi giydiği, geleneksel kalpak veya külah taktığı düşünülür. Ülgen'in her zaman yanında olan ve ona hizmet eden yardımcıları bulunur. Bu ruhlardan öne çıkanların adları; Yayık, Suyula, Karlık ve Utkıçı'dır. Ülgen'in yedi oğlunun olduğuna inanılmaktadır. Bu oğlanlara Akoğlanlar ya da Kıyatlar adı verilir. Akoğlanların ismi şu şekilde belirlenmiştir; Karakuş Han, Karşıt Han, Bura Han, Burça Han, Yaşıl Han, Er-Kanım ve Baktı Han'dır. Ülgenin dokuz adette kızı olduğu belirtilir. Bunlara Akkızlar ya da Kıyanlar denir. Ancak bunların isimleri sadece Şamanlar tarafından sezgiyle bilinir.⁷⁰ Osmanlı mizahında yer alan bir karikatürde zabıta memurları tunçtan birer birey olarak tanımlanırken Osmanlı nazırlarından birisi altından imal olarak tanımlanmıştır. Bu durum bolluk ve bereket tanrısı olan "ülgenin" altınla özdeş bağlantısının Türk toplumu arasında bereketi sembolize etmede kullanılmaya devam edildiğine dair bir kanıt teşkil eder.⁷¹

5.3. Akana: Sonsuz suların çıkıp, Ülgen'e yaratma emrini veren ve tekrar sulara dönen tanrıça ak anadır. Altay Türklerinin inancına göre, ışıktan bir kadın silüeti ya da hayali şeklindedir. Ülgen ilk yaratılış ilhamını Ak anadan alır ve dünyaya destek olması için üç tane de balık yaratır. Türk mitolojik görüşlerine göre Ak ana boynuzlu olarak betimlenir. Eski çağlarda Ana tanrıça heykelcikleri de boynuzlu olarak simgelenmiştir. Kadın figürlü dişi ruhların mitoloji sahnesine ilk olarak yaratılış mitleri aracılığıyla çıktığını belirtmek mümkündür. Özellikle yaratılış efsanelerinde ağaç kültü ile bağlantılı veya gökyüzünden inen veya hayvana dönüşmüş kutsal kadınlar yer almaktadır. Buna Uygur türeyiş miti, kurttan doğan On-Boy veya Oğuz Kağanın eşleri örnek verilebilir.⁷² Osmanlı mizahında Türk mitoloji unsurlarından Ak Anaya ve kızlarına dair net bir emare bulunamazken bazı kadın figürlerinin içerik ve mana itibarıyla "Ak Anayı" yansıttığı iddia edilebilir. Cadaloz Mizah Gazetesi'nin baş kadın kahramanı olan Cadaloz'un ak saçlı oluşu, suların üzerinde bir küple uçması, yerden göğe kadar yükselen ağaç motiflerinin yanında durması v.b. betimlemeler Türk mitolojisindeki "Ak Ana" figürünün farklı bir konseptle varlığını koruduğu şeklinde değerlendirmelere neden olur.

6. Mitolojik Zaman (Öd) ve Mekân (Evr)

6.1. Mitolojide Mekân Kavramı: Mitolojideki mekân algısı, Türklerin evrenle ilgili tasarımı "gök, yeryüzü ve yer altı" olmak üzere üç katman olarak tasavvur edilmiştir. Üç katmanlı evren tasarımı gök, "tengri, gökyüzü, mavi gök, yukarı dünya" şeklinde adlandırılan ve "yaratıcı, koruyucu ruhların ve tanrıların bulunduğu âlem" olarak algılanır. Bu katman aynı zamanda onu tasarlayan insan için, gerekli ideal donanımların elde edilebileceği birincil kaynaktır. Yer altı ise yedi veya dokuz kattan oluşmuştur ve burası da kötü ruhlar ve tanrıların olduğu mekân olarak karşımıza çıkar. Türk mitolojisinde yeraltının tanrısı Erlik'tir. Yeryüzü ise bu üçlü tasarım içinde hem iyiliğin hem de kötülüğün olduğu mekân olarak düşünülmüştür. Türklerin dünyanın oluşumuyla ilgili düşüncelerini bu üçlü yapı oluşturmaktadır. Göktürk yazıtlarında Kültigin abidesinin doğu cephesinde "Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldık da, ikisi arasında insanoğlu kılınmış" sözleriyle bu dünya/evren tasarımı bir bütünlük içinde tarif ve tasavvur edilmiştir.⁷³ Mitolojik çağ ilk şeylerin ilk hadiselerin mesela ilk insanın yaratılması, ilk ateşin alınması, ilk evliliğin yapılması, ilk boyun çıkması

⁷⁰ Mircea Eliade, *Shamanism, Archaic Techniques of Ecstasy*, Princeton University Press, 1992, s.190-200.

⁷¹ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 23, 1329 R., s.4.

⁷² Kübra Yıldız Altın, "Türk ve Fin-Ugor Mitolojisinde Dişi Ruhlar Üzerine Bazı Tespitler" *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Güz/Autumn 2016-Cilt/Volume 17-Sayı/Issue 38, s.99.

⁷³ Serkan Köse, "Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde "Mitik Mekan" ve "Mitik Zaman" Algısı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter 2013, s. 1995-2012, Ankara-Turkey, s. 1999.

zamansal olup bunların gerçekleştiği yapıyı maddeleştirmiş mekândır. Mitolojide mekân her ne kadar kutsal merkeze göre belirlenmiş olsa da sosyal hayatta ki düzenleme olarak algılanır. Dünya modeli Türk mitolojisinde dört köşeli ve sekiz taraflı olarak tasvir edilmiştir. Bu durumda sosyal yaşantı bağlamında değerlendirilmelidir. İncelediğimiz Osmanlı mizah basını içeriğinde Türk mitolojisindeki mekân kavramının varlığını koruduğuna dair bazı verilere ulaşılmıştır. Örneğin bir âşık atışmasında kullanılan “*Bir sözüne güvenerek yedi iklim dört köşeyi gezen âşık Kerem Hazretleri*” şeklindeki tasvir Türk mitolojisinde dört köşe olarak belirtilen dünya mekanını yedi iklimde zaman kavramının bariz kanıtları olarak belirginlik kazanır.⁷⁴ Osmanlı mizah basınında yer alan bir diğer örnekte de; “*Ona şüphemi var, adeta o koca makamı fıldırda fıldır oynatırım, sen Cadaloz deyübd e geçiverme, benim İremde, Kırım da, yedi iklim dört köşede namım var!*” şeklinde kaydedilen konuşma anekdotunda “yedi iklim” zaman ögesi ve “dört köşe” mekân tanımı Türk mitolojisindeki öğelerin Türk toplumu arasında Osmanlı devrinde de varlığını koruduğuna ilişkin önemli bir kanıt mahiyetindedir.⁷⁵

6.2. Mitolojide Zaman Kavramı: Mitolojik düşüncede zaman antropomorflaşır. Bunun en bariz örneği Oğuz Kağan Destanında kullanılan zaman mevhumudur. Destanda, Oğuz Kağanın altı oğlu altı yönün “sağ - sol - ön - arka - yukarı - aşağı” mekânsal karşılığı olarak karşımıza çıkar. Destanın bir başka bölümünde bahsi geçen “on iki çadır” ise yılın on iki ayını, “yirmi dört torunu” günün yirmi dört saatini, üç yüz altmış altı alp de yılın günlerinin somut bir ifade ile rakamsallaştırılması olarak karşımıza çıkar.⁷⁶ Mitik zaman, tarihsel zamandan “kronoloji” olarak ayrılır. Mitik algının ortaya koyduğu zaman kavramının belirli bir sıralaması yoktur. Ancak tarihsel yapıdaki zamanın belirli bir zaman sıralaması vardır.⁷⁷ Eski Türk düşüncesinde, evrenin veya gök kubbesinin eliptik bir biçimde dönmesine “çığrı/çıkırık” denilmekteydi. Kaşgarlı Mahmut’ta felek, çark, değirmen, dolap gibi şeylerin çıkırığı olarak tercüme edilen “çığrı”, yıldızların bir sistem dâhilinde dönmesini sağlar. Yıldızları taşıyan bu “çığrı” yani felek, aynı zamanda zamanın oluşumunu da gerçekleştirmiş olur. Nitekim “çığrının” dönmesiyle gece gündüzü takip eder ve düz halli zaman oluşur. Mitik zaman algısının bu ilk tasavvuru, âşık tarzı şiir geleneği içinde “felek, çark-ı gerdiş, çark-ı felek,” gibi adlandırmalarla ifade edilir. Yukarıda mekân vurgusunda belirttiğimiz gibi nasıl mekân kutsal ve kutsal olmayan olmak üzere ikiye ayrılmışsa zamanda kutsal ve sıradan olmak üzere ikiye ayrıldığı belirlenmiştir. Bu durumda şimdi ve gelecek, geçmişin tekrarından ibaret olup yeni olgularla bezenmiştir. Perspektif zaman kavramı geriye dönüş zamanın içinden çıkıp kültürel açıdan doğum ve ölümü simgelemektedir.⁷⁸ Tarihin başlangıcından yani ilk canlıların ortaya çıktığı andan itibaren tüm canlılar doğar ve ölürler. Gidiş ölümü geliş ise doğumu simgeler. Mekânın ve zamanın ölümü ise mutlak kıyamet olarak belirtilebilir. Türklerde bir tür ekonomik geçim kaynağı olan hayvancılık ve koyun sürüleri tekstil üretimini de beraberinde getirmiştir. Step soğuklarından korunmak için koyunyünleri çıkırıkta eğrilerek ip haline getirilmiş ve insanlar bu yünden mamul keçelerle çadırlarını ve bedenlerini örterek şiddetli ayaz ve soğuktan korunmuşlardır. Bu imalatın en gizemli mekanığını oluşturan “çıkırık” ise kutsi bir varlık olarak kabul edilmiş ve zaman mefhumu bu çıkırığın işlemesine bağlanmıştır. Benzer şekilde Yunan mitolojisinde de çıkırık ya da felek çarkı zamana hükmetme zamanı durdurma gibi doğaüstü güçlere sahip bir kutsi unsur olarak ele alınır. Feleğin çemberi ya da feleğin çıkırığı şeklinde toplumsal hafızalarda yer eden inanışın kadim Türk mitolojisi ile de bağlantılı olacağını tasavvur etmekteyiz. Osmanlı basınında yer alan bazı anekdotlarda “felek” tabirine rastlanır. Bu

⁷⁴ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 2,9 Rebi’ül Ahir 1329 s.2, “Çan Çan metninden alınmıştır”

⁷⁵ Afacan Mizah Gazetesi, Nr. 3-36,11 Şaban 1329. s.2

⁷⁶ Fuzuli Bayat, “Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik...”, s.35.

⁷⁷ Serkan Köse, “Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde “Mitik Mekan” ve “Mitik Zaman” Algısı”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter 2013, s. 1995-2012, Ankara-Turkey, s.1999.

⁷⁸ Fuzuli Bayat, “Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik”..., s.37.

bir anlamda İslam'da ki "kader" anlayışı ile örtüştürülse de aslını Türk mitolojisindeki "çark-ı felek" yani "mitolojik öd" kavramından alır. Örneğin; "*Her felekten dem vuran ... müneccimler gibi söyler oldu görmeden ...*" anekdotun da kullanılan "felek" ve "müneccim" tabirleri Türk mitolojisindeki zaman ve şaman mevhumunu bir araya getirir.⁷⁹ Cadaloz Mizah Gazetesi içeriğinde tesadüf ettiğimiz bir diğer nesir yazısında ise; "*Felekte görmemiş emsalini ...*" şeklindeki dizelerde zaman mevhumu bir hayli geniş tutulmuştur. O halde Türk sosyal hayatında geçmişte nerede başladığı bilinmeyen ve günümüze kadar süre gelen hadiseleri tanımlamada "felekte görmemiş" şeklinde tanımlamalar yapılmıştır. Bu bir anlamda tanımsız diye nitelendirebileceğimiz zaman ölçüsünün "az sonra" da olduğu gibi Türk mitolojik zaman kavramından izler taşıdığına dair varsayımları beraberinde getirir.⁸⁰

SONUÇ

Netice itibarıyla Türk mitolojisinin ana kaynakları olarak değerlendirdiğimiz öğelerin tamamı birbiriyle ilişki halindedir ve simgesel olarak belirtilmelerine rağmen maddi bir dayanağı olan unsurlardır. Türk mitolojik yapısında evreni incelediğimizde sonsuz bir evren kavramı yoktur. Her şey hiçlikten doğar ve hiç olur. Yani evren düzeni sonsuz değil sonu olan bir model anlatış içerisinde değerlendirilmiştir. Türk mitolojisi ile ilgili olarak dikkatimizi çeken bir başka nokta ise mitolojide yer alan simgesel unsurların somut kökeni irdelendiğinde İslamiyet öncesi Türk yaşayışlarının bozkır kültürünün konargöçerliğin etkileri sıklıkla gözlemlenmektedir. Türk mitolojisinin ana unsurlarında zamanın ve mekânın başladığı an evrenin yaratılması ilklerin yaratılmasıyla başlar. Dünya modelindeki unsurlar özellikle gökle yer altı arasında kalan kısmı Türk bozkır kültür öğeleri olan çadır kültürü, hayvancılık kültürü ve Türklerin bulunduğu coğrafi şartlardan dolayı madenlerin simgesel olarak kullanılması dikkat çekmektedir. Zamanın – mekânın ve evrenin yaratılışı kutsal olan göğe aittir ve bu inanış şekli gök tanrı ve onun yardımcıları olan diğer tanrılar aynı zamanda onun görevlendirdiği bazı özelliklere sahip ruhların dünya üzerindeki kontrollerini içerir. Bu kontrol ise insan ve ruhlar arasındaki iletişim aracı olarak ta genellikle o dönemin din adamları vasfına sahip olan şamanlara verilmiştir. Yaratılan ve zaman mekân içerisinde yer alan her şey dönüşüm halindedir zıtlıklarıyla birlikte vardır. İye sahipleri iyi ve kötü özellikte olabilir. Erklığın kötülüğün ana kaynağı olması Ülgen'in iyi olmasıyla alakalıdır. Çünkü kötülüğün izahı iyiliğin izahının tersliğini içerir. Bu ikisi arasındaki süreç ise döngüsel bir kaosu tanımlar. Ama kaos yani zaman içinde tekerrürden tezahür eden süreklilik her zaman yeni şeylere gebe dir. Çeşitli Türk topluluklarında bu unsurların isimleri farklılık gösterse de ana hatlarıyla benzer unsurları karşımıza çıkarmaktadır. Türk mitolojisinde yer alan bilhassa zaman ve mekan kavramlarının Osmanlı sosyal hayatında varlığını koruyan imgeler olarak Osmanlı mizahına yansıdığına dair veriler elde edilmiştir. Orta-Asya'daki step yaşantısından oldukça gelişmiş bir mimari kompleksler diyarına akınlar ve fetihlerle göç eden Türk kabileleri vasıtasıyla Türk mitolojisindeki zaman ve mekân kavramı da Osmanlı coğrafyasına intikal etmiştir. Osmanlı mizah basınında kullanılan "Dört köşe dört bucak" ya da "yedi iklim" gibi muğlak ifadelerin kadim Türk mitolojisi ile alakalı olduklarını ileri sürmek mümkündür.

Türk mitolojisindeki simgelerin bozkır yaşantısından kaynaklanan örneklemeler olduğu kadar irtibat halinde olunan diğer milletler ve onların inanç öğeleri ile de etkileşim halinde olduğu varsayılabilir. Hint, Çin, Germen ve Slav kitlelerine hem civar bir bölgede yaşayan Türklerin başlangıçta var olan kendilerine özgü inanç öğesini animeist ve pagan unsurlarla farklılaştırdıkları ileri sürülebilir. Osmanlı Devleti ile birlikte Türklerin örf ve ananelerine hâkim oldukları coğrafyada yaşayan yerel unsurların da katkı sağladıkları anlaşılır. Sırplar, Gürcüler, Çerkezler, Ermeni ve Rumlara ait pek çok yerel mitolojik değer yargısı Osmanlı

⁷⁹ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr.42, 5 Ramazan 1329, s.2, "-Çan Çan- adlı akdottan alıntı"

⁸⁰ Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr.32,25 Recep 1329, s.3, "-Ve Dahi Rivayet Olunur ki- adlı akdottan alıntı"

süreci ile birlikte kadim Türk mitolojisine karışır. Ejderhaya benzeyen korku ögesi mitolojik varlıklara rekabet ve savaş halinde bulunduğumuz Çin mitolojisi ve kültüründe de sıklıkla rastlanmaktadır. Yine Türk mitolojisinde olup da Türk coğrafyasında rastlanmayan timsah benzeri varlıklar Hindistan'ın pagan öğelerini içerir. Geyik kılığına giren kadınların varlığı Slav mitleri ile benzerlik arz eder. O halde Türklerin çok daha erken dönemlerde Gök Tengri ile beliren monoteist inanç yapısı etkileşim halinde bulunan diğer toplulukların pagan mitlerinden etkilenecek politeist bir şekle bürünmüştür. Bu türden bir sürecin diğer insan uygarlıklarında da benzer bir süreçle tek tanrıdan çok tanrıya ya da tek ulustan federatif bir yapıya giden topluluklarda da gözlemlemek mümkündür. Antik Orta Asya kavimlerinden olan Aramiler'de de göç edilen coğrafya ve temas haline geçilen Fenike, Ugarit ve Asurlular nedeniyle bu topluluklarında tanrı figürlerini benimseyerek tekilden çoğula doğru artış kaydeden politeist bir yapıdan bahsetmek olasıdır. Yine de diğer mitler ve kültürlerden etkilense de her uygarlığın diğerlerinden daha fazla saygı duyduğu ve sığındığı yalnızca bir tanrısı bulunur. Türklerdeki Gök Tanrı'da başlangıçta inanılan bir ortak varlığa ve inanç sistemine tanıklık etse gerektir. Bilhassa Türklerin İslamiyeti tercihleri ile birlikte "Allah" inancının yanında Tanrı kelimesi hem Osmanlı sosyal yaşantısında hem de günümüz anlatılarında kadim Türk mitolojisinden kaynağını alarak varlığını koruyan bir simge olarak tarihi metinleri oluşturan kayıtlarda yer alır.

KAYNAKÇA

Abazov, Rafis. *Culture and Customs of the Central Asian Republics (Cultures and Customs of the World)*, Greenwood Press, 2006.

Alizade, Rövsen. "Türk Mitolojisi ve Eğitim", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume. 6, Issue. 2, February 2013, s.31.

Altın, Kübra Yıldız. "Türk ve Fin-Ugor Mitolojisinde Dişi Ruhlar Üzerine Bazı Tespitler", *Sosyal Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Güz/Autumn 2016-Cilt/Volume 17-Sayı/Issue 38, s.99.

Aydın, Eda. *Sürekli Yayınlardaki Türk Mitolojisi Üzerine Yapılan Çalışmaların Halkbilimleri Açısından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2009.

Bayat, Fuzuli., *Türk Mitolojik Sistemi I (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

Bayat, Fuzuli. "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", *Folklor/Edebiyat*, Cilt.12, Sayı. 46, 2006/2, s.36.

Beckwith, Christopher I. *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, 2011.

Canik, Elçin Gün. Cadaloiz Mizah Gazetesinde Osmanlı'dan Algı ve İmgeler (1911), Lİbra Yayınevi, İstanbul 2020.

Cotterell ,Arthur & Storm, Rachel. *The Ultimate Encyclopedia of Mythology*, New York: Lorenz Books, 1999, s. 466, 481.

Çoban, Ramazan Volkan. Türk Mitolojisinde İyilik Tanrısı Ülgen'in İnanıştaki Yeri, Tasviri Ve Kökeni ", *Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi Science and Culture - Journal of International Cultural Studies*, Sayı/Number: 01, Mart / March, 2013.

- Eliade, Mircea. *Pattern in Comparative Religion*, University of Nebraska Press, New York, 1958.
- Eliade, Mircea. *Shamanism, Archaic Techniques of Ecstasy*, Princeton University Press, 1992.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Hisar Yayınları, İstanbul 2003.
- Erler, Mehmet Yavuz. *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları*, Libra Yayınları, İstanbul 2010.
- Findley , Carter Vaughin, *The Turks in World History*, Oxford University Press, 2005.
- George , Stefan.”Turkish Mongolisch Tengri”, *Studia Etymologica Cracoviensia* 6:83-100.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.
- Johnson Brummett, Palmira, *Image and Imperialism In The Ottoman Revolutionary Press (1908-1911)*, State University of New-York Press, New-York 2000.
- Karakaş, Selim. “Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014.
- Karakurt, Deniz . Azmiç Maddesi , *Türk Söylence Sözlüğü*, Ağustos 2011.
- Köse, Onur. “Türk Kültüründe Dağ Ve Düzgün Baba Dağı”, *Genel Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 1, Ocak 2019.
- Köse, Serkan .“ Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde “Mitik Mekân” Ve “Mitik Zaman Algısı”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter 2013, p. 1995-2012, Ankara.
- Ögel, Bahattin. *Türk mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Ekler

FIGÜR 1. Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 22, 19 Cemaziy'el-Ahir 1329, s.1

FIGÜR 2. Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 12, 14 Cemaziy'el-Evvel 1329, s.1

FİĞÜR 3. Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 2, 9 Rebi'ül-Ahir 1329, s.1

FIGÜR 4. Cadaloz Mizah Gazetesi, Nr. 23, 22 Cemaziy'el-Ahir 1329, s.1

**SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA,
GELENEKSEL YİYECEK İÇECEK YAPIMINA BAFRA'DA
(SAMSUN) BİR ÖRNEK: ŞIRACILIK**

*An Example Of Conventional Food And Beverage Production In Bafra
(Samsun) Within The Scope Of Intangible Cultural Heritage: Grape Must*

Emin Günaydın

Samsun Üniversitesi, Türkiye
e-mail: gunaydinemin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-2606-526X

Near East Historical Review

12/1, January / Ocak 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 19.01.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 28.01.2022
Pages - Sayfa : 73 - 86

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrrreview.57330>

Citation - Atıf : Emin Günaydın, “Somut Olmayan Kültürel Miras Bağlamında, Geleneksel Yiyecek İçecek Yapımına Bafra’da (Samsun) Bir Örnek: Şıracılık”, *Near East Historical Review*, 12/1, January, 2022, pp. 73 – 86.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA, GELENEKSEL YİYECEK İÇECEK YAPIMINA BAFRA'DA (SAMSUN) BİR ÖRNEK: ŞIRACILIK

*An Example Of Conventional Food And Beverage Production In Bafra
(Samsun) Within The Scope Of Intangible Cultural Heritage: Grape Must*

Emin Günaydın

Samsun Üniversitesi, Türkiye

e-mail: gunaydinemin@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-2606-526X

Öz

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) tarafından 2003 yılında kabul edilen somut olmayan kültürel miras kapsamında koruma altına alınan birçok geleneksel meslek bulunmaktadır. Bu meslekler arasında “Türk mutfak kültürü/geleneksel yiyecek-icecek yapımı ve toplumsal uygulamaları” grup başlığı içerisinde “pekmez, şıra ve pestil yapımı ve gelenekleri” (Envanter No:1.035.03) unsurunda geleneksel meslek ve uygulamaları/temsilcileri önemli bir yer tutmaktadır. Dimrit adı verilen kuru üzümünden fermente edilerek yapılan şıra, alkolsüz içecek üretimi alanındaki bir meslek olarak uzun boyunca varlığını sürdürmüştür. Samsun ilinin Bafra ilçesinde yöreye has bir yöntemle üretilen şıra, 2018 yılına kadar yaşamaya devam etmiş ve günümüzde üreticilerinin hayatta olmasına rağmen yapımına ara verilen bir geleneksel içecek olarak kalmıştır. Bu çalışmanın amacı, somut olmayan kültürel miras unsuru olan şıracılığın Bafra’da gelişimini incelemektir. Ayrıca çalışmada şıracılık mesleği ile uğraşan ve üretimine katkı sağlayan temsilcilerin tespit edilmesiyle, bu geleneğin yaşatılmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik farkındalığın oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda saha araştırması gerçekleştirilmiş, bu çalışmada Bafra’daki şıracılığın son temsilcileriyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda mesleğin ortaya çıkışı ve inceliklerine dair bilgiler elde edilmiştir. Çalışma sonucunda Bafra şırasının farklı yöntemlerle üretildiği görülmüş, şıracılığı yaşatmak ve gelecek kuşaklara tanıtmak bağlamında yetkin olan meslek temsilcilerinin hayatta oldukları tespit edilmiştir. Somut olmayan kültürel miras bağlamında şıracılığın yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması için başta yerel yönetimler olmak üzere ilgili kurum ve

Abstract

There are many traditional professions that are protected under the intangible cultural heritage accepted by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) in 2003. Among these professions, traditional professions and practices/representatives have an important place in the item of "molasses, must and fruit pulp making and traditions" (Inventory No: 1.035.03) within the group title of "Turkish culinary culture/traditional food and beverage making and social practices". Grape must made by fermenting raisins called dimrit, has long existed as a profession in the production of soft drinks. Grape must produced with a local method in the Bafra district of Samsun province, continued to exist until 2018 and has remained a traditional beverage whose production has been interrupted despite the fact that its producers are still alive. The aim of this study is to examine the development of grape must, which is an intangible cultural heritage element in Bafra. In addition, the aim of the study is to determine the representatives who are engaged in the grape must profession and contribute to its production and to raise awareness about keeping this tradition alive and transferring it to future generations. In this direction, field research was carried out, and in this research, interviews were held with the last representatives of the grape must industry in Bafra. As a result of the interviews, information about the emergence and subtleties of the profession was obtained. As a result of the study, it was seen that Bafra must is produced with different methods and it was determined that the representatives of the professions who are competent in the context of keeping the grape must alive and introducing it to the next generations are alive. In the context of intangible cultural heritage, it has been found that it would be beneficial to carry out the necessary promotional activities by the relevant institutions and

kuruluşlar tarafından gerekli tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, çeşitli projelerin hayata geçirilmesi ve kamuoyu oluşturulmasına yönelik çalışmaların yapılmasının faydalı olacağı bulgusuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Geleneksel Meslekler, Şıracılık, Bafra

organizations, especially by the local administrations, to implement various projects and to carry out studies for creating public opinion, in order to keep the grape must and transfer it to future generations.

Key Words: Intangible Cultural Heritage, Traditional Crafts, Grape Must, Bafra

GİRİŞ

Kültür ait olduğu toplumun hayat karşısındaki tavır, duruş, tutum ve davranışlarından ortaya çıkan maddi ve maddi olmayan değerler ve bilgisidir. Bu anlamda bir toplumun veya ortak değerler etrafında bütünleşen halkın gelenekleri diğer toplumlardan ve halklardan farklı ve özellikle kültürel üretimleri, kutlamaları olaylar karşısında farklı bakış açılarını, benimsemeleri ve paylaşımları ifade etmektedir.

Somut Olmayan Kültürel Miras kavramı, 2003 yılında UNESCO’nun Genel Kurulu’nda kabul edilmesi ile uluslararası alanda sonrasında ise 2006 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen kanunla ülkemizin sözleşmeye taraf olmasıyla gündeme giren bir konu olarak dikkat çekmektedir. UNESCO’nun sözleşmesinin 2. maddesinde; “toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar” biçiminde tanımlanan kavram halk kültürü çalışmalarına yeni bir boyut ve bakışı da böylece beraberinde getirmiştir¹. Maddenin devamında ise, “kuşaktan kuşağa aktarılan bu miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur” denilerek kavramın alanı üzerine tanımlama yapılmıştır.²

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) tarafından 2003 yılında kabul edilen somut olmayan kültürel miras kapsamı içerisinde koruma altına alınan birçok geleneksel meslek yer almaktadır. Somut olmayan kültürel miras envanteri içerisinde yer alan ve “Türk mutfak kültürü/geleneksel yiyecek-içecek yapımı ve toplumsal uygulamaları” unsur grup başlığı içerisinde yer alan “pekmez, şıra ve pestil yapımı ve gelenekleri” (Envanter No:1.035.03) unsuruna ait geleneksel meslek ve uygulamaları / temsilcileri önemli bir yer tutmaktadır. Bu unsur içerisinde yer alan şıracılık, Dimrit adı verilen kuru üzümünden fermente edilerek yapılan alkolsüz bir içecek üretimi yapan bir meslek olarak uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Samsun ilinin Bafra ilçesinde yöreye has bir yöntemle üretilen şıra günümüzde hala üretilmektedir. Bölgede Tokat ili Erbaa ilçesinde dimnit adı verilen üzümünden işlenmek suretiyle yapılan şıra varlığına dair bilgilere yönelik çalışmalara da rastlanılmaktadır.³

¹ M. Ekici, S. Fedakar, P. Fedakar, S. B. Tutu, M. Gültekin, N. Ertural, B. H. Yılmaz, Somut Olmayan Kültürel Miras: Barana Dursunbey-Balıkesir, Egetan Yayınları, İzmir 2011, s.1.

² Mücahit Yıldırım, “Gelenek’in Ustaların (Ağaç İşçiliği ve Ahşap Oymacılığı) Samsun’dan Bir Yaşayan İnsan Hazinesi Önerisi: Yüksel Korkmaz”, *Uluslararası Sempozyum ve Sergi Anadolu’nun Geleneksel El Sanatları Sanatçı ve Zanaatkar Buluşması*, 08-10 Eylül 2021, Samsun, 2021, s.150.

³ Mehmet Yavuz Erler, “Karayaka Kazası (Ziğdi) Verileri Üzerinden Osmanlı Taşra Tarihinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısına Dair Bir Modelleme”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7 (19), 2020, s.681.

Kültürel miras bir toplumun ortak geçmişini anlatan, toplumun dayanışma ve birlik duygularını güçlendiren, insanların tarih boyunca biriktirdikleri deneyimlerin ve geleneklerin devamlılığını sağlayan, gelecekteki şekillenmelerine yön veren değerlerdir. Günümüzde bu değerlerin birçoğu eriyip elimizden kaymakta ve tarihin sayfalarında yerini almaktadır. Bafra'daki yerel tatlardan bazıları olan köftenin, tandır kebabının, Bafra pidesinin yanında servis edilen "Bafra Şırası" da somut kültürel miras unsurlarından bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bir alan çalışması şeklinde planlanan bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışması desenine uygun bir şekilde yürütülmüştür. Durum çalışmaları, bir varlığın mekâna ve zamana göre tanımlandığı ve özelleştirildiği araştırmalardır. İncelenen mekân bir tane olabileceği gibi birden fazla da olabilir. Mekân içinde yapılan çalışmalar da bir veya birden fazla olabilir. Durum çalışmaları, örnek olay çalışmaları olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Bu çalışmada kültürel mirasın korunması ve yaşatılması bağlamında halk kültürü kapsamında geleneksel meslekler içerisinde yer alan şıracılık araştırılmaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırma kapsamında Samsun ili Bafra ilçesinde bulunan ve şıracılık yapan kişilerin kendileri veya yakınlarından oluşan 7 birey ile görüşme yapılarak bu kişilerin şıracılık mesleğine yönelik bilgi ve deneyimleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre görüşme yapılan bireylerin 5'i erkek, 2'si kadındır. Görüşülen bireylerin yaş aralığı incelendiğinde, 60 ile 75 yaş aralığında oldukları görülmektedir. Öğrenim durumları incelendiğinde ise lise mezunu ağırlıklı oldukları görülmektedir. Görüşme yapılan bireylerin 2 tanesi ilköğretim, 4 tanesi lise ve 1 tanesi de lisans mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Araştırma sürecinde veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları hem standart olmaları hem de sahip oldukları esneklik nedeniyle, yazılarak ve doldurularak uygulanan testler ve anketlerdeki sınırlılığı ortadan kaldırmakta ve belirli bir konuda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olmaktadır.⁵ Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde görüşme yapılan kişilerin yaş, cinsiyet ve eğitim durumu gibi demografik değişkenlerin tanımlanması amaçlanmıştır. İkinci bölümde ise şıracılık mesleğinin incelikleri, halkın şıraya ilgisi ve görüşmecilerin anılarının ortaya çıkarılmasına yönelik sorular bulunmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri gönüllülük esasına dayalı olarak toplanmıştır. Bu doğrultuda görüşme formu yönergesine göre kişisel verilerin gizlenmesinin esas alınacağı ve katılımın

⁴ Ş. Büyüköztürk, E. Kılıç Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz, F. Demirel, Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 249.

⁵ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayınları, Ankara 2011, s.123.

gönüllülük esasına göre olduğu beyan edilmiştir. Çalışma sürecinde Bafra ilçesinde yaşayan 7 kişi ile görüşme sağlanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın amacı doğrultusunda elde edilen bilgilere ilişkin betimsel analizler gerçekleştirilmiştir. Betimleme yöntemi, mevcut olan durumun veya olayın olduğu gibi betimlenmesi ve ortaya çıkarılmasıdır.⁶ Buna göre elde edilen veriler, görüşme formundaki soruların konularına göre sistematik ve açık bir şekilde düzenlenmiştir. Katılımcı bireylerin görüşlerine doğrudan alıntılarla bulgular içerisinde yer verilmiştir.

BULGULAR

Bafra'da şıracılık, oldukça eski dönemlere kadar tarihlendirilebilmektedir. Tanzimat Fermanı'ndan sonra Samsun ve çevresine kitlesel Hristiyan ahalinin göçü yaşanmış ve bölgeye Kapadokya'nın Andaval, Fertek, Sinasos (Mustafa Paşa) gibi bölgelerinden gelenler olmuştur. Göçlerin temel sebebi Samsun çevresinin ticari imkânlarıdır.⁷ Samsun'a gelenler Kadıköy Mahallesi, Bafra'ya gelenler Asri mezarlığın arkasında bulunan ve bugün Bakır Pınar Mahallesi olarak bilinen o dönemde Andaval Mahallesi İshaklı ve Gazipaşa'ya yerleşmişlerdir. Bafra'ya gelen Gayri Müslim Rumlar zamanla Bafra ticari hayatında önemli bir yer tutmuşlardır. Ticaretin yanı sıra sosyal ve kültürel hayatta da topluma önemli kazanımları görülmektedir. Pastırma, bez torbada sucuk, şıra, vişne şurubu, şarap, kar kuyuları, mahzen gibi geldikleri bölgenin birtakım alışkanlıklarını Bafra'ya taşımışlardır. İşte en önemli üzüm üretim merkezlerinden birisi olan Kapadokya bölgesine ait bu kültürel unsurlar, Bafra'daki şıracılığın şekillenmesinde etkili olmuştur.

Bafra Şırası, günümüzün gazlı içeceklerinin olmadığı, Dirmit adı verilen, siyah kuru üzümünden fermente edilerek yapılan alkolsüz bir içecektir. "Dirmit (Dimrit) Üzümlü" (Foto1 ve Foto 2), Nevşehir'de üretilen üzümlerin en erken olgunlaşan bir üzüm çeşididir. Olgunlaşma sürecine "alaca düşmesi" denilmektedir. Daha çok sofralık olarak ve pekmez yapımında kullanılmaktadır. Şeker oranı oldukça yüksek, asit oranı ise düşüktür. Gülşehir ilçesinde yetişen dimrit üzümü, "ağ dirmit" diye bilinmekte olup Burdur yöresinde de bu üzümünden yetiştiği bilinmektedir (URL1).

⁶ Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012, s.79.

⁷ Georgios Nakracak, Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s.213-215.

Foto 1: Dimrit Üzümlü (Recep Yılmaz Arşivi)

Foto 2: Dimrit Üzümlü (URL2)

Bafra'da üzüm şırası yapanların dirmir üzümünün kurusunu kullandıkları görülmektedir. O dönemde (1800'lü yıllar) üzümün Bafra'ya Kapadokya bölgesinden getirildiği düşünülmektedir. Siyah kuru üzümler önce çok iyi bir şekilde yıkanır, ardından el kıyma makinasında çekilir. Kıyılan kuru üzümler meşe ağacından yapılmış fiçılara konulur, oranları doğrultusunda üzerine su ilave edilerek fiçinin kapağı kapatılarak fermentasyona bırakılır. Fermente işlemi yaz aylarında 6 saat, kış aylarında ise 12 saati bulmaktadır. Çekilen üzümlerin posasının suyun üstüne çıkması, şıranın kıvamına geldiğini göstermektedir. Bu işlemin ardından posa toplanır üzüm suyu tülbentlerle süzülür ve dinlenmeye bırakılır. Satışa hazır hale gelen şıra, bekletilmeden hemen satılmaktadır. Aksi halde ekşimekte ve içilmez hale gelmektedir (G3).

Foto 3: Şıra Fıçısı

Yapılan şıranın satış süreci de şıracıların sahip oldukları imkânlarla göre farklılık göstermektedir. Şıracılar yaptıkları şıraları arabada (arabası olanlar) veya şişelerde ve tahtadan yapılmış bir tür ibrik olan boduçlarda satmaktadırlar. Bafra'da şıracıların satış noktaları, Bafra Cumhuriyet Meydanı, Beşyol, Nuri İbrahim Camii Önü, Kadı Çeşmesi Karşısı, Ziraat Bankası önü, sinema önleri, Medrese Aralığı girişi gibi mekânlar olarak belirlenmiştir. Ayrıca evlere, davetlere, kebabçılara, köftecilere, pidecilere de şıra satışı yapılmaktadır (G6).

Foto 4: Bafra Şırası

Şıra arabası dört tekerlekli, üstü tenteli, içinde bakırdan kazanlar olan önünde şıra muslukları ve temiz su musluğu olan ve ayrıca üzerinde bardakların sıralandığı bardaklığı olan bir donanıma sahiptir. Şıra arabasındaki kazanlara şıra, şırayı soğutmak için kar veya buz konulmaktadır. Şıranın içine buz ya da kar atılmaz birbirlerine değmeden soğutulmaktadır. Böylece şıranın sulanması ve kıvamının bozulması önlenmektedir. Soğutma işi buzdolabının olmadığı dönemlerde kar kuyularından, daha sonra buz fabrikasında üretilen buzlarla yapılmıştır (G1, G3, G6).

Foto 5: Bafra'da Şıra Arabaları (Foto: Safet Ay Arşivi)

Kar kuyularını, kar ve buzun yeme ve içme adetlerini milattan öncesine kadar tarihlendirmek mümkündür.⁸ Bafra'da da kar kuyularına rastlanmaktadır. Bafra eski askerlik şubesi sırtlarında bugünkü yıkılan devlet hastanesinin arka tarafında kar kuyuları bulunmaktadır (Foto 6). Bu sırtlara kar kuyuları önceden açılıp karın yağması beklenmektedir. Karın yağmasıyla kuyular karla sıkıştırılarak doldurulmaktadır (G1). Osmanlı Devleti'nde bu işle ilgili Karhane-i Amire Teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilatın amacı, kışın karları ve buzları depolayıp muhafaza edip yazın kullanılmasını sağlamaktır. Karlar basıldıkça toktağan haline gelmektedir. Bu kuyuların üzeri önce saman ve hasır daha sonrada toprakla kapatılır.⁹ Yaz aylarında bu kuyular kenarlarından açılır, büyük testerelele buzlaşmış kar kalıplar halinde kesilerek hayvanlar veya arabalarla getirilip Bafra Cumhuriyet meydanında satılmaktadır. Şıracılar, lokantacılar, dondurmacılar ve halk buna büyük ilgi göstermektedir. Ağustos ayının sonuna kadar kuyu karları erimemektedir. Kar kuyularından kar satarak para kazanan insanlar dahi bulunmaktadır. Bafralı Remzi ve Refik Karakullukçu kardeşler ilk buz fabrikası açtıktan sonra zamanla bu meslek de önemini kaybetmiştir (G1, G4, G6).

Foto 6: Bafra'da Kar Kuyuları (Safet Ay Arşivi)

Kar Kuyuları hakkında Galip Anarat şunları dile getirmektedir:

⁸ Arif Bilgin, Özge Samancı, "Osmanlı Mutfak Kültürü", *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 14-15 Ekim 2010, Bilecik 2010, s.269-270.

⁹ Burcu Kurt, "Kar ve Buz Temininde Modernleşme ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Karcı Esnafı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.9, 2015, s.150.

“Bildiğim ve hatırladığım kadar 1945-1948 yılları arasında Bafra ortaokulunda okurken Bafra eski askerlik şubesi arka tarafında kar kuyuları vardı. Bugün Bafra eski Devlet Hastanesinin arka tarafına düşüyordu. Burada kışın bol kar yağdığında kuyular kazılır kar depo edilirdi. Hatta kar içine saman da katıldığını sanıyorum, üzeri toprakla kapatılırdı. Yazın bu kuyulardan kar çıkartılarak dondurma yapmak için kullanılırdı. Ablamın eşi eniştem İsmail Lokman’ın evinin bitişiğinden Tabakhane Camii ne kadar Alaçamlılara ait büyük bir bahçe vardı. Onun için de tek katlı eski bir ev vardı. Bu evde Malatya’dan göç etmiş Bafralıların kökçü tabir edilen Hüseyin ve Haydar isminde 2 kardeş otururdu ki daha sonra bunlar aynı mahallede Akçaoğlu Çıkmazı sokakta benim komşum oldular. Bu günkü Ballıbaşa dondurmacısının ilk imalatçısıydılar. Hüseyin Çarşı Camii yanında bıçak bileyiciliği de yapardı. Bu iki kardeş o tarihlerde iptidai usulle dondurma imal ederlerdi. O bahçe de kuyular kazar içine yukarıda ki kar kuyularından getirdikleri karla doldururlardı. Kovalara dondurma malzemesini koyarak kar içinde çevire çevire dondurma yapar satarlardı. Bahsettiğim gibi daha sonraki yıllarda benim 1955-1960’li yıllarda benim komşum oldular ve aynı işe devam ettiler.”

Ayrıca 22 Kasım 1951 tarihli Bafra Gazetesi’nin haberine göre; bu kar kuyularına düşerek ölen kimliği belirsiz bir kişinin varlığı da ilginç ve dikkat çekici bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bafra Şırasının İcracıları

Bafra şıracılığında önde gelen isimlerden birisi Şıracı Hidayet Görgülü’dür. İmal ettiği şırasını sıra arabasıyla Kadı Çeşmesinin önünde, günün belli saatinden sonra meydana Yücel ustanın önünde satmaktadır. Yücel usta tandır konusunda Bafra’da en tanınanlardan biridir. İki lezzet böylece bir araya geldiğinde hitap ettiği kitle daha da artmaktadır. Şıracı Hidayet’in iki tane kar kuyusu da bulunmaktadır. Kar kuyularından bir tanesi bugünkü Öğretmen evinin karşısında bir diğeri ise kendi evinin önünde bulunmaktadır. Hidayet Usta şırasını satarken “Buğğ gibi buğğ” diye bağırarak sıra bardaklarını arabanın üstüne vurup dikkat çekmeye çalıştığı ifade edilmektedir (G6).

Bafra şıracılarından bir diğeri, Şıracı İlhami Cudi’dir. Şırayı evde yapar ve sıra arabasıyla Cumhuriyet Meydanında, şimdiki Albayrak şekerlemenin yerinde Cimbilik Mehmet Ekmekçinin fırının arasında satmaktadır (G3).

Foto 7: İlhami Cudi (Ahmet Faruk Urfalı Arşivi)

Şıracı Sami Balakçı, şırayı kendi evinde yaparak şıra arabasıyla Cumhuriyet meydanında Ahmet Ekmekçi'nin köfteci dükkânının önünde satan diğer bir şıra ustasıdır. Sami ustanın yaptığı şıranın farklı sosyal statülere sahip müdavimleri bulunmaktadır. Haftalık bekletilmiş şıranın ayrıca özel alıcıları bulunmaktadır. Sert, gazlı ve ekşi şıra farklı kesimler tarafından tercih edilmektedir. Bafra'nın en tanınmış simaları arasında yer alan Dr. Fevzi Birer, Dr. Muammer Atasagun, Yücel Gündüz de bu tür şırayı tercih eden kişiler arasında yer almaktadır. Öyle ki Dr. Fevzi Birer Bafra'dan şırayı şişelerle alıp Samsun'a evine götürmektedir. Dr. Fevzi Birer'in eşi Yüksel Hanım, şıranın lezzetini ilerlemiş yaşına rağmen hala hayranlıkla anlatmaktadır. Hasan Tokalak isimli girişimcinin Samsun Mecidiye Caddesinde açtığı pide dükkânının şıra ihtiyacını da Sami Balakçı karşılamaktadır (G3, G5).

Sami ustaya çocukları Neşet ve Turgut Balakçı yardım etmekte ve birlikte satış yapmaktadırlar. Neşet Balakçı şıracılığın bütün inceliklerini bu şekilde öğrendiğini ifade etmektedir. Neşet Balakçı, Bafra'da şıra yapım işlemini bilen son temsilcilerden bir tanesidir.

Foto 8: Bafra Cumhuriyet Meydanı Sami Balakçı (Neşet Balakçı Arşivi)

Şıra arabası ve belli bir dükkânı olmayan Şıracı Köprülü Hulusi, şıraları şişeler ve o şekilde satmaktadır. Sipariş aldığı yerlere kendisi teslim etmektedir (G6).

Foto 9: Hulusi Köprülü (Safet Ay Arşivi)

Şıracı Mustafa Alagöz ise total şıracı olarak bilinmektedir. Şıra arabası yoktur ve şıralarını beş yolda ekmek fırınının köşesinde sinemaların önünde satmaktadır (G2, G7).

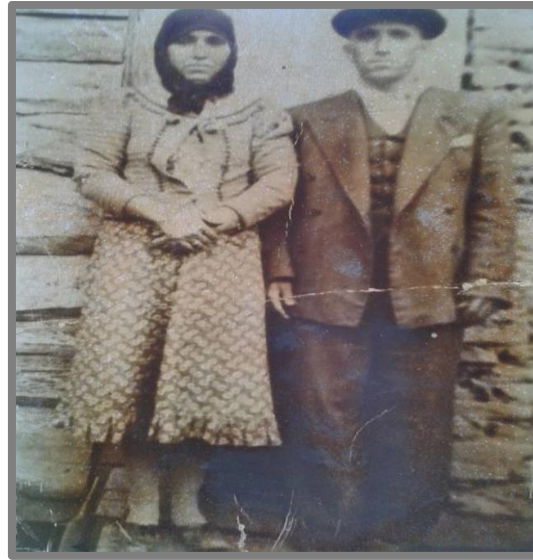

Foto 10: Mustafa Alagöz (Safet Ay Arşivi)

Şırayı evde imal eden bir diğer şıracı Murat Şıracı ise tahta ibriklerle (boduç) Cumhuriyet Meydanında İmamların bakkal dükkânı önünde satmaktadır. Şıracı Murat Şıracı'ın kızı Ülkiye Özkan, babasıyla ilgili şıracılık anılarını şu şekilde dile getirmektedir.

“Babam şırayı Tabakhanedeki evimizin bahçesinde bulunan müştemilatta yapardı. Evde o dönemde su olmadığından camii çeşmesinden su taşıma iş

bana kalırdı. Üzümler Ürgüp'ten getirtilir buzu ise hastanenin oradaki kar kuyularından alırdık. Babam yazın şıra, kışın ise sirke satardı. Üzümden yaptığımız sirkeleri 750 gr şişelerle evden gelip alırlardı en çok satış Ramazan ayında olurdu Babam şırasını boduçlara koyar boyunduruk ile taşırdı. Satışlar pazartesi ve perşembe günü yoğun olurdu. Babamın birde bardaklığı vardı. Bardakları koymak için tenekeden yapılmış ibrik, içi temiz su ile doluydu, ibrik üzerinde 4 ya da 5 bardak yeri vardı. Bardaklar bu şekilde temizlenirdi.”

Şırayı evde imal edip şıra arabasıyla Kadı Çeşmesinin karşısında, akşam saatlerinde ise Bafra meydanında Günday ekmek fırını önünde satan bir diğer şıracı ise Süleyman Özkal'dır. Medrese aralığının girişinde solda lokantası bulunan Süleyman Usta, Köfteci Süleyman olarak da tanınmaktadır (G6).

Foto 11: Murat Şıracı (Safet Ay Arşivi)

Foto 12: Süleyman Özkal

Bafra'da şıracılık geleneğinin son temsilcilerinden biri olan Şıracı Hilmi Uyanık, evde yaptığı şırayı şıra arabasıyla Nuri İbrahim Camisininönünde satmaktadır. Bafra'da köfteci, kebabçı esnaf şıraları ondan almakta ve müşterilerine servis etmektedir (G1, G3, G6).

Foto 13: Hilmi Uyanık (Ahmet Faruk Urfalı Arşivi)

Nam-ı diğer “Bengü’lü imam Ali hoca” Ali Keskin, Bafra’da ki şıracıların son temsilcileri arasında yer almaktadır. Şıra üzümlelerini Nevşehir’den toptan alıp şırayı evinde imal etmekte ve Bafra’nın bir başka tanınmış lezzeti olan Halis Köftecinin önünde arabasında satmaktadır. 2004 yılından 2018 yılına kadar bu işi yürütmüş, emekli olduktan sonra da bırakmıştır. Yapmış olduğu şıraları şişelerde Halis Köfteciye, Tandırcı Celal Ustaya ve diğer alıcılara toptan satışını yapmıştır, 2019 yılından itibaren yeniden şıra yapımına başlayan Ali Keskin, günümüzde halen bu mesleği devam ettirmektedir ve şıracılık mesleğinin son temsilcisi olarak dikkati çekmektedir (G5).

Foto 14: Ali Keskin

SONUÇ

Günümüzde ise Bafra’da şıracılığın görünümüne bakıldığında, bu mesleğin son temsilcileri Burak Ekmekçi ve Ali Keskindir. Neşet Balakçı, babası Sami Balakçı’dan öğrendiği bilgileri en son olarak kadayıfçı Ali Ekmekçi’nin oğlu olan Burak Ekmekçi’ye öğretmiştir. Sami

ustanın üzüm çekme makinası, şıranın hazırlandığı fiçılar dâhil kendisine vermiş, Burak Ekmekçi Bafra'da şırayı yapmaya devam etmiştir. Yaptığı şıraları Cimbilik Tost adını verdiği dükkânında Bafralılarla buluşturmuş, köfteci ve tandırcılara satmıştır. Bafra şırasının üretimini günümüzde halen devam ettiren son temsilcisi ise şıracı Ali Keskindir.

Kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda sadece ilgili kurumların değil hem yerel yönetimlerin hem de halk olarak bizlerin de çok fazla görev ve sorumluluklarımız bulunmaktadır. Kültürel miras konusunda topyekûn bir iş birliğinin şart olduğu ortadadır. Bu kültürel mirasın korunması ve yaşatılması ile ilgili olarak nostaljik sıra arabalarının yeniden yapılması, önemli günlerde (özellikle Kapı Kaya Festivalinde) oraya gelen misafirlere bu lezzetin tattırılması ve tanıtılması, değişik şehirlerde açılan gastronomi fuarlarında mutlaka yerini alması gerekmektedir. Sıra yapımını bilen son temsilcilerden yapma tekniklerini öğrenerek kayıt altına alarak yeni ustalar yetiştirilmelidir. Halk eğitim merkezlerinde meslekle ilgili kurslar açılarak mesleğin gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA:

Arıoğlu, İbrahim Ethem, *Geleneksel Meslekler Halk Kültürünün Üretime Taşıyan Yönü Olarak Zanaatlar ve Zanaatkârlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019.

Büyüköztürk, Şener, Kılıç Çakmak, Ebru, Akgün, Özcan Erkan., Karadeniz, Şirin, Demirel, Funda, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Yayınlar, Ankara 2012.

“Kar Kuyusunda Ceset”, Bafra Gazetesi, 22 Kasım 1951

Balta, Evangelia, *Sinasos. Mübadeleden Önce Bir Kapadokya Kasabası* (Çev. A. Çokona), Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2005.

Bilgin, Arif, Samancı Özge, Osmanlı Mutfak Kültürü. I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, 14-15 Ekim 2010, Bilecik 2010.

Ekici, Metin, Fedakar, Selami, Dönmez, Pınar, Tutu, Sıtkı Bahadır, Gültekin, Mustafa, Ertural, Neslihan, Yılmaz, Betül Hava, *Somut Olmayan Kültürel Miras: Barana Dursunbey-Balıkesir*, Egetan Yayınları, İzmir 2011

Erlar, Mehmet Yavuz, “Karayaka Kazası (Ziğdi) Verileri Üzerinden Osmanlı Taşra Tarihinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısına Dair Bir Modelleme”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 19, Kasım 2020, s. 679-710.

Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara 2012.

Kurt, Burcu, “Kar ve Buz Temininde Modernleşme ve 19. Yüzyıl İstanbul’unda Karcı Esnafı”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, Ocak 2015, s. 145-167

Nakracas, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

Urfalı, Ahmet Faruk, <https://www.bafrahaber.com/yazaryazi/bafra-nin-unlu-siracilari--36605.h> , Erişim Tarihi: 18.11.2021

Yıldırım, Mucahit, “Geleneğin Ustaların (Ağaç İşçiliği ve Ahşap Oymacılığı) Samsun’dan Bir Yaşayan İnsan Hazinesi Önerisi: Yüksel Korkmaz”, Uluslararası Sempozyum ve Sergi Anadolu’nun Geleneksel El Sanatları “Sanatçı ve Zanaatkâr Buluşması, 08-10 Eylül 2021, Samsun 2021, s. 148-161.

Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2011.

Yılmaz, Recep, <https://www.bafrahaber.com/yazaryazi/bafra-tarihine-damgasini-vuran-sinasoslular-ve-siyah-havyar--36126.ht> 2013., Erişim Tarihi: 18.11.2021

Görüşme Kaynakları

Ay, Safet, Fotoğraf Arşivi

G1. Ahışhalıoğlu, Alptekin (Görüşme tarihi, 17 Aralık 2020)

G2. Anarat, Galip (Görüşme tarihi, 18 Şubat 2021)

G3. Balakçı, Neşet (Görüşme tarihi, 18 Nisan 2020)

G4. Birer, Yüksel (Görüşme tarihi, 28 Ekim 2020)

G5. Keskin, Ali (Görüşme tarihi, 14 Nisan 2021)

G6. Özkal, İsmail (Görüşme tarihi, 6 Temmuz 2020)

G7. Şıracı, Ülkiye (Görüşme tarihi, 12 Ağustos 2020)

İnternet Kaynakları

URL1.

<http://www.gulsehir.org.tr/yazarlar/doc-dr-faruk-guclu/kapadokya-bolgesi-ve-nevsehir-uzumleri/298/>

URL2.

http://1.bp.blogspot.com/UZLkaWKO3ts/Uf_v46k65vI/AAAAAAAAAJU/fwLThF0wu1g/s1600/001+AK+shutterstock_33104215.jpg